

Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében II.

A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeinek 6. kötetében közzétett „repertorium” folytatásaként a következőkben közreadjuk az 1954-ig a szomszédos megyékből Veszprém megyéhez csatolt területekre vonatkozó hasonló gyűjtésünket. Az ott felsorolt irodalom mellett felhasználhattuk a megye régészeti topográfiája két további kötetének adatait, valamint természetesen a Bakonyi Múzeum adattárának azóta is gyűlő anyagát.

A gyűjtemény szemléletesebbé tétele érdekében — az előző közleményekhez hasonlóan — térképet mellékelünk. A jegyzetekben használt rövidítések jegyzékét csak az újabb, ott nem használt művek címével bővítjük.

Megjegyezzük, hogy a teljesség igényével közreadott gyűjtésünk éppúgy nem lehet véglegesen lezár, mint az első közlemény, amelyhez az elmúlt években nemcsak újabb középkori adatokat és egyházas helyeket, de meglevő középkori templomokat is találtunk.

Végül itt mondunk köszönetet a Bakonyi Múzeumnak, amely az anyaggyűjtésben és Müller Róbert régésznek, aki lektorként a feldolgozásban nyújtott hasznos segítséget.

Rövidítések jegyzéke:

Egyháztört.	Eml. Bunyitay—Rapaics—Karácsonyi: Egyháztörténeti emlékek a magyar hitújítás korából. V. Bp. 1912.
Entz—Gerő	A Balaton környékének műemlékei. Bp. 1958.
Holub I.	Zala megye története a középkorban. Pécs, 1929.
Holub III.	Zala megye története a középkorban. III. A községek története. Kézirat, 1933.
Károly J.	Fejér vármegye története. I—V. Székhelyvár, 1896—1904.

Fejér megyéből átszatolt területen:

○ 1. INOTA. Várpalota. (1951-ig Fejér megye)

A ma Várpalotához tartozó Inota a középkorban a fehérvári keresztes konvent¹ és a Bátorkő-palotai uradalom² tartozéka, részben pedig nemesi birtok.³ A Bakony belsejében levő Erdő-Inotától történő megkülönböztetésül malmairól Molnus (Malmos)-Inotának nevezték.⁴

Templomáról középkori adatot nem ismerünk. Az irodalmi adatok szerint 1734-ben még nem volt temploma, a következő évben építtetett Acsády Ádám veszprémi püspök szentelte fel. Mai hajója és tornya 1844-ben épült, 1903—1904-ben átépítették.⁵

A jelentéktelen épület a falu feletti dombon áll, egyhajós, nyugati tornyos, egyeneszáródású és keletelt szentélye van. A szentély felett bordás gótikus keresztboltozat van, ez XV. századi. A szentély falai — a templom alaprajzából és méretarányaiból ítélve — korábbiak, XIII—XIV. századi épület maradványai.⁶

¹ CD. II. 283. IV. 125; Mon. Strig. I. 142; Károly II. 155; Mon. Vespri. I. 130.

² Csánki III. 108, 284; Békési 261.

³ AUO. X. 37.

⁴ Csánki I. h.

⁵ Faller Jenő: Inota község monográfiája. Székesfehérvári Szemle. 1933., 42—54.

⁶ MRT. 2., 49/17.

× 2. RÉT. Várpalota. (1951-ig Fejér megye)

Elpusztult falu Inota határában, a Sárrét szélén. A régészeti topográfia terepbejárásának tanúsága szerint egyházas hely volt.¹

¹ MRT. 2. 49/23—25.; Csánki III. 344.

Győr megyéből átszatolt területen:

○ 1. GYARMAT. Pápai járás.

A XIII. század végén feltűnő falu neve törzsnévi eredetű, tehát korai település. Az Osl-nemzetségből származó Kani-zaiak és monostoruk: a csornai prépostság birtoka volt.¹

Dombtetőn álló r. k. temploma a barokk külső alatt középkori eredetű, körülötte temető volt.² Az 1698-as egyházlátogatás jegyzőkönyve szerint a faluban Szt. Mihály-napi búcsút tartanak, feltehetően az ősi titulus emlékeként. A templomot akkor építették újjá romjaiból először.³

¹ Csánki III. 549; CD. X/4., 341.; HO. I. 395.

² Mithay S.: Régészeti adatok a győri járás történetéhez. Győr, 1956., 23. és MRT. 4.

³ Ebenhöch Ferenc: Győrmegyei egyházzállapotok. Magyar Sion, 1896., 656.

×. 2. MALOMSOK. Pápai járás.

A XIV. század elejétől ismert Marcal-parti település a Gutkeled-nemzetségbeli Varkonyi Amadé és Marcaltői családok jobbágysfalva volt.¹

Középkori templomáról nem tudunk, de egyházas hely lehetett, mert a törökök kiűzése után felvett egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint 1698-ban ismeretlen titulusú temploma romokban hevert, csak szentélye és sekrestyéje volt lefedett és úgy-ahogy használható állapotban, s oltár is volt benne.²

¹ Csánki III. 551.; HO. I. 281., II. 107., III. 551. és IV. 405.

² Ebenhöch F. i. m. 663.

3. SZERECSENY. Pápai járás.

Az 1256-ban említett „villa Syd” irodalmi adatok szerint a falu Árpád-kori őse,¹ amely nevét akkor szereplő birtokosáról kapta. Később a Mórichidaiaiak, s mellettük kismemesek birtoka volt.²

A régészeti topográfia szerint református temploma középkori eredetű.³ Rá vonatkozó középkori történeti adatot egyelőre nem ismerünk. 1698-ban a protestánsok használták, bár katolikus eredetűnek vallották. Akkor használható állapotban volt, hajója és szentélye boltozott, csak körülőfal pusztult el.⁴

¹ CD. IV/2., 400.

² Csánki III. 560., 571.

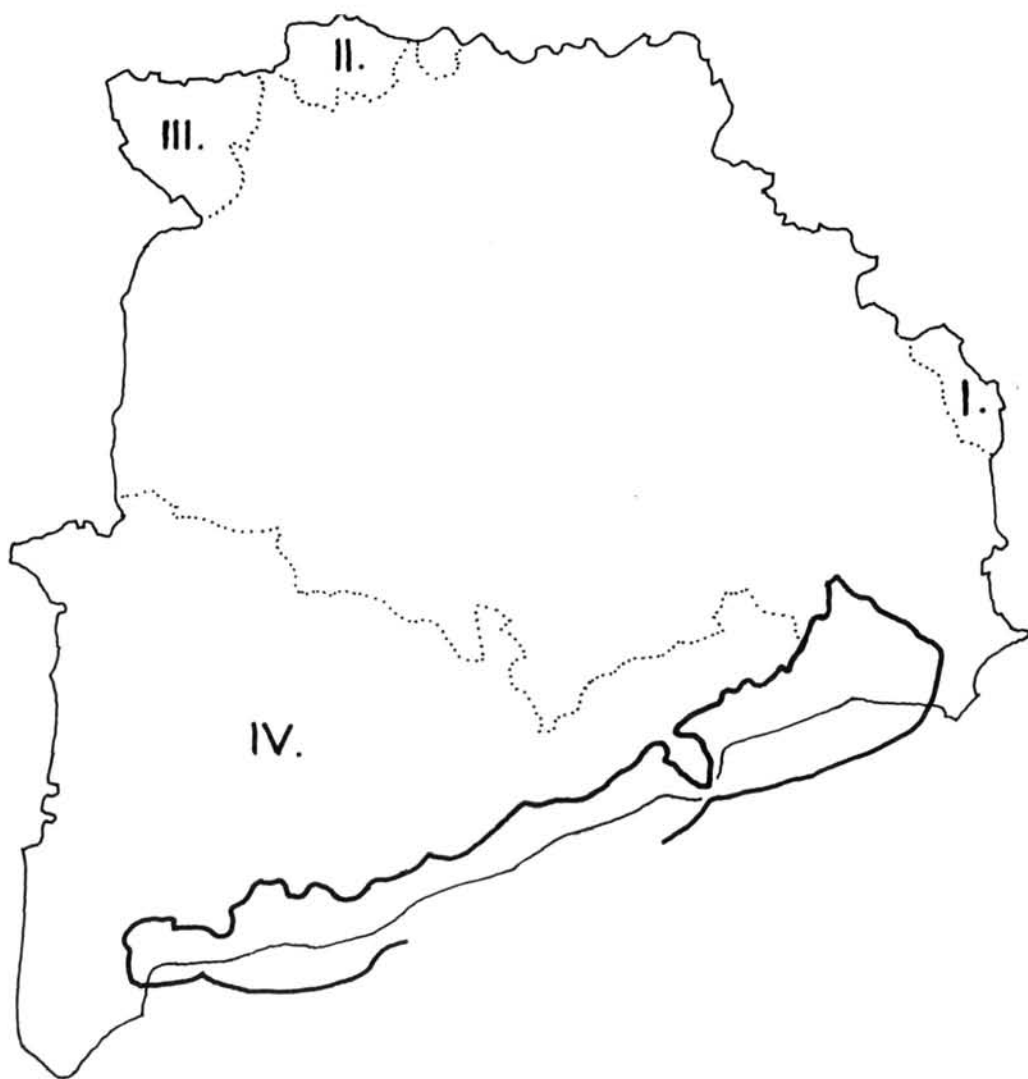
³ MRT. 4., 71.; Tóth Endre: A pápai ref. egyházmegye története. Pápa, 1927. 89—90.

⁴ Ebenhöch F. i. m. 654.

+ . TÖRDEMÉC. Pápai járás.

Elpusztult falu Malomsok határában. A környező településekhez hasonlóan ez is a Gutkeled nemzetségből származó családok birtoka volt, de helyi nemes lakosai is voltak.¹

Tördemeci Péter birtokának 1399-ből fennmaradt határjárásában olvasunk a plébános kertjéről a Csikvánd felőli határon. Eddigi kutatásaink szerint Csikvánd nem volt temp-

1. Összesítő térkép.

1. Zusammenfassende Karte.

1. Carte d'ensemble.

1. Сводная карта.

omos hely, ezért az adatot feltételeken Tördemécre vonatkozathatjuk.²

¹ Zs. O. I. 1381.

² Zs. O. I. 5845.

¹ Ráth Károly: A keszői püspöki vár. Magyar Sion, 1868., 31.

² Csánki II. 764.

³ Ráth K. i. m.

⁴ HO. I. 291.

⁵ MRT. 4., 26/4.

Vas megyéből átszatolt területen:

× 1. EGYHÁZASKESZŐ. Pápai járás.

A XIV. század elejétől kettős település: Fel- és Alkesz, később Váras- és Egyházaskesző.¹

Birtokosai a Keszei nevű helyi nemesek, a Kanizsaiak és főleg a győri püspök, akinek a Rába mocsaraiban vára állott.² A XVI. században már mindkét Kesző a püspöki vár uradalmához tartozott.³

Falunév jelzője arra utal, hogy plébániás temploma volt már 1398-ban,⁴ amelyet a XVI–XVII. század fordulójának Rába-vidéki török pusztításai rombolhattak le. Helyét a régészeti topográfia rögzíti.⁵

× 2. KEMENESSZENTPÉTER. Pápai járás.

Az okleveles adatokban csak a XV. századtól ismert falu nevének alapján feltehetően XIII. századi település. Birtokosai a szomszédos Gencsi család és a pornói apátság volt.¹

Szentpéter, Szentpéterfalva településnév a XIII. században szokásos névadási mód, minden esetben a templom titulusból. Eszerint tehát a faluban Szt. Péter tiszteletére épített templom állott, valószínűleg a mostani, kéttornyos barokk templom helyén.²

¹ Csánki II. 799.

² MRT. 4., 37/1.; Magyarország Műemléki Topográfia II. Bp. 1956., 540–541.

2. Győr (II.) Vas (III.) és Fejér (I.) megyéből átcsatolt terület.
 2. Gebiete, die früher zu den Komitaten Győr (II.), Vas (III.) und Fejér (I.) gehörten und dem Komitat Veszprém angegliedert wurden.
 2. Territoires annexés des départements de Győr (II), de Vas (III) et de Fejér (I).
 2. Территория, присоединенные от комитатов Дьер (II), Ваш (III) и Фейер (I).

× 3. **MAGYARGENCS.** Pápai járás.

Az 1268-tól említett Gencs vasvári jobbágyok, később azoktól leszármazó, Gencsi nevű nemesek települése volt. A XV. századi adatok szerint több településrészből állott, s részben a nagybirtokos Bolfarth családé, majd tőlük a Kanizsaiaké.¹

Gencs falunevei között 1430-tól olvasható a templomos Egyházsgencs neve,² tehát plébániás egyháza volt. A középkori templom a mai r. k. templom helyén állott, amint ezt a régészeti topográfia megállapította.³

¹ HO. I. 38.; Csánki II. 749., 815.

² 1430.: Csánki II. 749.

³ 1436.: uo.

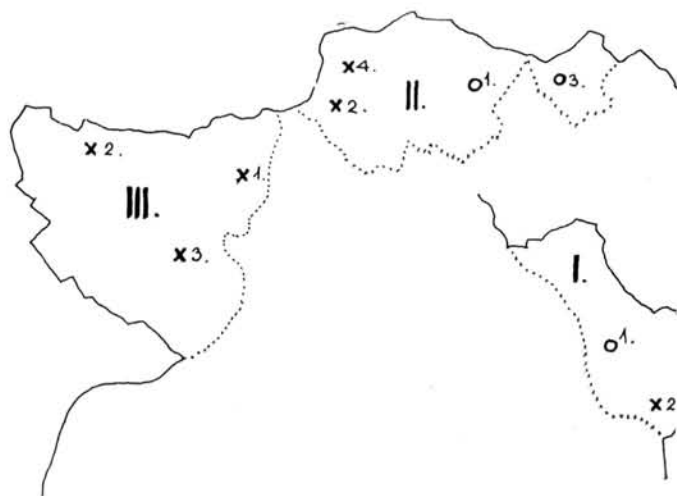
⁴ 1467.: Csánki II. 834.

⁵ MRT. 4., 44/1.

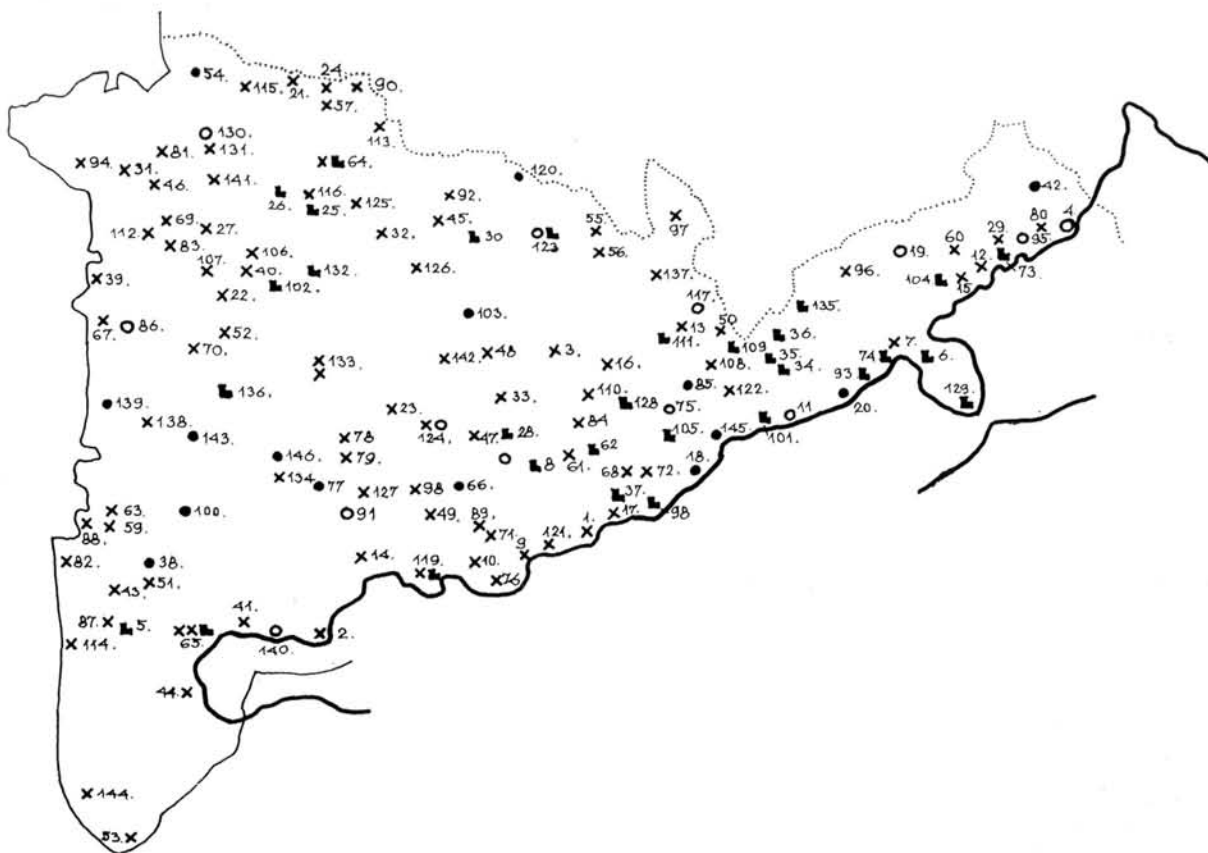
Zala megyéből átcsatolt területen;

× 1. **ÁBRAHÁMHEGY.** Tapolcai járás.

A középkorban Ábrám, Ábrán, amely eredetileg királyi,

királynéi tárnok- és udvarnokföld, sőt hercegi birtok volt. A falu korai birtokosai közé tartozott a veszprémi káptalan is. A XIII–XIV. században a káptalan mellett a Ládi, Tóti, Halápi és Gyulaffy családok kezében volt, és részbirtokokkal rendelkezett a kékkúti pálos kolostor is.¹

3. Zala megyétől átcsatolt terület (IV.).

3. Das Gebiet des Komitats Veszprém, das früher zum Komitat Zala gehörte (IV).

3. Territoire annexé du département de Zala (IV).

3. Территория, присоединенная от комитата Зала (IV).

Szt. Jánosról elnevezett plébániatemploma mai Ábrahám-hegy keleti részén állott² már 1309-ben.³ A régészeti adatok alapján a település XI–XII. századi,⁴ temploma is valószínűleg igen korai volt. Plébánosairól több XIV. századi említést ismerünk.⁵ 1548-ban a Balaton északi oldalát végigpusztító török had felégette;⁶ plébániája 1550-ben már betöltetlen, üres volt.⁷

¹ Holub III. 2–3.; Csánki III. 26.

² MRT. I., 8/1.

³ HO. IV. 118.

⁴ MRT. I., 8/5.

⁵ 1333–34.: Mon. Vesp. II. 65., 74.

1389.: ZO. II. 238.

⁶ MRT. I., 8/1.

⁷ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

× 2. ÁDÁM. Keszthelyi járás.

Elpusztult középkori falu Balatongyörök határában, a balatoni országút déli oldalán, a györöki Szépkilátó tövében. Az almádi bencés kolostor 1121-ben kiállított alapítólevelében már említett települést XIII–XVI. századi cserépanyaggal sikerült lokalizálni.

Veszprém megye régészeti topográfiájának első kötete az itt talált liliosomos padlóteglából a falu templomára következtet.¹ A templomáról okleveles adatot nem ismerünk.²

¹ MRT. I., 6/3.

² Csánki III. a falut nem említi.

× ALMÁD. Tapolcai járás.

Elpusztult középkori falu Monostorapáti mellett. A Balaton északi oldalán birtokos Atyusz nemzetség korai szállásterületének feltételezett középpontja, ahol az általuk 1117-ben alapított monostoruk állt.¹ A XIV. század elején már két falu: Felső- és Alsóalmád, azelőbbi a monostor, az utóbbi Hegyesd vár tartozéka volt.² A XV–XVI. században Almád és Kisalmád, illetve Felső- és Kisalmád néven nevezték a két falut.³ Almád a mai Monostorapáti határában,⁴ Alsó-vagy Kisalmád pedig Diszeltől északkeletre feküdt.⁵

1396-ban a két falut Szt. Péter-Almád és Alsóalmád néven említik.⁶ Ez az adat őrizte meg a már 1333–34-től plébánias helyként ismert falu⁷ templomának titulását. Felsőalmád helyét a régészeti topográfia terepbejárása alkalmával nem sikerült azonosítani,⁸ ezért Szt. Péterről elnevezett templomának helyét sem ismerjük. Kegyura a bencés monostor volt.

¹ Holub III. 8.

² Csánki III. 16.

³ Holub III. 10.

⁴ MRT. I., 30/2.

⁵ MRT., 11/6.

⁶ Zs. O. I. 4227.

⁷ Mon. Vesp. II. 65., 74.; 1455-ből is tudunk papjáról: Holub III. 10.

⁸ MRT. I., 30/2.

○ 4. ALSÓÖRS. Veszprémi járás.

A mai Alsóörs középkori elődje eredetileg királyi és királynéi udvarnokok, tárnokok és szakácsok faluja volt.¹ Korai birtokosai közé tartozott a veszprémi káptalan is, amelynek már a XII. század elején voltak itteni földjei. A XIII. században — valószínűleg királyi adományként — a veszprémi-völgyi és vásárhelyi apácák, a bakonybéli apátság, a rátóti premontrei prépostság, a felsőörsi prépost, a Rátót-nembeli Örsiek és a Lörinte-nembeli Essegváriak is birtokosok Alsóörsön.²

Az alsóörsi Mária templomot, amely a felsőörsi plébániához tartozott, a XIV. század eleje óta ismerjük.³ 1478-ban önálló plébániává szervezték át.⁴ A falut és templomát 1548-ban égette fel először a Balaton északi partját végigdúló török. A veszprémi egyházmegye 1550-ből származó plébániajegyzékében Alsóörs már nem szerepel.⁵

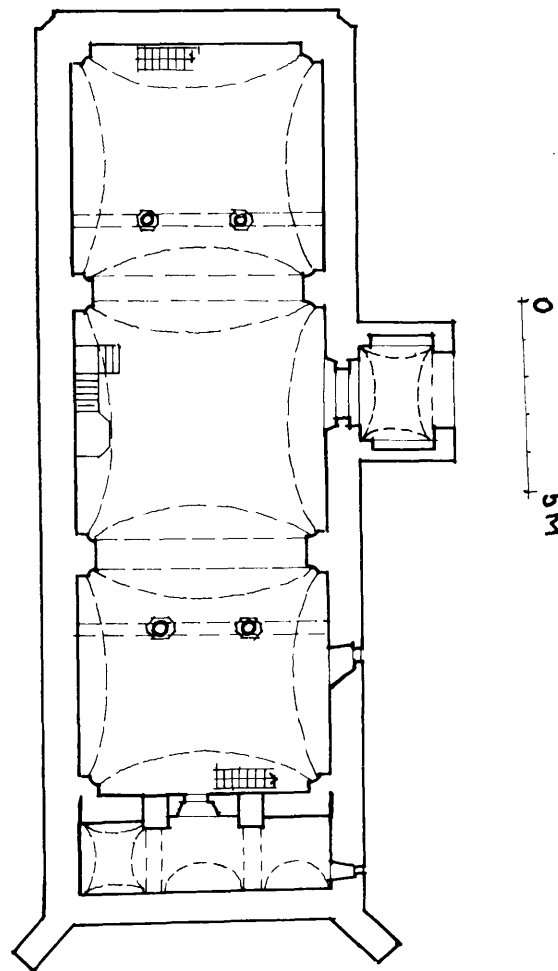
A középkori templom a mai református templommal azonos. Ennek nyugati karzata még XIII. századi és románkori, tornya és falai részben középkoriak, XIV–XV. századiak,⁶ mai formájában XVIII. századi végi, barokk.

¹ Holub III. 572–576.

² Uo.; Szentpétery Krit. jegyz. 2638.

³ 1318.: Veszpr. reg. 90.

1333–35.: Mon. Vesp. II. 66–83.

4. Alsóörs, ref. templom.

4. Alsóörs, kalvinistische Kirche.

4. Alsóörs, temple réformé.

4. Алшоёрш, реформатская церковь.

⁴ Békefi 169., HO. V. 343.; Bedy V.: A felsőörsi prépostság története. Veszprém, 1934., 27.

⁵ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

⁶ Entz–Gerő 23., 51.

L 5. ALSÓPÁHOK. Keszthelyi járás.

Az Árpád-kori Páh a mai Alsó-, Felsőpáhok és Hévíz területét foglalta magába és a zalai vár tímárok lakta földje volt. A XIV. századra már négy falu: Hosszúpáh, Szentandrás-páh, Felpáh és Boldogasszonypáh terült el rajta. Közülük Hosszúpáh a mai Alsópáhokkal, Szentandrás-páh Hévízzel, Fel- vagy Németpáh Felsőpáhokkal, Boldogasszonypáh pedig az Alsópáhokhoz tartozó Nemesboldogasszonyfával azonos.¹

Az okleveles adatokban 1259-től ismert Páh várbirtokot nagyrésztben a Nádasd nemzetség kapta meg királyi adományként,² de már a XIII. században is voltak nemes lakói. Mellettük a nyúlzigeti apácák és a fehérvári Szt. Katalin kápolna volt részirtokosa. Hosszúpáh első említését 1369-ből ismerjük. A XV. században a Nádasd-nembeli Gersei Pethők, a Mezőlaki Zámboók, a pápóci prépostság és a fehérvári Szt. Katalin és Szt. Lajos kápolnák faluja volt.³

Hosszúpáh Szt. Margit templomát 1369-ben említi először okleveles adat,⁴ plébánosát pedig 1418-19-ben.

Az alsópáhoki Ótemetőben álló egykori templomot 1778-ban bontották le.⁶ Alapfalait 1948-ban tárták fel.⁷ Az egyhajós, íves szentélyű kis templom alaprajzának tanúsága szerint az 1369-es okleveles említéseknél jóval korábbi, esetleg XI. századi volt.⁸

¹ Holub III. 592—597.; Csánki III. 90—91.

² HO. VII. 143.

³ Holub i. h.

⁴ Csánki III. 91.; Békefi 171.

⁵ Mon. Vespri. III. 13—22.; ZO. II. 418.

⁶ Szántó Imre: Egy dunántúli falu, Alsópáhok története. Bp. 1960. 160.

⁷ Uo. 56.; MRT. 1., 1/13.

⁸ Koppány 85.

L 6. APÁTI (TIHANY-). Veszprémi járás.

Elpusztult falu a Tihanyi-félsziget aszfófi oldalán, a balatoni országút mellett, Tihany határában.

Apáti első okleveles említése csak 1267-ből származik, a település azonban sokkal korábbi, feltehetően a XI. századi. A középkorban mindig a tihanyi apátság, illetve Tihany várának tartozéka.¹

Templomát, amelynek titulását nem ismerjük, egyetlen, 1340-ből származó adat említi.² A falut és templomát a XVI. század második felének török portyái pusztították el, az 1550-es plébánia-összeírásban már nem szerepel.

Az egyhajós, egyenes záródású és keletelt templomból magasan álló falak maradtak meg,³ amelyeket 1942-ben konzerálták. Szentélyének oromfalait újralfalazták és cserépfedésű tetőt építettek rá.⁴

¹ PRT. X. 244—245.; Holub III. 15—16.; Csánki III. 26.

² PRT. X. 245.; Holub III. 16.; ZO I. 361.; Békefi 122.

³ Römer: AK. X. 55—56.

⁴ Entz—Gerő 86., MRT. 2., 45/9.

× 7. ASZFŐ. Veszprémi járás.

A Tihanyi-félsziget mögött elterülő Aszfő középkori elődje a tihanyi apátság és a veszprémi káptalané volt, de nemesi birtokosai is voltak. A káptalan 1337-ben itteni birtokait elcserélte az apátsággal.¹

Ismeretlen titulussal középkori templomáról semmit sem tudunk, papját azonban többször említik az oklevelek adatai.² A mai, 1832 és 1834 között épült templom mögött, a temetőben állott a régi templom, amelyet 1750 körül bontottak le.³ Valószínűleg ebből származik az a későromán oszlopfe, amely jelenleg a tihanyi múzeum kőtárában látható.

¹ PRT. X. 247—248.; Holub 37—39.; Csánki III. 30.

² 1326., 1331.: PRT. X. 248.

1333—1334.: Mon. Vespri. II. 73., 83.

³ PRT. XI. 172—173., 178—180.

L 8. BÁC. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Káptalan-tó határában, az ún. Sabarhegyi templomrom körül.¹ Nemesi falu volt már a XIII. században is.² 1534-ben először, 1549-ben pedig véglegesen elpusztította a török.³

Egyházas hely volt, bár templomáról közelebbit nem tudunk. Papját már 1333—34-ben felvett pápai tizedjegyzékek is említik.⁴ Plébániája az előző évi török dúlás miatt 1550-ben betöltetlen volt.⁵

A ma romosan álló templom egyenes szentélyzáródású, egyhajós, keletelt építmény volt, amelyet a XIII—XIV. század fordulóján építettek.

¹ MRT. 1., 20/4.

² Holub III. 41—42.; Csánki III. 30.

³ I. 1. jegyzet.

⁴ Mon. Vespri. II. 65., 74. Itt említjük meg, hogy a Békefi által 1487-ből említett Mindenszentek kápolnája a dél-magyarországi Bács városában állott, az azonosítás tehát téves. Az 1423-ban említett Vach-i, Krisztus teste kápolna adat is gyanús (Mon. Vespri. III. 32.), ezért nem szerepeltek.

⁵ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

× 9. BADACSONYTOMAJ. Tapolcai járás.

A mai falu Árpád-kori elődje királyi udvarnokföld volt, ahogy ezt a XIV. század végi Udvarnoktomaj neve megőrizte. Nevének második tagja arra vall, hogy a távoli szomszédban több faluban is birtokos Tomaj nemzetség telepítette, bár az ismert történeti adatok szerint részben a szigligeti királyi vár, részben a Lád-nemzetség birtoka volt.¹

A Badacsony hegy keleti lábánál, a Balaton mellett fekvő falu — amely Nagy- vagy Felsőtomajjal volt azonos — egyházashely. Szt. István protomartír tiszteletére emelt plébániatemplomát egy 1344-ben kiállított oklevélből ismerjük.² Az 1548-as török dúlás ezt is elpusztította, plébániája 1550-ben betöltetlen volt.³

Az 1757-ben újjáépített középkori templomot 1928-ban bontották le és helyére a mai r. k. templomot építették.⁴

¹ Holub III. 807.; Csánki III. 116.; ZO. II. 166., 292.

² ZO. I. 416.

³ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁴ MRT. 1., 2/2.

× 10. BADACSONYTÖRDEMIC. Tapolcai járás.

A középkorban Tördemic, nemesi falu az 1274-ből származó első említésétől kezdve 1567-ben történt pusztulásáig. A XVI. század végén újratelepült, mint egytelkes nemesi falu.¹

Szt. János evangélistáról elnevezett kápolnája 1297-ben kapott plébániajogot.² Több középkori adatot nem ismerünk róla. Feltehetően azonos volt a mai, 1905-ben épített templom helyén álló és 1750-ben újjáépített templommal.³

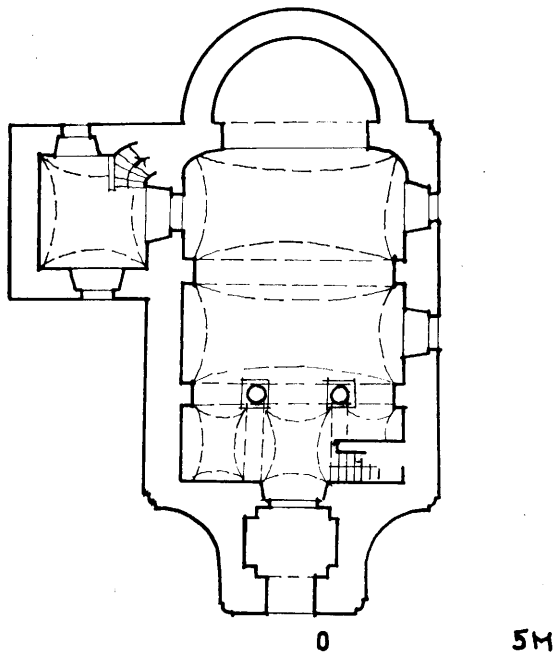
¹ Holub III. 895—897.; Csánki III. 118.

² CD. VII/2. 198.

³ MRT. 1., 3/6.

○ 11. BALATONAKALI. Veszprémi járás.

Az Árpád-kori Dörgicse-föld Balaton-parti része valószínűleg a XI. századtól kezdve a fehervári káptalan örkanonokjának birtoka. A XIV. század elején három falut találunk itt: Akali-, Ság- és Boldogasszonydörgicsét.¹ A három település közül csak Akali éli túl a XVI—XVII. századi török pusztításokat, bár időlegesen többször elnéptelenedik.²

5. Balatonakali, r.k. templom.

5. Balatonakali, römisch-katholische Kirche.

5. Balatonakali, église catholique

5. Балатонакали, римско-католическая церковь.

Ismeretlen titulusú középkori temploma a fehérvári káptalan kiváltságos plébániája volt.³ Papjairól 1333-tól tudunk.⁴

A mai, 1827-ben késő barokk formákkal felépített plébániatemplom alaprajzi méreteiben és arányaiban, sőt tömegében is a Balaton-vidék románkori templomaival teljesen azonos. Feltevésünk szerint 1827-ben a középkori Akali-dörgőce templomát építették újra.⁵ Feltételezésünket alátámasztja az a tény, hogy a templom mögött a terepen ki-rajzolódik a körítőfal nyoma.

¹ 1334.: Mon. Vespri. II. 78.

² OL. Dicalisok, cott. Zalad.

³ 1495.: Mon. Vespri. IV. 50.

⁴ 1333.: Veszpr. reg. 252.; Holub III. 179.

⁵ 1334.: Mon. Vespri. II. 78.

⁶ 1335.: Veszpr. reg. 267.

⁷ Az építés évszáma a torony kapuja felett látható.

× 12. BALATONARÁCS. Veszprémi járás.

A középkori Arács királyi birtok volt, amelyet a XI. századtól kezdve a tihanyi apátság,¹ a veszprémi káptalan és a Nyír-nemzetség kapott meg. Az utóbbi részeit a tihanyi apát a XIII. század közepén megvásárolta, majd a XIV. században a Hidegkuti családnak adta el. A XV. században az Arácsinak is nevezett Hidegkútiak, a Fajszi Ányosok, a tihanyi apát, a veszprémi püspök és káptalanja és a távoli pálosok voltak birtokosai.² A falut az 1548-as török hadjárat pusztította el.

Az arácsi Boldogságos Szűz parochiális egyházat, amelynek kegyura a tihanyi apát és az Arács-család, 1373-ban említik először.³ 1411-ben a tihanyi apát és az arácsi nemesek telkeinek felmérését olyan kötéllal végezték, amelynek hossza a templom kapuméretének tizennyolcszorosa volt. A templom ekkor a falu északkeleti oldalán, temetőben állott.⁴

¹ PRT. X. 500.

² Holub III. 24—28.; PRT. X. 321.; Csánki III. 29.

³ PRT. X. 75.; ZO. II. 91.; Békefi 123.

⁴ PRT. X. 107.

× 13. BALATONCSICSÓ. Tapolcai járás.

A mai csicsói medence középkori elődjében, a Nivegy-völgyben már a XIII. században hét falu volt.¹ Valamennyi királyi és királynéi birtok lehetett eredetileg, udvarnokok, pecérek, szakácsok települései, amelyeket részben az Atysusz nemzetség, főképpen azonban a veszprémi püspökség és káptalanja kapott adományként.² A hét falu közül Csicsót 1269-ben említik először,³ bár véleményünk szerint a Nivegy faluként 1227-től említett helység⁴ azonos volt vele, mert 1290-ben még Csicsónivegyként írták a nevét.⁵

A XVI. századi török dúlások többször elpusztítják, de véglegesen nem néptelenedik el.⁶

A fenti feltételezések alapján Csicsó templomával azonosíthatjuk az 1278-ban feltűnő Szt. Márton egyházat,⁷ amelyről XIV. századi adatokat is ismerünk.⁸ Ugyanúgy csicsói plébánosnak tartjuk az 1288-ban említett Péter kanonokot és esperest.⁹

¹ ZO. I. 53.

² Holub III. 544—547.; Csánki III. 86.

³ ZO. I. 67.

⁴ Holub i. h.

⁵ MRT. I., 4.

⁶ Csánki i. h.

⁷ Szentpétery: Krit. jegyz. II. 2943—2944.

⁸ 1323.: Holub i. h.

⁹ 1357.: Mon. Vespri. IV. 346.

¹⁰ Békefi 180.

× 14. BALATONEDERIC. Tapolcai járás.

Az először 1262-ben, Vita és Török határjárásában említett Ederics nemesi falu volt a középkorban. Állandó birtokosa a Szentiványi család, mellettük időnként a Szentbalázsiak és Edericsiek, később az Ukiak.¹

A török idők többszöri pusztulása ellenére túléli a falu és benne temploma, amely egyhajós, egyenes szentélyzáródású, románkori volt, gótikus és barokk toldásokkal. 1890-ben lebontották, helyére a ma is álló eklektikus templomot építették.²

A lebontott templomot, amelyet 1861-ben Rómer Flóris írt le és a kíséretében levő Hencz Antal építész mért fel,

Keresztelő Szt. Jánosról nevezték el.³ Ezen a területen, Győrök környékén helyezi el Holub József az Atysusz nemzetség 1221-ben említett Szentiván birtokát.⁴ Szentiván patrocinium-név Ker. Szt. János templomáról elnevezett falu neve. Ederics XIV—XVI. századi birtokosai a Szentiványiak, egy szentiványi kúriát még a XVI. század első felében is említenek itt.⁵ Véleményünk szerint ez a Szentiván azonos Edericssel, amelynek temploma — amint láttuk — Ker. Szt. János tiszteletére épült.

¹ Holub III. 203—204.; Csánki III. 49.; Zs. O. II/2. 6199., 6242., 6288.

² Koppány 87—88.

³ Rómer. ÁK. VII. 11—12.; Bogvay Tamás: Elpusztult és átépített középkori templomok a Balaton vidékén. Balatoni Szle. 1943., 395.

⁴ Holub III. 768.

⁵ MRT. I., 5/4.

× 15. BALATONFÜRED. Veszprémi járás.

Az Árpád-kori Füred királyi és királynéi birtok volt eredetileg. Itteni udvarnokföldről kapta részeit a tihanyi apátság és a veszprémi püspökség, nemesi birtokosai is voltak.¹ A helybeli és szomszédos falvakból származó nemesség mellett a Lőrinc nemzetség Essegvári-ága, majd tőlük a Gyulaffy-, Ányos-, Rozgonyi- és végül az Újlaki-család volt jelentős szőlőbirtokosa.² A XIII. század elejétől ismert települést a XVI. század közepén templomával együtt elpusztította a török,³ teljesen azonban soha nem néptelenedett el.⁴

Füred Szt. Margitról elnevezett parochiális egyházáról okleveles adatokat csak a XIV—XVI. századokból ismerünk.⁵ Papja már az 1333-as pápai tizedjegyzékben is szerepel.⁶ A XIV. századtól a Füredbe beolvadó Siske⁷ plébánosát is fürediként említik, ezért az ismert adatokból csak azokat tudjuk azonosítani, amelyek a templom titulusát is megemlítik.⁸ A füredi plébánia 1550-ben már betöltetlen volt,⁹ és többet nem is szerepel.

A középkori templom a mai, XVIII. század végén épített ref. templom helyén állott.¹⁰

¹ Holub III. 236—238.; Csánki III. 54.

² Uo.; PRT. X. Füred címszó.

³ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁴ Uo.

⁵ 1394.: PRT. X. 293.; 1397.: CD. X/2. 2., 502.;

1398., 1400.: Holub i. h., Zs. O. II/1., 568.

⁶ Mon. Vespri. II. 66.

⁷ Veszpr. reg. 834.

⁸ L. 5. jegyzet; 1440.: PRT. X. 295.; 1531.: PRT. X. 306.; 1534.: PRT. X. 154.

⁹ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

¹⁰ MRT. 2., 6/1., 6/2.

× 16. BALATONHENYE. Tapolcai járás.

A középkori Henye nemesi falu volt; a XV. században már két részből, Felső- és Alsóhenyéből állt¹ A fennmaradt oklevelekben a XII. századtól ismert települést² először 1548-ban, majd 1572-ben véglegesen felegetik a törökök.³

Ismeretlen titulusú középkori temploma, amelynek papjáról 1335-ből⁴ tudunk, a mai ref. temploma helyén állott.⁵

¹ Holub III. 292.

² PRT. II. 277.; Csánki III. 60.; ZO. I. 53.

³ MRT. I., 7/6.

⁴ Békefi 142.

⁵ MRT. I., 7/6.

× 17. BALATONRENDES. Tapolcai járás.

A XIV. századtól ismert középkori Rendes nemesi falu volt. 1548-ban és 1556-ban pusztította el a török, de a század végén újrateremtették.¹

A megye régészeti topográfiája a falu északkeleti oldalán, a Kőpince nevű terület bokrokkal benőtt középkori romhalmaival azonosítja Rendes templomát,² amelyről okleveles adatot nem ismerünk.

¹ 1328-tól: Holub III. 572.; Csánki III. 98.; ZO. I. 606.

² MRT. I., 8/8.

● 18. BALATONSZEPEZD. Tapolcai járás.

Szepezd eredetileg zalai várföld és királyi udvarnokföld. A XII. században már birtokos itt az Atysusz nemzetség, a következő században pedig királyi adományok alapján a veszprémi püspökség, a somogyvári apátság és a Rátót nembeli Gyulaffy család.¹ A Balaton partját végigdúló török 1548-ban felegeti, a XVI—XVII. században pusztá faluhely.²

Szt. András temploma 1288-ban már állt.³ Papját a XIV. század eleji pápai tizedjegyzékekből ismerjük.⁴ 1550-ben plébániáját betöltetlenként írták össze.⁵

A középkori templom azonos a mai r. k. templommal. 1774-ben még romos volt.⁶ Mai formájában 1888-ban állították helyre.⁷

¹ Holub III. 812–814.; Csánki III. 110.

² MRT. I., 10/4.

³ Holub i. h.

⁴ Mon. Vespri. II. 65., 73.

⁵ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

⁶ OL. Helytartótanácsi lt. Acta Rel. Lad. N. fasc. 117., OMF. Baranyainé.

⁷ Koppány 89., alaprajzzal.

○ 19. BALATONSZÖLLŐS. Veszprémi járás.

A középkori falu a Balaton-Felvidéket majd teljes egészében elfoglaló királyi szőlőbirtok része volt, ahol már a XII. században kapott részeket a tihanyi apátság és az Atyusz nemzetség. A XIII. században királyi és királynéi földeket kap a veszprémi káptalan, később a fehérvári káptalan, a zirci apát és már a XII. század elején az almádi monostor. A XV. században a Rozgonyiaknak és a vázsonyi pálosoknak is voltak itt szőlőik.¹

A veszprémi káptalan falurészében állt a Boldogságos Szűz fából épített kápolnája 1313-ban.² A kápolna papját 1318-ból ismerjük, akkor temető volt a kápolna körül.³ 1343-tól templomként említik az épületet, amely XV. század eleji adatok szerint plébániás egyház volt.⁴ A XVI. század közepén a faluval együtt elpusztult, az 1550-es plébániajegyzékben már nem szerepel.

Balatonszöllős református temploma a középkori helyére épült, annak falaira.⁵ A déli oldalán álló torony és a torony alatti bejárat gótikus kökerete a történeti adatokkal együtt azt látszik bizonyítani, hogy a fakápolnát a XIV. század közepe táján építették át kőből.

¹ Holub III. 845–848.; Veszpr. reg. 43., 65., 90., 144., 377.

² Dl. 40. 347. BMHA.; Veszpr. reg. 65.

³ HO. I. 111.; Veszpr. reg. 90.

⁴ 1343.; Veszpr. reg. 377.

1370.: PRT. X. 263–269.

1371.: ZO. II. 86.

1373.: PRT. X. 75.

1419.: ZO. II. 418.

1476.: Holub III. 848.

⁵ Entz—Gerő 60.; Kovács J. István: Magyar református templomok. Bp. 1942., 478.

● 20. BALATONUDVARI. Veszprémi járás.

A Balaton-Felvidék többi középkori településéhez hasonlóan ez is kezdetben királyi és királynéi birtok volt. A királyi udvarnokok és királynői vancellérek földjeit már a XI. századtól az Atyusz nemzetség, a tihanyi apátság és a veszprémi káptalan kapta meg. A XIV. századra az egész falu Tihanyi tartozéka lett, kivéve az udvari nemesek birtokait.¹

Románkori, egyhajós, egyenes záródással épített szentélyű templomáról nem ismerünk középkori adatot, csak annyit tudunk, hogy az 1548-as törökidulás után két esztendővel plébániája már betöltetlen volt.²

A mai r. k. templom 1840 körüli nyugati toldásától és klaszszicista tornyától eltekintve Árpád-kori, boltozott szentéllyel.³ Déli oldalán befalazott román kapuja és két ablakának nyomai látszanak.

¹ PRT. X. 278., 551.; Holub III. 905–906.

² Egyháztört. Eml. V. 454–462.

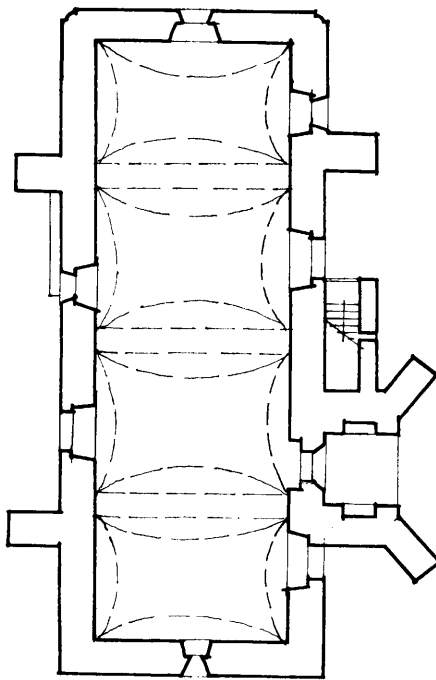
³ PRT. XI. 200.; Koppány 89., alaprajzzal, Entz—Gerő 60.

× 21. BARÁTFALVA. Devecseri járás.

A Káptalanfa határában, attól nyugatra fekvő Barátfa-majorhoz vezető bekötőút mentén feküdt a középkori falu.

A Zala megye északi határát alkotó Sárosd patak menti birtokot a XII. század első felében hanyi várjobbágyoktól vásárolta Gutkeled-nembeli Márton comes és 1140 körül az általa alapított csatári monostornak adományozta.¹ A csatári apát a monostorától távoli Sárosdelek vagy File-földe birtokot 1415-ben a szomszédos nagyjenői pálosoknak adta zálogba.² Ők telepítettek falut rajta Pálfalva, később Barátfalva néven.³ 1548–1549-ben pusztították el a vidéket dúló török portyák.⁴

A régészeti topográfia szerint a falu helyének északi részén látható romterület 1864 körül elbontott templomának nyoma.⁵

6. Balatonszöllős, ref. templom.

6. Balatonszöllős, kalvinistische Kirche.

6. Balatonszöllős, temple reformé.

6. Балатонсёллеш, реформатская церковь.

¹ Holub I. 49.

² PRT. XII. B. 259.

³ Holub III. 604.; PRT. XII. B. 260–261.

⁴ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁵ MRT. 3., 25/3.

× 22. BAZSI. Keszthelyi járás.

A középkorban Base, Bazse, a XIII. századtól a veszprémi püspökség sümegi uradalmához tartozó falu, valószínűleg azonban már a XI. századtól a püspökség Marcal-völgyi birtokának része.¹ 1548-ban felégette a török és bár később újraterlept, 1555 után is adózva lassan elnéptelenedett.²

Templomáról okleveles adatot nem ismerünk, plébánosát 1428-ban³ és 1487-ben⁴ említik, 1550-ben plébániája már betöltetlen volt.⁵

A község keleti szélén a Szentberek dülő neve és az ott felszíni nyomokban megfigyelhető romterület az ismeretlen titulusú egyház helye.⁶

¹ 1248.; Holub III. 71.

² OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

³ Holub III. 71.

⁴ Festetics-cs. lt. jelzetlen. Néhai dr. I ványi Béla szíves közlése.

⁵ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

⁶ MRT. 3., 7/4.

× 23. BILLE. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Lesencetomajtól keletre, a mai Felsőbillege pusztától északra levő Mindszent nevű dombon.¹ 1245-től ismerjük a róla szóló adatokat.²

1372-ben Mindszentbille néven említik.³ A falu előneve középkori templomának titulusát őrzi. A billei Mindenszentek templom tehát 1245-ben már állt és a faluval együtt a XVI. század közepén pusztult el.

¹ MRT. 1., 28/9.

² Holub III. 102—103.; Csánki III. 37., de ő a Kanizsa melletti Bélye faluval azonosítja.

³ Uo.

× 24. BODORFA. Devecseri járás.

A középkori Bodorfalva a Sáros folyó mentén alakult települések egyike, amelyet még a XV. században is Sárosbodorfalvának neveztek.¹

1347-ben említik Bodor fia Miklós sárosdi nemes,² a XIV—XVI. századi Bodor vagy Bodorfalvi család őseit.³ Velük együtt a Hanyiaiak, a Pápaiak, az Ajkaiak és a nagyjénői, pálosok is rendelkeztek kisebb birtokokkal Bodorfalván,⁴ amelyet 1545-ben felégették a törökök, s csak a XVII. században települt újra.⁵

A község közepén állott ismeretlen titulusú temploma amelyről okleveles említést egyelőre nem ismerünk. Romjait a múlt század végén bontották le.⁶

¹ Csánki III. 37.

² Holub III. 705.

³ TT. 1893., 605.

⁴ Holub III. 109.

⁵ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁶ MRT. 3., 8/1.

L 25. CSAB. Devecseri járás.

Elpusztult falu Csabrendek határában, attól keletre, a Csabi majorba vezető földút mentén.

A középkorban a faluról elnevezett Csabi várjobbágy nemzetség, illetve az abból származó családok birtoka volt.¹ Okleveles említését a XIII. század elejétől ismerjük.² A XIV. század első felében már kettős település: Fel- és Alcsab.³ Az utóbbi a XV. századtól Szentistváncsab, majd Szentistván néven önálló falu.⁴

Csabot 1548-ban felégették a törökök, a következő években újraterlepült, de 1564-ben teljesen elpusztult.⁵

Templomának titulusát nem ismerjük. Papját először a XIV. század eleji pápai tizedjegyzékek említik.⁶ Az 1464-ben említett Szt. Márton kápolna valószínűleg ez a templom mellett állt.⁷ Csab plébániája az 1548-as pusztulás után 1550-ben betöltetlen volt.⁸

A valószínűleg egyenes szentélyzáródású, egyhajós, nagyméretű templom romjai a falu helyén húzódó sűrű bozótban ma is állnak, nyugati fala több méter magasságban.⁹

¹ Holub III. 128.; Karácsonyi III. 171.; Csánki III. 40.

² 1233.: HO. IV. 16.

³ 1333.: Mon. Vespri. II. 66., 67.; Holub III. 129.; Békefi 126.

⁴ Csánki III. 149.

⁵ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁶ I. 3. jegyzet; 1421.: Mon. Vespri. IV. 410., 413.

⁷ TT. 1910., 271.

⁸ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁹ MRT. 3., 10/5. szerintem nem Al-, hanem Felcsab.

L 26. CSABRENDEK. Devecseri járás.

A középkorban Rednuk, Rednek, Rennek, a szomszédos Csabról származó Csabiak birtoka.¹ Valószínűleg a XIV. századtól mezőváros,² az egyik Zala megyei sedria székhelye 1482-ig.³ Mint ilyen, nagyforgalmú hetivásáros hely volt, a későbbi keszthelyi, sümegi és szentgróti járások területének megyei és nemesi központja.

1548-ban Renneket is felégették a törökök, 1572-ben pedig több évtizedre elnéptelenedett.⁴

Szt. Lőrinc tiszteletére épített plébániatemplomát 1355-ből származó oklevél említi először⁵ papját azonban már 1333-ban említik a pápai tizedjegyzékek.⁶ Plébánosait 1420—21-ből,⁷ 1461-ből⁸ és 1487—88-ból⁹ ismerjük. Plébániája 1550-ben már betöltetlen volt.¹⁰

A középkori Szt. Lőrinc templom 1725-ben átépített romjai a templomdomb tövében, annak keleti oldalán ma is állnak, gazdasági épületbe építve.¹¹

¹ Holub III. 670—671.; Csánki III. 98.

² Holub I. 213., III. 670—671.

³ Holub I. 222.

⁴ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁵ ZO. I. 559.; Békefi 173.

⁶ Mon. Vespri. II. 66.

⁷ Uo. IV. 410., 413.

⁸ Holub III. 671.

⁹ Festetics-cs. lt. jelzetlen. Néhány dr. Iványi Béla szíves közlése.

¹⁰ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

¹¹ MRT. 3., 10/12.

× 27. CSITKESZENTMÁRTON. Keszthelyi járás.

Elpusztult falu Sümegcsehi és Nyírlak között, Mihályfa határában, egy 1370-ből fennmaradt oklevél szerint a Rennek-enyerei országúttól északra terült el.¹

Neve Csítke, Csitkeszentmárton vagy Szentmárton; okleveleinkben 1357 és 1426 között szerepel, ezután valószínűleg elnéptelenedett. Birtokosai az Enyereiek és a velük rokon Szentmártoniak voltak.²

Amint neve is mutatja, egyházas hely volt, Szt. Márton tiszteletére emelt plébániatemploma 1357-ben már állt.³

¹ Holub III. 157.; MRT. 3., 37/6.

² 1357.: ZO. I. 580.

1362.: ZO. I. 632.

1372.: ZO. II. 54.

1382.: ZO. II. 185.

1426.: ZO. II. 453.; Csánki III. 43.

³ 1357.: ZO. I. 580.

1362.: uo. 632.

L 28. CSOBÁNC. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Csobánc hegyén, a vár északnyugati oldalán. Történetét alig ismerjük. A XV. század elején nemesi birtokként került a Gersei Pethő család kezére.¹ A török hódoltság korát a felette álló vár védelmében élte át és csak a XVIII. század elején néptelenedett el, lakói Diszelbe költöztek.²

A falu helyén ma is áll a „Rossztemplom”-nak nevezett középkori templomrom, amelyről azonban középkori adatot nem ismerünk.³

¹ Holub III. 159., 396—405.; Csánki III. 43.

² Römer: AK. X. 7.; MRT. 1., 14/2.

³ Römer jkv. I. 13., 15., 75.; Entz—Gerő 23., 95.; Koppány 94., alaprajzzal. Megjegyezzük, hogy a templom szentélye feltehetően újkori, legalábbis később épült a középkori hajóhoz.

× 29. CSOPAK. Veszprémi járás.

A mai falu felső részén terült el a középkori település, amely még a XV. században sem különült el egészen a szomszédos Paloznaktól.¹

Eredetileg királyi föld, amelyet azonban hamarosan megszerzett a veszprémi püspök és a káptalan és a veszprémvölgyi apácaolostor. Mellettük nemesi birtokosai is voltak.²

Középkori templomáról nem tudunk. A szakirodalom Römer Flóris nyomán³ XIII. századnak tartja az 1890 előtt lebontott Szt. István templomot,⁴ amely egyhajós volt, keletelt és egyeneszáródású szentéllyel épült. A szentély keleti falához épített barokk tornya ma is áll.⁵

¹ Holub III. 160—162.

² Uo.; Csánki III. 44.

³ Römer jkv. I. 114.; Römer: AK. X. 7.

⁴ OMF. Irattár 108/1890. Récsey Viktor jelentése.

⁵ Entz—Gerő 65.

L 30. DABAS. Tapolcai járás

A középkori Dabas, Dobos vagy Dobosszóc elpusztult falu Sáskától északkeletre, az Agártető Szóc felőli oldalán.¹ Az utóbbi községhez való közelsége miatt nevezték a XIV. század elején Dobosszócnek a Dobosi család faluját, megkülönböztetésül a veszprémi püspök Szóc birtokától.² A Rátóti Gyulaffyak is részbirtokosai voltak.³

Ismeretlen titulusú plébániatemplomának romjai ma is állnak az Agártető északi oldalán az erdőben.⁴ A templom Árpád-kori, papját először a XIV. század eleji pápai tizedjegyzékek említik.⁵ A falut 1543-ban égette fel a török, 1550-ben betöltetlen plébániáját írták össze.⁶

¹ MRT., I., 41/4.

² Holub III. 185., 841—843.; Csánki III. 46—47.

³ Uo.

⁴ Koppány 106., tévedésből Szóc címszó alatt, alaprajzzal.

⁵ 1334.: Mon. Vespri. II. 74.

⁶ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

× 31. DABRONC. Tapolcai járás.

A mai falu középkori elődje a Túrje nemzetség birtoktestéhez tartozott már a XIII. században,¹ később is a Túrje-

nembeli Béri és Szentgirolti családoké volt, bár a szomszédos falvak kisebb nemeseinek és az enyerei pálosoknak is voltak itt földjeik.²

A XVI—XVII. században a Szentgirolti örökös Hagymásyaké volt. 1556-tól a fehérvári töröknek is adózva menekült meg a teljes pusztulástól.³

Ismeretlen titulusú egyházát a Bériek 1393-ból fennmaradt birtokosztásában említik.⁴ Helyét a régészeti topográfia rögzíti és a községi temetőben álló és 1913-ban lebontott kápolnával azonosítja.⁵

¹ 1281.: HO. VI. 268.

² Holub III. 169—171.

1340.: HO. I. 176.

1356.: CD. IX/7., 158.

1371.: ZO. II. 47.

³ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁴ Zs. O. I. 2760.

⁵ MRT. 3., 12/5.

× 32. DEÁKI. Devecseri járás.

Elpusztult falu Nyirád határában, a mai Deáki-pusztá helyén.

A veszprémi püspökség és káptalanjának egyik legrégebbi birtoka volt, 1276-ban emberemlékezetet meghaladó idő óta káptalani birtoknak vallották.¹ A XIV. század elején Nyiráddal, Gerencsérrel és Szóccal együtt idegen, világi kezekre került, s csak hosszú perrel sikerült visszaszerezni.² Ettől kezdve a püspökség sümegei váruradalmának tartozéka volt.³ 1548-ban pusztították el a törökök.⁴

Plébánosát 1333—34-ben említi először a pápai tizedjegyzék.⁵ Templomáról okleveles adatot nem ismerünk; 1550-ben a faluval együtt plébániáját is teljesen pusztultnak írták össze.⁶

Deáki-pusztától északkeletre rögzíti a régészeti topográfia a középkori település és benne az egykori templom helyét, a Templomsűrűnek nevezett dűlőben.⁷

¹ HO. V. 41.; Holub III. 182—183.

² 1329.: Veszpr. reg. 217.

³ Holub III. I. h.

⁴ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁵ Mon. Veszpr. II. 66.

⁶ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁷ MRT. 3., 43/12.

× 33. DISZEL. Tapolcai járás.

A XIII. század elején még az Atyusz nemzetségé volt,¹ valószínűleg tőlük került a Bogát-Radvány nemzetség dunántúli ágához még ugyanabban az évszázadban. A középkorban az utóbbi nemzetségből származó családok: a halapi Fekcsek, a Dobiak és Monakiak birtoka volt.² 1548-ban felégették a törökök, 1572-ben végleg elpusztították és csak később települt újra.³

Egyházas hely volt, bár templomáról közelebbit nem tudunk. Papját 1333—34-ben említik a pápai tizedjegyzékek.⁴ 1550-ben plébániája már üres volt.⁵

¹ Holub III. 184—185.

² Uo. és Csánki III. 46.

³ MRT. I., 11/2.

⁴ Mon. Veszpr. II. 66., 74.

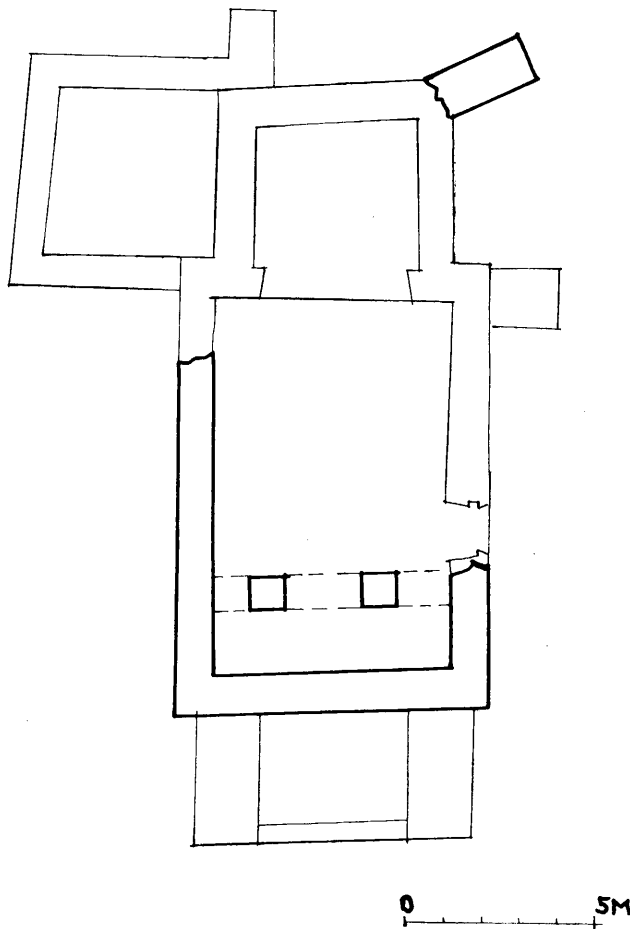
⁵ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

III. 34—36. DÖRGICSE. Veszprémi járás.

Dörgicse területén már a XIII. században öt falu volt: Felső-, Alsó-, Kis-, Ság- és Akalidörgicse.¹ Közülük az első három a mai közigazgatási határok között napjainkban is megmaradt három különálló részből álló településként, Ság-dörgicse a XVII. században elpusztult, Akalidörgicse pedig a mai Balatonakalival azonos.

Felsődörgicse legelső ismert birtokosa a veszprémi káptalan,² mellette azonban a tihanyi apátság és a Bogát-Radvány nemzetség részbirtokos már a XIII. században.³ A XV. században a Gyulaffyaknak is voltak itt részbirtokai.⁴

Alsódörgicse a XIII. század közepétől ismert okleveles adatok alapján Ság- és Akalidörgicsevel együtt a fehérvári káptalané volt.⁵ Felsődörgicse több időleges pusztulás ellenére is átvészelte a török időket, Alsódörgicse azonban a XVI. század végén teljesen elnéptelenedett.

7. Alsódörgicse, templomrom.

7. Alsódörgicse, Kirchenruine

7. Alsódörgicse, ruines d'église.

7. Алшодөргиче, руины церкви.

Kisdörgicse a Bogát-Radvány nemzetségé volt az egész középkorban és később is.⁶

Mindhárom Dörgicse egyházas hely volt, templomaik romjai ma is állnak.

Felsődörgicse Szt. Péter egyházáról 1231-ből ismerjük az első említést.⁷ 1312-ben kegyuraságán a tihanyi apát és a helybeli nemesek osztoztak.⁸ A falut templomáról Szentpéterdörgicsének is nevezték.⁹

Alsódörgicsét templomáról a középkorban Boldogasszonydörgicsének nevezték, s így neve őrizte meg a templom titulását.¹⁰ Kegyura a fehérvári orkanonok volt. Papját 1334-ben említi először a pápai tizedjegyzék,¹¹ később 1402-ből,¹² 1420-ból¹³ és 1495-ből¹⁴ tudunk a plébánosról, illetve plébániáról.

A Bogát-Radvány nemzetség Kisdörgicse birtokán levő egyházat 1228-ból ismerjük.¹⁵ 1390-ben a falut Szentmiklós-dörgicsének nevezték. Templomának titulását ennek alapján ismerjük.¹⁶ Plébánosát 1420 körül is említi egy oklevél.¹⁷

A három rom közül a felső- és a kisdörgicseit 1959-ben,¹⁸ az alsódörgicseit 1967—68-ban tártá fel és konzerválta az Országos Műemléki Felügyelőség a Bakonyi Múzeummal együtt.¹⁹

¹ L. Balatonakalinal!

² A XIV. század elején korabeli feljegyzések alapján hamisított 1082-es oklevélben: Veszpr. reg. 7—8. oldal.

- ³ Holub III. 177—178.; PRT. X. 285—288., 497., 506., 546.
⁴ Holub III. 178.
⁵ Holub III. 178—180.; PRT. X. 285—288.; Sz. 1916., 580—584.
⁶ Holub III. 177—180.
⁷ CD. III/2. 265.; Holub III. 178.
⁸ Holub III. 177—178., PRT. X. 285—288., 546.; ZO. I. 138.
⁹ Holub III. 179., 386.
¹⁰ Holub III. 179—180.; Sz. 1916., 580—584.
¹¹ Mon. Vespri. II. 78. Füred-Dörögse néven.
¹² Sz. 1916., 580—584.
¹³ Holub III. 180.
¹⁴ Mon. Vespri. IV. 50.
¹⁵ HO. V. 12.; Holub III. 177—178.; Békefi 127.
¹⁶ Zs. O. I. 1602.
¹⁷ Holub III. 180.
¹⁸ Éri—Geróné—Szentlélek: A dörögicei középkori templomromok. Magyar Műemlékvédelem 1959—1960., Bp. 1964., 95—116.; MRT. I., 18/2. és 18/11.; a régészeti feltárást Éri István végezte, művészettörténész Geróné Krámer Márta, a helyreállítást tervező építész Koppány Tibor volt.
¹⁹ Régész Éri István, építész Koppány Tibor volt.

■ 37. Ecsér. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Kővágóórs határában, Révfülöptől északnyugatra, a balatoni műút mentén. Nemesi település volt, bár a korai időktől kezdve részirtokosa a veszprémi káptalan is.¹ A XV. században a káptalan, a helyi nemes Ecsérik mellett a kapornaki apátság itteni földjeiről is tudunk.² Többszöri törökűlés után a XVI. század végére teljesen elnéptelenedik.³

Az ecséri Szűz Mária egyház első okleveles említése 1353-ból származik, ekkor a tőle nyugatra álló plébánia épületével együtt szerepel.⁴ Papját már a XIV. század eleji pápai tizedjegyzékek is említik.⁵ 1433-ban kegyura, Ecséri László királyi altárnokmester kérésére pápai búcsúengedélyt kap.⁶ 1550-ben már elhagyott plébánia, az 1548-as Balaton-menti török hadjárat pusztításának következtében.⁷

A ma is álló templomromot az Országos Műemléki Felügyelőség 1962-ben feltárta és 1963-ban kisebb kiegészítésekkel konzerválta.⁸ A helyreállítás eredményeinek közzétételé⁹ óta folytatott kutatásaink alapján a templom első periódusát a XI—XII. század fordulójára helyezhetjük, a későbbi átépítések kormeghatározása általában azonos a korábbi megállapításainkkal.¹⁰

- ¹ Holub III. 200.; ZO. I. 171.; Veszpr. reg. 223., 240., 254., 255., 257. 453., 469., 558., 567., 836.
² Holub III. i. h.
³ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.
⁴ Veszpr. reg. 453., 469., 567.
⁵ 1333—34.: Mon. Vespri. II. 65. (Stիր néven) és II. 73. (Echir néven).
⁶ Lukács P.: XV. századi pápák oklevelei. II. Bp. 1938. 239. reg.
⁷ Egyháztört. Eml. V. 454—462.
⁸ Régész Sz. Czeglédy Ilona, építész Koppány Tibor volt.
⁹ Sz. Czeglédy—Koppány: A középkori Ecsér falu és temploma. AE. 1964., 41—60.
¹⁰ Publikációnk 57. oldalán közölt rajzsorozat módosításra szorult az azóta történt kutatási eredmények alapján, ennek részletezésére azonban itt nincs lehetőségünk.

● 38. EGREGY. Keszthelyi járás.

Közigazgatásilag Hévízzel egyesített község. A középkori falu a maitól északra terült el, a jelenlegi temetőben álló, Árpád-kori templom körül.

Egregy a XIII. század elején az Atyusz-nemzetség birtoka volt. 1266-ban tőlük vették zálogba a Lőrinte-nembeli Essegváriak ősei, a XIV. században is ők birtokolták. A középkor végén szomszédos falvak nemesi: a Koppányi, Szentbenedeki és Hertelendi, valamint Foki családok, a XVI. században pedig az Ákosházi Sárkányok szerezték meg.¹ 1560 körül pusztították el először a törökök, véglegesen 1625 táján néptelenedett el.

Szt. Katalin egregyi köegyházát a Lőrinte nemzetség 1341-es birtokosztása említi.² A templom feltárást és helyreállítását 1964—65-ben végezte az OMF.³

- ¹ A történeti adatok Czeglédy Ilona régész — a templom ásátója — szíves közlései.
² MRT. I., 17/8.
³ DL. 66.623. — Czeglédy Ilona szíves közlése.
⁴ A templom feldolgozása: Sz. Czeglédy—Entz—Reisinger—Mendele: Az egregyi Árpád-kori templom. VMMK. 6., 217—238.

× 39. ENYERE. Keszthelyi járás.

Elpusztult falu Óhidtól nyugatra. Nemesi település volt a XIII. század közepétől ismert okleveles adatok szerint, az

enyeri nemesek ekkor, 1255-ben osztottak birtokaikon.¹ Egyik águk a XIV. század elején kapta meg a Zala megyei Csébet, s arról kapta Csebi Pogány nevét a család.² A XIV—XV. században kettős falu: Egyház- és Töttösenyere vagy Tamásfalva,³ a Csebi Pogányok, az Enyerei Filemencek és egytelkesek birtoka.⁴ 1339 előtt alapították az itteni pálos kolostort az akkor még egységesen Enyereinek nevezett család tagjai.⁵

A XVI. század első felében részben leányágon idegen birtokosai is voltak. 1548-ban Egyházassenyerét elpusztították a törökök és a pálos kolostort is felégették.⁶

Az enyerei Szt. András egyház 1255-ben már állt, körülötte temető volt.⁷ Plébánosát 1406-ban,⁸ 1410-ben,⁹ 1418-ban¹⁰ és 1421-ben¹¹ említik oklevelek. A templom és plébániája fennállását a falu nevének Egyház-as-jelzője is bizonyítja.¹² A XVI. század közepén elpusztult település plébániáját 1550-ben már betöltetlenként írták össze.¹³

- ¹ Festetics-cs. It. Divers. Comit. Veszprém, No 9. — Néhai dr. Iványi Béla szíves közlése.
² ZO. I. 226.; Sz. 1870., 621.
³ Csánki III. 50.; Holub III. 212.
⁴ Holub III. i. h.; Csánki III. 148., 175.
⁵ ZO. I. 352.; Békefi 246.; Kisbán Emil: A magyar Pálosrend története, I. Bp. 1938., 78., 82—83., 98.
⁶ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.
⁷ L. 1. jegyzet.
⁸ ZO. II. 323.
⁹ Holub I. 396.
¹⁰ Mon. Vespri. III. 13—22.
¹¹ Uo. IV. 410., 413.
¹² 1512.: Csánki III. 50.
¹³ 1518.: Holub III. 212.
¹⁴ Egyháztört. Eml. V. 454—462.; a régészeti topográfia (MRT. 3., 45/9.) a templomot nem említi, csak Holub nyomán ismerteti Egyház-as falu-névét.

× 40. EREK. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Sümegtől délnyugatra, a mai János-major mellett.

A veszprémi püspökség ősi birtoka volt a Marcal forrás-medencéjében, a püspökség XI. század eleji adománylevelében említett Marcalfő birtok egyik települése.¹ A középkorban püspöki tizedkerület központja,² a XIV. század közepétől vásáros hely,³ lakói egyházi nemes jobbágyok voltak.⁴ 1240-ben Bertalan püspök Erekén adta ki a veszprémi domonkos apácakolostor alapítólevelét.⁵ Ebből az adatból itt álló udvarházra következtethetünk.

Egyház-as hely volt. Ismeretlen típusú temploma az 1180-as években már állt.⁶ Papját 1344-ben,⁷ 1357-ben,⁸ 1419-ben,⁹ 1421-ben,¹⁰ 1428-ban,¹¹ és 1501-ben¹² említik.

A falut 1548-ban felégették a törökök, plébániája 1550-ben már betöltetlen volt.¹³

János-majortól keletre, mocsaras lapályból enyhén kiemelkedő, fákkal és bozóttal benőtt magaslaton állott a templom, romjait 1860 körül hordták szét.¹⁴

- ¹ Holub I. 26.
² Holub III. 216.
³ ZO. I. 534.
⁴ Holub III. i. h.
⁵ Mon. Vespri. I. 139.
⁶ Uo. I. 4.
⁷ ZO. I. 420.
⁸ ZO. I. 580.; Mon. Vespri. IV. 346.
⁹ Holub III. 217.
¹⁰ Mon. Vespri. IV. 410, 413.
¹¹ Holub III. 217.
¹² OL. DL. 46.538. MDK-A-I-10. Oszvald.
¹³ Egyháztört. Eml. V. 454—462.
¹⁴ MRT. 3., 54/26.

× 41. FALUD. Keszthelyi járás.

Elpusztult település a mai Gyenesdiás nyugati szélén, a balatoni országút északi oldalán.¹

Az ismert történeti adatokban a XIV. század elejétől szereplő falu Rezi vár tartozéka volt,² és a XVII. század első negyedében pusztult el.³

Szt. Erzsébetről elnevezett egyházát⁴ és annak papját 1333-ban⁵ említik először, 1421-ben pedig plébánosát, Silvestert ismerjük.⁶ 1548-ban felégették a törökök, plébániája 1550-ben betöltetlen volt.⁷ A templom romjai 1801-ben még álltak.⁸ Alig látható helyét a régészeti topográfia terepbejárása alkalmával meg lehetett állapítani.⁹

- ¹ MRT. 1., 13/2.
² Holub III. 222—223.; Csánki III. 51.
³ MRT. 1., 13/2.
⁴ Békefi 139.
⁵ Mon. Vespri. II. 65.
⁶ Uo. IV. 410., 413.
⁷ Egyháztört. Eml. V. 454—462.
⁸ Römer jkv. I. 87.
⁹ MRT. 1., 13/2.

● 42. FELSŐÖRS. Veszprémi járás.

A középkorban Örs,¹ Kővágóörs, a XIV. században Felső-² vagy Nagyörs a Rátót-nemzetség Örsi (Batthyány) ágának és a belőle származó Fajsi Anyos és Szentgyörgyi Vince családok, valamint az általuk alapított örsi prépostság birtoka volt.³ A falu a környékhez hasonlóan 1552-ben pusztult el, amikor Veszprémet elfoglalta a török.⁴

Plébániatemploma az Örsiek által alapított prépostság ma is álló temploma volt.⁵ Az Örsi Mária Magdolna egyház plébánosai a prépostság papjai közül kerültek ki,⁶ de néha a prépost volt a plébános.⁷ Kiváltságos plébánia volt, amely az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott.⁸

A török időkben elpusztított templomot 1737—38-ban állíttatta helyre Bíró Márton felsőörsi prépost.⁹ 1962 és 1965 között az OMF végzett régészeti feltárást a templomban és azt annak alapján helyreállíttatta.¹⁰

- ¹ Első említése II. István (1116—1131) korából származik, a Rátót-nemzetség kőpalotájáról 1155-ből olvasunk: Holub III. 577—582.
² 1301.: AO. I. 9.
³ Holub III. i. h.; Csánki III. 89.
⁴ Bedy Vince: A felsőörsi prépostság története. Veszprém, 1934., 26.
⁵ A templom első említése az 1226 és 1244 közötti időből: AUO. II. 290.
⁶ 1318.: ZO. I. 151.
⁷ 1333.: Mon. Vespri. II. 66.
⁸ 1357.: Mon. Vespri. IV. 346.
⁹ 1454.: Békefi 161.
¹⁰ 1459.: HO. II. 347—48.
¹ 1502.: OL. DI. 46, 595 MDK-A-I-10. Osztvald.
² 1415.: Békefi 160.
³ 1502.: I. 6. jegyzet.
⁴ Bedy i. m. 88.
⁵ A régészeti feltárást Tóth Sándor végezte, a helyreállítás tervezője Erdei Ferenc volt. Alaprajza: Koppány 93.

× 43. FELSŐPÁHOK. Keszthelyi járás.

Az Árpád-kori Páh-földön kialakult négy falu között a XIV. század közepétől ismerjük Fel- vagy Németpáhot. A Nádasd-nemzetség és a belőle származó Gersei Pethő családé volt.¹ A XVI—XVII. században többszöri török pusztítás ellenére is tovább élt a falu.²

Szent Kereszt templomát az Alsópáhok esetében már idézett 1369-es oklevél említi először.³ Ezt a templomot, amelynek plébánosairól XV. századi adatok szólnak,⁴ 1872-ben bontják le és helyére a mai templomot építik.⁵ XVIII. századi leírások szerint hajóból és boltozott szentélyből állott, a hajóban hármast ív karzattal, torony és sekrestye nélkül. Körülötte fallal kerített temető volt.⁶

- ¹ Holub III. 592—597.; Csánki III. 90—91.
² MRT. 1., 12/1.
³ Békefi 171.
⁴ Felsőpáhok plébánosának tartjuk az 1357-ben említett Pál páhi papot. 1421.: Mon. Vespri. IV. 410., 413.
⁵ 1483.: ZO. II. 624—625. ekkor a plébános házat is említik.
⁶ Szántó Imre: Egy dunántúli falu. Alsópáhok története. Bp. 1960., 160. Uo.

× 44. FENÉK. Keszthelyi járás.

Elpusztult falu a Keszthelyhez tartozó Fenékpusztától délre, a Pusztaszentegyház dűlőben.¹

Az 1347-ben királyi birtokként említett Fenék a XV. század elején a Vátka család birtoka lett, 1491-ben pedig a Gersei Pethők kapták meg.²

A falu templomáról okleveles adatot nem ismerünk. Egyhajós, egyeneszáródású szentéllyel épített templomának alapfalait 1948-ban részben feltárták.³ 1509-es évszámú harangjának töredékét a Balatoni Múzeum őrzi.⁴

- ¹ MRT. 1., 21/24.
² Holub III. 226—227.
³ Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Múzeum Adattára 28. F. I.
⁴ MRT. 1., 21/25.

× 45. GERENCSÉR. Devecseri járás.

Elpusztult falu Nyírad határában. Árpád-kori története is-

meretlen, valószínűleg a zalai vár conditionárius falvai közé tartozott. Egyes részeit a veszprémi püspökség kapta adományul, egyeseket pedig Szöröcsöki Mokcs vásárolt meg a XIII. század végén.

A következő század elején a Gyulaffyak foglalták el, tőlük 1329-ben perelte vissza Henrik veszprémi püspök.¹ 1332-ben a püspökség néptelen települése volt,² 1341-ben azonban már lakott hely volt.³ Később végleg elnéptelenedett, több adatot nem ismerünk róla.

Egyházas hely volt, Szűz Máriáról elnevezett templomát 1341-ben említik.⁴ A régészeti topográfia terepbejárása alkalmával a falu feltételezett helyén felszíni nyomokat nem találtak.⁵

- ¹ Veszpr. reg. 195.
² Uo. 237.
³ Uo. 339.
⁴ Uo. 339.
⁵ MRT. 3., 43/20.

× 46. GÓGÁNFA. Tapolcai járás.

A középkorban Gógánfalva. Egy 1281-ből fennmaradt oklevél említi először Dabronc mellett Gógán comes birtokát.¹ A XIV—XV. században a Gógán vagy Gógánfalvi,² majd velük együtt a szomszédos Máhi, Mihályfalvai és Dömölki családok birtoka volt.³ A XVI. század közepétől meg-megújuló dúlások hatására az 1570-es évek után lassan elnéptelenedett.⁴

Templomáról, papjairól semmit sem tudunk, 1550-ben a veszprémi egyházmegye összeírásában betöltetlen plébánia-ként szerepel.⁵ A mai falu területén nyoma sem található.⁶

- ¹ HO. VI. 268.; Holub III. 250.
² ZO. II. 179.; Holub I. 158., 479.
³ Holub III. 251.
⁴ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.
⁵ Egyháztört. Eml. V. 454—462.
⁶ MRT. 3., 17.

× 47. GYULAKESZI. Tapolcai járás

Az Árpád-kori falu eredetileg a Zala megyét megszálló Lád nemzetség szállásterületéhez tartozott, egyes részei a XIV—XVI. századokban is a nemzetségből származó családoké.¹ A Lád-nemzetség X. század közepén kisajátított területe az államalapítás után királyi udvarnokföld lett, amelyet a XIII. századig az Atyusz-nemzetség és tőle az általa alapított almádi monostor, a Hahót nemzetség, a veszprémi káptalan és legnagyobb részben a Rátóti Gyulaffy család kapott meg.² A XIV. század elején már két falu: Fel- és Alkeszi.³ A XVI. század közepén több, egymást követő török támadás pusztítja el, de véglegesen soha nem lett pusztává.⁴

Szűz Máriáról nevezett plébániás egyháza a Lád nemzetség és a káptalan Felkeszi birtokán állott.⁵ Alkeszin csak kápolna volt Ker. Szt. János tiszteletére.⁶ Keszi plébánosát a XIV. század elejétől említik az oklevelek.⁷ 1550-ben, két évvel a Balaton környékét elnéptelentítő török hadjárat után plébániája elhagyott, üres volt.⁸

- ¹ Holub III. 396—405.; AO. I. 322—323.
² Holub i. h.; Csánki III. 71.
³ Holub i. h.
⁴ MRT. 1., 14/6.
⁵ Holub i. h.; Zs. O. II/2. 7574. és nem Szt. Mihály templom, ahogy a MRT. 1., 14/6. téves értelmezés alapján jelzi.
⁶ 1466.: Békefi 148.
⁷ 1333—34.: Mon. Vespri. II. 66., 74.
⁸ 1336.: Holub i. h.
¹ 1359.: Békefi 148., ez az Alkesziben említett Szt. György egyház az 1365-ben említettel (Mon. Vespri. II. 192.) együtt valószínűleg a mai Buda-keszivel azonos.
² 1394.: Holub i. h.
³ 1410.: Zs. O. II/2. 7574.
⁴ 1415.: HO. III. 298.
⁵ 1421.: Holub i. h.
⁶ 1459.: Uo.
⁷ 1466.: I. 6. jegyzet.
⁸ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

× 48. HEGYESD. Tapolcai járás.

A mai község középkori elődjéről semmit sem tudunk.¹ Feltételezzük, hogy a felette álló vár jobbágytelepülése volt, bár ma még a vár története sem tisztázott. Hegyesd várát 1562-ben bontották le, miután hosszabb ostrommal foglalták

viszsa a törököktől. A középkori falu valószínűleg ekkor pusztult el.²

Egyházáról eddig egyetlen adatot sem ismerünk. A megye régészeti topográfiájának terepejárása alkalmával a falutól keletre levő Péter-hegy tetején nyugat—keleti, fallal kerített templom alapfalait találták meg.³ Okleveles középkori említését nem ismerjük.

¹ A falut sem Holub, sem Csánki idézett művei nem említik.

² Iványi—Sági: Hegyesd, Tátika, Rezi. Balatonfüred, 1961., 32.

³ MRT. I., 15/7. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a Péter-hegy elnevezés a középkori templom egykori titulását őrizte meg napjainkig.

× 49. HEGYMAGAS. Tapolcai járás.

A középkorban Hegymagas-hegy néven ismert Szentgyörgy-hegy nyugati oldalán levő falut — amely királyi udvarnokok és zalai várnepek földjéből lett a veszprémi káptalané — a felette emelkedő hegyről nevezték el.¹ Területén három település keletkezett: a feltehetően a mai Lengyel-kápolna körüli, a szigligeti várhoz tartozó Hegymagas, a hegy északnyugati peremén lévő ismeretlen település és a hegy déli oldalán elterülő Sűrűdomb körüli falu, amely a veszprémi egyházzal volt.²

A három településre vall az okleveles és a régészeti adatokban szereplő három templom is. Hegymagas Szt. György egyházát — amelyről a hegy mai nevét kapta — a XIII. századtól kezdve ismerjük,³ plébániája még 1550-ben is működött.⁴ A hegy peremén levő település románkori templomát 1818-ban még leírták, romjait 1932-ben ásta ki Darnay Béla.⁵ Az említett sűrűdombon azonosította a megye régészeti topográfiája⁶ azt a Szt. Kereszt tiszteletére emelt kápolnát, amelyet 1245 előtt a pannonhalmi apát építtetett a veszprémi egyház birtokán,⁷ s amely XV. század eleji adatok szerint fából készült.⁸ — Mindhárom templom a XVI. század második felében pusztulhatott el a településekkel együtt.

¹ Holub III. 285—290.

² MRT. I., 16/1., 16/7., 49/11.

³ 1274.: HO. IV. 4., Holub i. h. 1333—35.; Mon. Vespri. II. 66., 74., 80.

1414., 1419., 1422.: Holub i. h.

⁴ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁵ MRT. I., 49/11.

⁶ Uo. 16/7.

⁷ Mon. Vespri. I. 122—123.

⁸ 1414., 1422.: Holub i. h.; Téves tehát Bogay Tamás azonosítása: a mai Kisapáti Szt. Kereszt temploma nem azonos a középkori Szt. Kereszt templommal!

L 50. HEREND. Tapolcai járás.

Elpusztult falu a csicsói medencében, az Óbudavár-Szentantalfa közötti országút délkeleti oldalán.¹ Okleveles adatainkban 1306-tól ismerjük Herend nevét,² de az 1269-ben név nélkül említett hét Nivegy-völgyi falu között már lennie kellett.³ A veszprémi püspökség birtoka volt, lakói Szentjakabfalai lakóival együtt nemes jobbágyok, közülük válogatták a veszprémi püspöki vár mindenkorai őrét.⁴

1548-ban feldúlta a török. Később újratelepült, de a XVII. század elején végleg elpusztult.⁵

Középkori templomának romjai ma is állnak, bár okleveles említését nem ismerjük.⁶

¹ MRT. I., 45/4.

² Csánki III. 86.

³ ZO. I. 67.

⁴ Csánki i. m. 60.; Kiss László: Szentantalfa és környékének földrajza. Bp.—Pápa, 1940. 14.

⁵ L. I. jegyzet.

⁶ MRT. I., 45/4.

× 51. HÉVÍZ. Keszthelyi járás.

A pár évtizeddel ezelőtt még Hévizszentandrásnak nevezett község középkori elődje Szentandrásfalva volt, a négy Páh falu közül név szerint a legkorábban ismert. Történetében a három másikkal, a mai Alsó- és Felsőpáhokkal és Nemesboldogasszonyfalával osztozott.¹

A XIII. század végi adatok három Páh faluja közül az egyik már ez lehetett, bár első írásos említése 1324-ből származik.² A település neve patrocinium név, tehát templomának titulását őrzi; ezért ez az adat egyben a templom első említése is. A XIV—XV. században többször említik a fennmaradt oklevelek.³ A török időkben átmenetileg elnéptelenedő

faluk temploma 1746-ban még romosan állt. Az egyhajós, keletelt, boltozott szentélyű és egytornyos épületet fallal kerített temető övezte.⁴ A XVIII. század második felétől pusztult el, 1964-ben tárták fel alapfalait.⁵

¹ Holub III. 592—597.; Csánki III. 90—91.

² Holub i. h.: Békéfi 171.

³ 1328., 1369.; Békéfi i. h.; ZO. I. 216—217.

1354.: ZO. I. 557—558.

1418.: ZO. II. 418.; Mon. Vespri. III. 13—22.

1421.: Mon. Vespri. IV. 410., 413.

⁴ Szántó Imre: Egy dunántúli falu. Alsópáhok története. Bp. 1960., 54—55.

⁵ MRT. I., 17/3. Az ásatást Bakay Kornél végezte, alaprajza nem ismert.

× 52. HIDEKGÚT. Keszthelyi járás.

Elpusztult falu Zalaszántótól északra, a Sümegre vezető országút mentén levő Hidegkút-pusztán helyén. A felette emelkedő Tátika vár tartozéka volt.¹

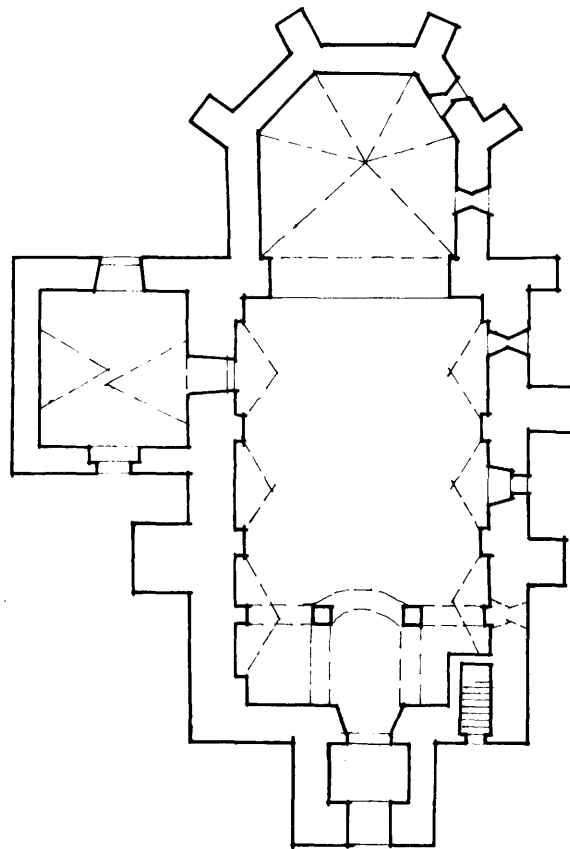
A faluról, amely vámhely volt, csak a XV. századból tudunk.² Egyházas hely, templomáról azonban közelebb nem tudunk. 1421-ben István plébánosát említik,³ 1438-ban a tátikai uradalommal együtt Hidegkút egyházának kegyúri

8. Hosztót, r.k. templom.

8. Hosztót, römisch-katholische Kirche.

8. Hosztót, église catholique.

8. Хостот, римско-католическая церковь.

0 5 M

jogát a Gersei Pethők kapták.⁴ A falut 1555 körül pusztították el a törökök⁵, de plébániája már 1550-ben üres, betöltetlen volt.⁶

¹ Csánki III. 61.

² Holub III. 52.

³ Mon. Vespri. IV. 410., 413.

⁴ ZO. II. 493–496.

⁵ MRT. I., 58/9.

⁶ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

× 53. *HIDVÉG*. Keszthelyi járás.

Zalavárhoz tartozó település a Zala mentén, a középkorban a Péc-nemzetség családjaiknak birtoka volt.¹

Szt. Jakab apostol tiszteletére tartott köegyegyházát 1374-ből ismerjük.² A templom feltételezett helyét Balatonhidvegtől északra említi a régészeti topográfia első kötete.³

¹ Holub III. 301.

² Békefi 142.; ZO. II. 99.

³ MRT. I., 59/27.

● 54. *HOSZTÓT*. Devecseri járás.

A XIII. század második felében, 1269-ben zalai várszolgák földje volt.¹ Három év múlva már a Szalók nemzetség birtoka² és az övek volt 1337-ben is.³ A nemzetségből származó és a faluról elnevezett Hosztútoti család volt a birtokosa az egész középkorban.⁴ A nemesi Veszprém és Zala vármegyék életében jelentős szerepet játszó Hosztútotiak⁵ jobbágyfaluja pusztulás nélkül élte át a török időköt.⁶

Egyházas hely volt, papja először a pápai tizedjegyzékekben szerepel 1333-ban és 1334-ben.⁷ Papjairól 1421-ből,⁸ 1461-ből⁹ és 1501-ből¹⁰ ismerünk adatokat. 1455-ben a hosztútoti parochiális egyház Keresztelő Szt. János oltárát említi,¹¹ amely valószínűleg a főoltár, s egyben a templom titulusa is volt. 1550-ben még működő plébánia.¹² 1561-ben a Hosztútotiak erődítették¹³ a templomot, később azonban elpusztult, mert 1728-ban romjaiból állították helyre.¹⁴

A falu felett álló, egyhajós, sokszögzáródású és támpilléres, bordás keresztboltozattal fedett szentélyű, nyugati tornyos r. k. templom barokk és klasszicizáló átalakításokkal azonos a középkori Ker. Szt. János egyházzal.¹⁵

¹ ÁUO. VIII. 211.

² Turul. 1901., 157.

³ HO. I. 170.; Karácsonyi III. 45.

⁴ Holub I. 179.; III. 306–307.; Csánki III. 62.

⁵ Holub I. 469., 471.; Holub III. 306–307., 757.; Csánki III. 154., 275.; TT. 1903., 367., 371.

⁶ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁷ Mon. Vespri. II. 66., 74.

⁸ Uo. IV. 395., 410., 413.

⁹ Holub III. 307.

¹⁰ OL. DI. 46. 538. MDK-A-I-10. Osvald.

¹¹ ZO. II. 558.; Békefi 142., 246.

¹² Egyháztört. Eml. V. 454–462.

¹³ TT. 1907., 145.

¹⁴ Petrák Mihály: Acsády Ádám veszprémi püspöksége. Veszprém, 1949., 56.

¹⁵ MRT. 3., 21/2.

× 55. *IMÁR*. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Kapolcs határában, attól északra. Részben köznemeseké, részben a pannonhalmi monostoré volt Imár vagy Csergő néven, apátsági részét Szentmártonföldének is nevezték. 1548-ban pusztult el.¹

Templomáról okleveles adatot nem ismerünk. A régészeti topográfia terepbejárása alkalmával kisméretű, egyenes szentélyzáródású templom nyomait figyelték meg a falu helyén.²

¹ Holub III. 151.; Csánki III. 63.; PRT. III. 281.

² MRT. I., 18/14., 18/6.

× 56. *KAPOLCS*. Tapolcai járás.

A XIII. század elején királyi kamarások és jobbágyok, valamint hercegi népek faluja volt. A következő században is szabadok, kismemesek települése. Egy részét a XV. században a Gyulaffyak szerezték meg.¹ A pannonhalmi apátság kapolcsinak említett birtoka nem itt, hanem a szomszédos Imáron voltak.²

A középkor végére egytelkes falu lett, amely többszöri törökpusztítás ellenére sem néptelenedett el véglegesen.³

Egyházáról semmi többet nem tudunk annál, hogy a XIV. század elején már létezett, mert plébániáját 1333-ban összeírták a pápai tizedszedők.⁴

¹ Holub III. 358–361.; Csánki III. 67.

² Lásd Imár címszónál.

³ MRT. I., 18/7.

⁴ Mon. Vespri. II. 65.

× 57. *KÁPTALANFA*. Devecseri járás

A középkorban Káptalanfalva, a fehérvári káptalan birtoka volt.

Eredetileg a Zala és Veszprém megyék határát alkotó, mocsaras Sárosd folyó mentén alakult településekhez hasonlóan ezt is Sárosdnak nevezték, még 1473-ban is a fehérvári káptalan Sárosd faluját említik.¹ A káptalan sárosdi birtokait 1252-ben választották el a csatári monostor földjeitől,² málmairól a XIV. századból is tudunk.³ Egy 1469-es oklevél szövegéből tudjuk, hogy a fehérvári káptalan sárosdi részét Káptalanfalvának is nevezték.⁴

A XVI. század közepén, Fehérvár eleste után a devecseri vár birtokai közé került.⁵

Egyházas hely volt, plébániáját 1495-ben említik,⁶ bár az egyházmegye 1550-es összeírásában nem szerepel.⁷

¹ TT. 1910., 289.

² Holub III. 704.

³ 1347.: Holub III. 705.

⁴ 1354.: ZO. I. 552.

⁵ Holub III. 706.

⁶ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁷ OL. DI. 46. 296. MDK-A-I-10. Osvald.

⁸ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

○ 58. *KÁPTALANTÓTI*. Tapolcai járás.

A Csobánc vára alatti középkori Tóti a XIII. században királyi udvarnokok, hercegi népek és feltehetően királyi adományként a Salamon nemzetség és a győri káptalan földje volt.¹ Két település: Alsó- és Felsőtóti. Az előbbi a Salamon nemzetségből származó Tótiak, az utóbbi a káptalan faluja volt.² A XVI–XVII. század török portyáinak folytonos pusztításait több ideiglenes elnéptelenedése ellenére átélté;³ Nemes- és Káptalantótit már e században egyesítették mai néven.⁴

A győri káptalan kegyurasága alatt álló felsőtóti Szt. Márton egyház 1272-ben már létezett. Márton nevű papját 1329 és 1334 között említik okleveleink.⁵ 1550-ben betöltetlen plébániaként írták össze,⁶ mert 1548-ban a török égette fel,⁸ két év múlva pedig a protestáns hitet támogató Gyulaffy László csobánci kapitány fosztotta ki.⁹ A templom a XVII. század végén romos és pusztá volt.¹⁰ Valószínűleg az 1714-ben épített mai r. k. templom falai rejtik magukban a középkori épületet.¹¹

¹ Holub III. 893–894.

² Uo.

³ MRT., I., 20/6.

⁴ Csánki III. 117.

⁵ Szentpétery Krit. jegyz. 1. 2151.; CD. VII/4. 146., VII/5., 375.; Békefi 182.

⁶ ZO. I. 236.; Mon. Vespri. II. 65., 73.

⁷ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

⁸ L. 3. jegyzet.

⁹ Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938., 202.

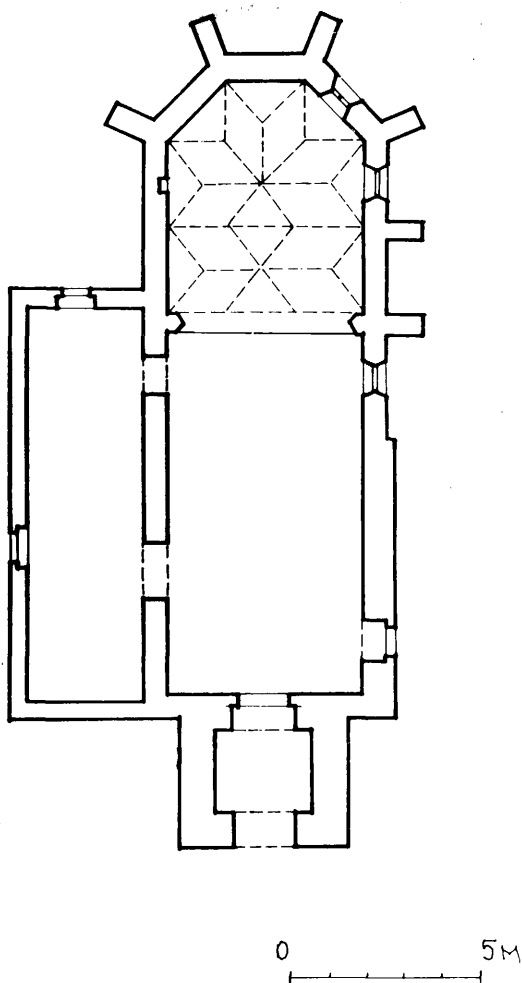
¹⁰ Uo.

¹¹ L. 3. jegyzet.

× 59. *KARMACS*. Keszthelyi járás.

A XIII. században még zalai várföld; a XIV. században már két falu: Nagy- és Kiskarmacs a Péc-nembeli Kustániak és helyi nemesek birtokában. A két települést a XV–XVI. században tulajdonosaik neve alapján változó nevekké említi, ezért az adatok szétválasztása meglehetősen nehéz.¹

Karmacs papját már 1333-ban említik a pápai tizedjegyzékek.² Mindenszentek tiszteletére emelt egyházáról 1395-ből maradt az első írásos adat,³ plébánosairól azonban a XIV–XV. századból egyaránt tudunk.⁴ Az ismert történeti adatok 1408-tól kezdve tudósítanak Egyházas- vagy Egyházasmihálykarmacsról. A szakirodalom mindkét falut: Nagy- és Kiskarmacsot egyházas helyként említi,⁵ pedig az adatok csak egyetlen karmacsi templomról beszélnek, amelynek plébániája a falu 1545-ben bekövetkezett első pusztulása után 1550-ben betöltetlen volt.⁶ Ezért módosítanunk kell a megye régészeti topográfiájának meghatározását és a mai temető-

9. Karmacs, lebontott r.k. templom.
 9. Karmacs, abgerissene römisch-katholische Kirche.
 9. Karmacs, église catholique démolie.
 9. Кармач, снесенная римско-католическая церковь.

ben levő rom körüli Nagykaracsot kell a középkori Egyházaskarmacsra azonosítanunk, még akkor is, ha úgy tűnik, Egyház- és Kiskarmacsot XV–XVI. századi adatok egyaránt nevezik Mihályházakarmacsra, Mihályházának, Mihályfalvának. Véleményünk szerint az utóbbi esetekben Kiskarmacs (Mihályházakarmacs) mellett pontosan megkülönböztető szándékkal nevezik a nagyobb falut Egyházasmihálykarmacsra.⁷

A középkori Karmacsnak a mai falun kívüli temetőben álló templomát 1895-ben bontották le, anyagából plébániaházát építették.⁸ Bontás előtt Römer Flóris számára Hencz Antal építész felmérte a templomot, ezért alaprajzát és több részletét ismerjük. A temetőben ma is álló, barokk részletekkel felépített, de középkori eredetű torony mögött egyhajós, sokszögzáródású és támpilléres szentélyű templom állott.⁹ Az ismert ablak és boltozati részekből a szentély építése a XV. század végére tehető.¹⁰ A hajó — véleményünk szerint — Árpád-kori és a XIII. századból származott.

⁷ Holub III. 365–369.; Csánki III. 68.
⁸ Mon. Vespr. II. 67.
⁹ Zs. O. I. 3807.
¹⁰ 1333.; I. 2. jegyzet.

1418–19.: Mon. Vespr. II. 13–22.; ZO. II. 418.

1450.: OL. DI. 93 176 BMHA. Osvald.

⁵ Holub III. 366., 505.

⁶ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

⁷ MRT. I., 19/1. és 32/1.

⁸ MRT. I., 19/1.

⁹ Bogay Tamás: Elpusztult és átépített középkori templomok a Balaton vidékén. Balatoni Szele. 1943. dec. 15–16.

¹⁰ Koppány Tibor: Késő gótikus építészeti emlékek a Balatonfelvidéken. A Veszprém Megyei Múzeumok Közl. 2., 190.

× 60. KÉK. Veszprémi járás.

A XIII. században királyi udvarnokföld, királynéi jobbágyság, több egyházi testület: a veszprémi káptalan, a tihanyi apátság, a szerencsi és somogyvári bencések, valamint a Rátót nemzetség és rátóti monostorának birtoka.¹ 1318-ban már Felső- és Alsókék, az utóbbi akkor a veszprémi püspök zálogbirtoka volt a somogyvári apátságtól.² Ugyanakkor helyi nemések is laktak itt.³

A középkor végén főleg a püspökség és a tihanyi apát jobbágyságja, amelyet 1542 után pusztítottak el a törökök.⁴

Egyházas hely volt, bár templomáról adatokat nem ismerünk. Plébánosát 1327-ből,⁵ 1334–35-ből,⁶ 1357-ből⁷ és 1534-ből⁸ ismerjük. Az egyházmegye 1550-es plébánia összeírásában már nem szerepel.

Templomának helyét ma már nem lehet azonosítani, Römer Flóris azonban 1861-ben még látta.¹⁰

¹ Holub III. 377–379.

² Uo. és Csánki III. 69.

³ Holub i. h.

⁴ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁵ ZO. I. 203.

⁶ Mon. Vespr. II. 74., 80.

⁷ Uo. IV. 346.; ZO. I. 580.

⁸ PRT. X. 123., 154.

⁹ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

¹⁰ Römer jkv. I. 42., III. 84.; MRT. 2., 6/15.

× 61. KÉKKÚT. Tapolcai járás.

A középkorban Kőkút vagy Kőveskút, részben nemesi birtok, részben a fehérvári káptalan faluja volt kettős településként: Alsó- és Felsőkőkút néven.¹ 1548 és 1618 között négyszer égették fel török portyák.²

Egyházas hely volt, bár templomáról középkori adatot eddig nem találtunk. A mai r.k. templom körüli régi temető és a templomban levő középkori keresztelomedence alapján valószínű, hogy az ismeretlen titulusú középkori templomot a mai helyén kereshetjük.³

¹ Holub III. 432–433.; Csánki III. 74.; a település első okleveles említése nem 1338, hanem 1263, amikor a „Kewkw”-i pálos kolostort említik: Kisbán E.: A magyar pálosrend története. I. Bp. 1938., 20.

² MRT. I., 22.

³ MRT. I., 22/1.; Entz—Gerő 100.

L 62. KERÉKIKÁL. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Mindszentkál határában. A szomszédos Sásdi- és Tóttóskál falvakkal együtt 1296-ban adta el Atyusz nemzetségbeli Csaba és Bánd a Monoszlóiaknak.¹ A XIV. század közepén királyi jobbágyság laktak, ekkor a veszprémi püspökség kapta meg a szomszédos Kál-völgyi falvakkal együtt.²

1548-ban felégették a törökök. A század végén újratelepítették, de 1595-ben végleg elpusztult.³

Templomos hely volt, ismeretlen titulusú egyházának a II. világháborúban elpusztult romjai a kereki földvár északi lejtőjén ma is állnak.⁴ Papját 1333–34-ben írták össze a pápai tizedjegyzékek;⁵ plébániája 1550-ben már üres volt.⁶

¹ HO. V. 79.

² 1341.: Veszpr. reg. 339.

³ MRT. I., 29/2.

⁴ Uo.; Römer: AK. X. 25.; Békefi: 146.

⁵ Mon. Vespr. II. 66., 74.

⁶ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

× 63. KERESZTÚR. Keszthelyi járás.

Elpusztult falu Karmacs határában, attól észak felé, a Szilvási-dűlőben.¹

A település nevét, mint a többi Keresztúr nevű falu, Szt. Kereszt templomáról kapta. Okleveles adat 1332-ben említi először.² A XVI. században Vindornyakeresztúrnak nevezett

falú a középkorban egytelkes hely volt.³ Véglegesen 1566 után pusztult el, plébániáját azonban 1550-ben már betöltetlennek írták össze.⁴

¹ MRT. I., 19/4.

² Holub III. 390.

³ Uo. és Csánki III. 70.

⁴ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

L × 64. KESZI. Devecseri járás.

Elpusztult falu Gyepükáján határában, attól délkeletre.

A XIII. század elejétől ismert Kesző vagy Keszi részben nemesek, részben zalai várnépek földje volt.¹ A nemesi részt a XIV. század elején élt birtokosról Ábrámkeszinek, malmairól Matoláskeszinek nevezték.² Ez volt a már a XIII. században kettévált település nyugati része. Keleti része volt a jobbágytelepülés, a XV. századi Szentkirálykeszi, a Csabiak birtoka.³

1548-ban mindkét Keszit feldúlták és elpusztították a törökök.⁴

A két Keszi mindegyikének volt temploma. A jobbágyfalunak templomtitulusa adta XV–XVI. századi Szentkirály jelzőjét: a szent király, I. István tiszteletére emelték. Okleveles említését nem ismerjük. Ezzel a Szt. István templommal azonosítjuk a ma is meglevő romot, amely egyhajós, egyenes szentélyzáródású, nyugati tornyos épület maradványa.⁵

A nemesi Keszi, a XV–XVI. századi Ábrámkeszi Szt. Péter egyházát 1346-ban említi először oklevél,⁶ papját azonban már 1254-ben.⁷ A templom helye a terepen ma is felismerhető.⁸

¹ 1230.: ÁUO. VI. 493.;

1254.: HO. I. 29.;

1268.: ÁUO. VIII. 208.

² 1346.: HO. I. 188.;

1348.: Kesz. ... et alia Kesz. HO. I. 203.

1534–49.: OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

³ Holub III. 395.

⁴ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁵ Békefi 149.; Koppány 93. alaprajzzal. MRT. 3., 18/5.

⁶ HO. I. 188.; Békefi 149.

⁷ HO. I. 29.

⁸ MRT. 3., 18/9.

× × L 65. KESZTHELY.

A XIII. század közepétől ismert okleveles adatok szerint már akkor két településrészről állott, valószínűleg különböző birtokosai miatt. A mai kastély körüli település lehetett nagyobb, ott állott a plébániatemplom. A mai r.k. templom helyén álló kápolna körül volt a másik településrész. Az első lehetett a királyi falu a XIV. század közepén említett hospesekkel, a második pedig talán az a Keszthely, amely a XIII. században a Péc nemzetségé volt, s amelyért a nemzetségből származó Marcaliak még a XV. században is pereskedtek.¹ A XIV. század közepétől királyi adományként magán- és zálogbirtokosok kezében volt,² a XV. századtól mezőváros.³ 1427-től az újkorig a Gersei Pethő családé volt.⁴

A XVI. században végvárrá építették át XIV. század végi ferences kolostorát.⁵ A vár védelmében a város nem pusztult el a török időkben sem.⁶

A XIII. század közepén, 1247-ben említett és Szt. Márton tiszteletére emelt plébániatemplom és az ugyanakkor már állott Szt. Lőrinc kápolna volt az Árpád-kori Keszthely két egyházi építménye.⁷ A Szt. Lőrinc kápolnát az 1386 körül emelt ferences templom építésekor bonthatták le, róla későbbi adatokat nem ismerünk. A XV. század közepétől azonban a Szt. Márton egyház és a ferencesek Boldogságos Szűz temploma mellett a mai temető helyén települt új városrészben tűnik fel a Szt. Miklós egyház,⁸ 1513-ban⁹ és 1520-ban¹⁰ kápolna.

Az anyae gyház, a Szt. Márton templom 1816-ig állt.¹¹ Barokk óratornyát 1860-ban bontották le és a templom dombját is elhordták.¹² 1461-es évszámú keresztelmedencéje 1861-ben még a kastély kapualjában állt,¹³ jelenleg a Balatoni Múzeumban látható.

A Szt. Miklós kápolna körüli településrészt a törökök elpusztították. Az épület fennmaradt falait a XVIII. században temetőkápolnának állították helyre, a XIX. század végén pedig romantikus kápolnát építettek helyébe.¹⁴

¹ A kettős településre: 1247.: HO. VI. 47.;

1368.: Mon. Vespri. II. 199.

Megjegyezzük, hogy a MRT. I., 21/44–46. szerint a mai temető helyén levő, Szt. Miklós templom körüli település is Árpád-kori lehetett.

A város történetére:

Csánki III. 21.; Holub III. 405–410.; Bontz József: Keszthely monográfiája. Keszthely, 1896.; Koppány–Péczy–Sági: Keszthely, Bp. 1963., 20–27.

² L. I. jegyzet második része.

³ 1421.: OL. Dl. 92.575.

BHA — Oszvald.

⁴ L. I. jegyzet.

⁵ Csemegi József: Keszthely egykori ferences templomának építéstörténete. Dunántúli Szle. 1941.

⁶ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.; Koppány–Péczy–Sági.: i. m. 29–34

⁷ HO. VI. 47.

⁸ 1440 k.: OL. Dl. 94.032.

⁹ OL. Dl. 93.768. OMF — Kenéz.

¹⁰ OL. Dl. 94.024. BMHA — Oszvald.

¹¹ 1333.: Mon. Vespri. II. 66.

1357.: Uo. IV. 346.; ZO. I. 580.

1368.: Uo. II. 199.

1418–19.: Uo. III. 13–22.; ZO. II. 418.

1421.: Uo. IV. 410., 413.

1443.: OL. Dl. 94.032. BMHA — Oszvald.

1445.: OL. Dl. 92.996. BMHA — Oszvald.

1474–75.: Holub III. 410.; Békefi 149.

1550.: Egyháztört. Eml. V. 454–462.

1816.: L. I. jegyzet második része és MRT. I., 21/54.

1860.: Uo.

¹³ Ipolyi A.: Régi magyar keresztutak. AK. II. 180.; Békefi 149.

¹⁴ L. I. jegyzet második része és MRT. I., 21/44.

● 66. KISAPÁTI. Tapolcai járás.

A mai Szentgyörgyhegy, középkori nevén Hegymagas hegy és környéke királyi udvarnokok és zalai várszolgák földje volt.¹ Keleti oldala már 1182–84 között a pannonhalmi apátságé, a nyugati a veszprémi egyház birtoka lett.² Az apátság faluja 1237-ben szerepel először Apáti,³ a püspök és káptalanja faluja pedig 1245-ben Hegymagas néven.⁴

Kisapáti XIII. századi temploma a falu felett ma is áll. A templomról okleveles adatot nem ismerünk.⁵ Bogay Tamás 1943-ban megjelent tanulmányában az 1720 körül újjáépített és Szt. Kereszt tiszteletére újrászentelt templomot tévesen azonosította az 1245-ben épített Szt. Kereszt egyházzal.⁶ Az idézett oklevelekből és a megyei topográfia terepbejárásának eredményeiből megállapíthatóan az a mai Hegymagastól délre, a Sűrűdomb lejtőjén állt,⁷ 1414-ben is fából volt.⁸ 1422-ben pedig már csak a helyét említik.⁹

A középkori Apáti is plébániás hely volt a pannonhalmi apátság kegyurasága alatt, titulusát azonban nem ismerjük.¹⁰ Az 1772 előtt barokk részletekkel átépített templomot az OMF 1958–59-ben állíttatta helyre.¹¹

¹ Holub III. 285–290.

² Uo.

³ PRT. I. 799.

⁴ Mon. Vespri. I. 123.

⁵ 1423.: Mon. Vespri. III. 32.

⁶ Bogay Tamás: A Szent György-hegyi Szent Kereszt kápolna. Technika, 1943., 4., 1–2.

⁷ MRT. I., 16/7.

⁸ Holub I. h.

⁹ Uo.

¹⁰ L. 5. jegyzet.

¹¹ A helyreállítás tervezője Sedlmayr János építész volt.

× 67. KISGÖRBŐ. Keszthelyi járás.

Az először 1255-ben említett középkori Körbő¹ zalai várföld, majd a XIII. századtól részben a Csabiak, részben az Enyereiék birtoka volt. A birtokosok szerint kettévált területen két falu települt: a Csabiak Nagykörbője² és az Enyereiék, később Körböiek Kis- vagy Princskörbő faluja.³

Az 1555 óta kétfelé adózó falu nem pusztult el, bár többször feldúlták a törökök.⁴

Kisgörbő Szt. Jakab parochiális egyházát 1429-ből ismerjük.⁵ 1550-ben plébániája már betöltetlen volt.⁶

A ma álló, XVII. század végén épített r.k. templom feltehetően a középkori helyén és falain áll.

¹ Festetics-cs. It. Divers. Comit. Veszprém No 9. — néha dr. Iványi Béla szíves közlése.

² Nagykörbő címszónál!

³ Holub III. 385–386.

1372.: ZO. II. 54.;

1394.: TT. 1908., 555.;

1400.: Zs. O. II. 540.;

1430.: ZO. II. 467.;

1496.: Csánki III. 160.

⁴ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁵ Lukács P.: XV. századi pápák oklevelei. I. Bp. 1931., 1263. reg.

⁶ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

× 68. KISÖRS. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Kővágóörs határában, annak nyugati részén.¹

A Káli medence délnyugati sarkában levő Árpád-kori Örs település nemesi része, a Cibrián család birtoka. Ezért a XIV. század elején már Cibriánörs, vagy templomáról Szentlászlóörs.²

A XVI. század közepe táján török portyák pusztították el, lakossága Kővágóörsre húzódott.³

Szt. László király tiszteletére épített egyházáról 1263-ból származik az első említés.⁴ Részben falunév alakban a XVIII. századig hallunk róla, 1775 után pusztult el.⁵ Papja a pápai tizedjegyzékekben is szerepel,⁶ 1550-ben azonban meg sem említi a veszprémi egyházmegye plébániáinak összeírása.⁷

A templom romjai Kővágóörstől nyugatra, a falu szélén ma is láthatók.

¹ Helymeghatározása: MRT. I., 24/3.

² 1263 már kettős település: AUO. VIII. 78.

Holub III. 570—572.; Csánki III. 89.

³ MRT. I., 24/3. 24/4.; OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁴ AUO. VIII. 78—79.; Békési 169.

⁵ 1338.: ZO. I. 331.

1351.: ZO. I. 506., 630.

1649—1774.: OL. Helytartótanácsi lt. Acta Rel.

Lad. N. fasc. 117. — OMF. Baranyainé.

⁶ 1333—34.: Mon. Veszpr. II. 66., 74.

⁷ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

× 69. KISVÁSÁRHELY. Tapolcai járás.

A mai falu középkori elődje XI—XII. századi vásáros helyeink közé tartozik, tehát korai település.¹ Árpád-kori történetét nem ismerjük. A XIV. századtól a Türje nemzetségből származó Szentgróti és Béri családoké volt, a XVI. században pedig leányági örökösök, a Hagymássyak és Ányosok birtoka. Velük együtt a nemzetség türjei monostorának is voltak itt földjei.²

Több átmeneti pusztulás után a töröknek fizetett állandó adóval tartotta fenn életét a XVI—XVII. században.³

Egyházas hely volt, de sem templomáról, sem papjáról nem ismerünk okleveles adatot. A veszprémi egyházmegye plébániáinak 1550-ből származó összeírásában üres, betöltetlen plébániaként szerepel.⁴

¹ Településtudományi Közl. 18, 1966., 51—79.

² Holub III. 933.; Csánki III. 127.

³ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁴ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

× 70. KOVÁCSI. Keszthelyi járás.

Elpusztult falu Zalaszántó határában, attól északnyugatra. A XIII. században már az Atyusz nemzetségé.¹ Későbbi birtokosait nem ismerjük, a XV. századtól Tátika uradalmához tartozott és a Gersei Pethőké volt.²

A Kovácsiban álló Szt. Jakab kápolnáról csak XVI. század eleji adat tudósít bennünket.³ Egy századdal korábban már állnia kellett, mert 1438-ban a tátikai uradalommal együtt a kovácsi templom kegyúri jogát is a Gersei Pethők kapják.⁴ A terepen gyér nyomai még látszanak.⁵

¹ 1274.: HO. I. 63.

Holub III. 425—426.; Csánki III. 73.

² Uo.

³ 1520.: OL. DI. 94.024. OMF

⁴ ZO. II. 493—496.

⁵ MRT. I., 58/6.

× 71. KÖBÖLKÚT. Keszthelyi járás.

Elpusztult falu Nemesgulácstól délre, a köbölkúti forrás feletti dombon.¹ Gulács és Köbölkút a XIII. században vált szét két faluvá,² mindkettő a Gulácsi és velük rokon családok birtoka volt.³ A XVI. század elején már pusztta, a század közepére végleg elnéptelenedik.⁴

Ismeretlen titulusú templomáról csak a XV. századtól ismerünk adatokat.⁵ 1550-ben plébániája már betöltetlen.⁶ 1861-ben Rómer Flóris a templom feltételezett helyét említi, környékén faragott kövekkel.⁷

¹ MRT. I., 33/2.

² 1293.: Gulach... et alia Gulach (Veszpr. reg. 29.)

1394.: Possessio Keblkuth... alio nomine Gulach. ZO. II. 272.)

³ Holub III. 255—256.

⁴ MRT. I., 33/3.

⁵ 1424.: DI. 92.654. OMF — Kenéz.

⁶ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁷ Rómer jkv. III. 50.

× 72. KŐVÁGÓÖRS. Tapolcai járás.

A középkorban templomáról Boldogasszony- vagy Nagyörs, megkülönböztetésül a tőle nyugatra levő Kisörstől.¹ A Káli medence nyugati sarkában fekvő Örs, a XIII. század végén Káliörs, Örskál ezek szerint már ekkor kettős település: 1351-ben Nagy- és Kisörs.²

Királyi udvarnokföld, részben a tihanyi apátság,³ részben nemesek birtoka volt, 1341-ben királyi részét a veszprémi püspökség kapta meg.⁴

Többszöri török pusztítás ellenére sem néptelenedett el a XVI. században már Kővágóörznek nevezett falu.⁵

Boldogasszony tiszteletére emelt plébániatemploma a mai ev. templom helyén állott.⁶ Okleveles adatokból alig ismerjük, a rá vonatkozókat nehéz szétválasztani a másik Örsre vonatkozó okleveles adatokból. Talán ennek papja volt az 1333—34-ben összeírt Barnabás.⁷ 1550-ben még működő plébánia volt,⁸ a XVII. század elejétől azonban az evangélikusok használták a templomot.⁹

¹ A két település szétválasztása: MRT. I., 24/3.; 1263-ban már kettős település: AUO. VIII. 78—79.

² Holub III. 339., 570—572.

³ 1266.: Mon. Veszpr. I., 152.

⁴ Veszpr. reg. 339.

⁵ MRT. I., 24/4.; OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁶ Boldogasszonyörs első említése 1394. (Holub III. 571.), bár a titulusból feltételezzük, hogy a templom jóval korábbi volt.

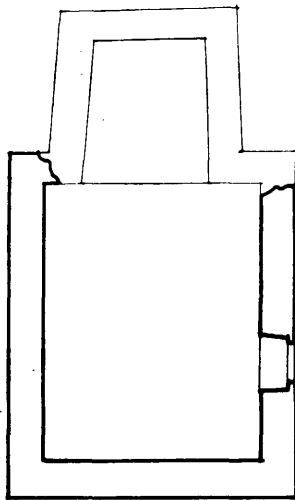
⁷ Mon. Veszpr. II. 66., 74.

⁸ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁹ OL. Helytartótanácsi lt. Acta Rel. Lad. N. fasc. 117. — OMF — Baranyainé.

× 73. KÖVESD. Veszprémi járás.

A közelmúlt évtizedekben Csopakkal egyesített Kövesd a mai község keleti, Balaton felőli része.

0 5M

10. (Csopak) Kövesd, templomrom.

10. (Csopak) Kövesd, Kirchenruine.

10. (Csopak) Kövesd, ruines d'église.

10. (Чокак) Кёвешд, руины церкви.

A középkori Kövesd nemesi település volt. Holub József szerint ezzel azonos az Atysusz nemzetség által 1121-ben az alalmádi monostornak adományozott Cuesth birtok.¹ A faluról egyébként csak a XIV. századtól ismerünk okleveles adatokat. A kövesdi nemesek mellett a veszprémi káptalan rész-birtoka volt Kuesd, Kwe néven.²

A kövesdi Szt. Miklós egyházat, amely Paloznak filiája volt, XIV. századi oklevelek említik.³ Később önálló plébániává szervezték, amely 1550-ben még működött.⁴

A templom a XIII. század második felében épült; alaprajzilag egyhajós, keletelt egyenes záródású szentéllyel. 1861-ben Rómer Flóris még majdnem teljes épségben látta, akkor csak szentélyének oldalfalai voltak romosak.⁵ Azóta a szentély és a diadalív elpusztult, a hajó falaiból is több hiányzik, egyetlen eredeti nyílása a kökeretes, vízszintes szemöldökű déli ajtó.

1966-ban az Országos Műemléki Felügyelőség feltáratta, 1967-ben pedig konzerváltatta a templom romjait.⁶

¹ Holub III. 438–439.

² Uo.; Zs. O. II/1. 2072, 2244, 2246.; Csánki III. 74.

³ 1312.: ZO. I. 139.

1363.: Holub i. h.; Békefi 150.

1372.: DI. 42.262. BMHA. (ekkor „capella lapidea”).

1383.: DI. 41.524. BMHA.

⁴ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

⁵ Rómer jkv. I. 112.;

Rómer: AK. X. 26.

⁶ A régészeti feltárást dr. Valter Ilona, az építészeti helyreállítást Koppány Tibor végezte, kerttervező Orsi Károly volt.

L 74. KÖVESD. Veszprémi járás.

Elpusztult falu Aszófő határában, a tapolcai vasútvonal és a Balaton között. A középkorban mindig a tihanyi apátság birtoka volt, de helyi nemes lakói is voltak.¹

Egyházas hely volt, de sem templomáról, sem papjáról nincs okleveles adatunk.

A templom romjai a Balaton partján ma is állnak.² 1958-ban állította helyre az OMF az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem közreműködésével.³

¹ PRT. X. 253–262.;

Holub III. 436–438.

² Zádor M.: Épít. és Közl. Műsz. Egyetem Tud. Közl. V. 2–5.

³ Koppány 86.

o 75. KÖVESKÁL. Tapolcai járás.

Királyi udvarnok- és jobbágy-településként részben a XIII. században, részben 1341-ben került a veszprémi püspökség birtokába. Nemes lakói is voltak.¹ 1548-ban elpusztult.²

Árpád-kori plébániatemplomára a mai, barokk r.k. templom oromzatán és kerítésén levő négy román kori oszlopfejből következtethetünk.³ Papja a pápai tizedjegyzékekben sem szerepel, pedig templomának ekkor már állnia kellett. Feltehető, hogy az 1327-ben említett Benedek káli pap itteni plébános volt.⁴ 1426-ban László fehérvári kanonok volt a köveskáli plébános,⁵ 1495-ben pedig a jenői pálosok ügyében megbízott a köveskáli plébános,⁶ plébániája a fehérvári káptalan egyházai között szerepel.⁷ Mindebből arra következtethetünk, hogy Köveskál plébániája kezdettől a fehérvári káptalanhoz tartozott. 1550-ben már betöltetlen plébániaként írták össze.⁸

¹ Holub III. 339–340.; Csánki III. 66. Szentvidkállal azonosítja!

² MRT. I., 25/6.

³ Uo.

⁴ ZO. I. 203.

⁵ Mon. Vespri. III. 53.; Békefi 146.

⁶ DI. 46.296. MDK-A-I-10. — Oszvald.

⁷ Mon. Vespri. IV. 450.

⁸ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

× 76. LÁD. Tapolcai járás.

Elpusztult falu a Badacsony délnyugati oldalán. A Zala megyét megszálló Vérbulcsu vagy Lád nemzetségnek a X. század második felétől megmaradt csekély birtokainak középpontja. A XV. század végéig a nemzetségből származó Ládiaké volt, akkor csereszereződés alapján a Gyulaffyak örökölték.¹

Szt. István protomartír tiszteletére emelt temploma 1297-ben már állt.² Papját a pápai tizedjegyzékek 1333–34-ben írták össze.³ A falut a XVI–XVII. század fordulóján pusztították el a törökök,⁴ a templom romja ellenben még 1877-ben is állt.⁵ Kapujának töredékei ma a keszthelyi múzeumban vannak.⁶

¹ Holub III. 455–457.

² Uo.; Békefi 151.

³ Mon. Vespri. II. 66., 75.

⁴ MRT. I., 2/7.

⁵ Bogay Tamás: Badacsony egyházai a középkorban. Balatoni Szle. 1944. 19., 508–510.

⁶ L. 4. jegyzet; Koppány 87., alaprajza ugyanott.

● 77. LESENCEFALU. Tapolcai járás.

A középkorban Németfalu, Németfalva, részben helyi nemesek, részben a Csányiak birtoka volt, a XVI. században a Lesencetomaji család is részbirtokosa.¹ Az utaktól távol fekvő falu a török időkben épségben maradt.²

1745-ben átépített gótikus templomáról középkori adatot nem ismerünk.³ Péter nevű plébánosáról 1421-es adatból értesülünk.⁴

¹ Holub III. 536.; Zs. O. I. 1084.

² MRT. I., 26/7.

³ Entz—Gerő 145.

⁴ Mon. Vespri. IV. 410., 413.

× 78. LESENCEISTVÁND. Tapolcai járás.

A Lesence-patak menti középkori Istvánd korai Árpád-kori történetét nem ismerjük. 1328-ban a pannonthalmi apátságé volt, s az a környéken birtokos Győr-nembeli Szerdahelyiekkel cserélte el.¹ 1434-ben kb. 70 évi pereskedés után került vissza Pannonthalma birtokába.² 1548-ban felégették a törökök, később azonban újratelepült.³

Középkori templomáról semmit sem tudunk. Feltételezhető, hogy a mai, barokk templom helyén állt.⁴ Papjairól a XIV. század elejétől ismerünk adatokat.⁵ 1550-ben azonban már üres, betöltetlen plébániaként írták össze.⁶

¹ Holub III. 318.; Csánki III. 63–64.; ZO. II. 55–68.

² Holub i. h.

³ MRT. I., 27/5.

⁴ Uo.

⁵ 1333–34.: Mon. Vespri. II. 66., 74.

1421.: Uo., IV. 410., 413.

1520.: Holub III. 320.; PRT. III. 173.; Békefi 144. Az 1441-ben említett Gergely nem Lesence-, hanem Zalaistvánd plébánosa volt. L. Békefi 144.

⁶ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

× 79. LESENCE TOMAJ. Tapolcai járás.

A település a Tomaj-nemzetség Balatonkörnyéki birtokai közé tartozott már a XII. század elején.¹ A középkorban mindig a nemzetségből származó Tomaji vagy Lesencetomaji családé volt.²

Szt. Péter tiszteletére épített temploma³ 1806-ig a mai templom helyén állott.⁴ Papjait okleveles adatok a XIV–XV. században többször említik.⁵ 1550-ben plébániája már betöltetlen volt.⁶

¹ 1121.: MNy. 1927., 364.

² Holub III. 884–887.

³ 1343.: ZO. I. 411.; Békefi 182.; Csánki III. 116.

⁴ Rómer jkv. I. 98.; MRT. I., 28/8.

⁵ 1333–34.: Mon. Vespri. II. 66., 74.

1347., 1357.: Holub i. h.; Mon. Vespri. IV. 346.

1421.: Mon. Vespri. IV. 410., 413.

⁶ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

× 80. LOVAS. Veszprémi járás.

Eredetileg királyi birtok, a XIII. század végén királyi és királynéi tárnokok és jobbágyok lakták. 1290-ben a királynéi rész-birtokokat a veszprémi káptalan kapta meg, a királyiakat pedig 1357-ben a már korábban birtokos Rátót nemzetség. A fehérvári káptalan is ősi birtokos volt.¹

A XVI. században a törökök többször felégették, véglegesen azonban nem néptelenedett el.²

Egyházas hely volt, temploma a fehérvári káptalan falurészében volt, ő volt a kegúra is.³ A középkori templomról egyébként nem ismerünk adatokat, helyére 1754-ben építették a jelenlegi r.k. templomot. A régészeti topográfia az egyik szomszédos házba befalazott, s a templomból származó gótikus köveket említ.⁴

¹ Holub III. 481—482.; Csánki III. 241.

² OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

³ Mon. Vesp. IV. 50.

⁴ MRT. 2., 30/1.

× 81. MÁH. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Gógánfa határában, a XIII. század végén a Péc nembeli Szöllősiek birtoka.¹ A XIV—XV. században a faluról Máhinak nevezett birtokos család valószínűleg az ő leszármazottjuk volt.² A XV. század végén részeiket a Mihályfalviak és a Dömölkiek örökölték, mellettük egytelkesek is éltek a faluban.³

1548-ban felégették a törökök, többé nem is települt újra.⁴

Egyházas hely volt, a Boldogságos Szűz tiszteletére épített temploma 1288-ban már állt.⁵ Pál nevű papja 1333 és 1335 között szerepel a pápai tizedjegyzékekben.⁶ A XVI. század közepén elpusztult falu plébániája 1550-ben már elhagyott volt.⁷

A templom helyén 1896 körül Darnay Kálmán folytatott kisebb ásatást.⁸ Gógánfától északra, a Marcal keleti partján húzódó dombosoron rögzíti a régészeti topográfia az elpusztult Máh és temploma helyét.⁹

¹ 1283.: Holub III. 489.

² 1288.: HO. VIII. 262.

³ 1332.: ZO. I. 263.

⁴ 1387—89.: ZO. II. 214.; HO. I. 283.; TT. 1908., 553.; Holub I. 479., III. 490.

⁵ Holub III. 251., 490.

⁶ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁷ HO. VIII. 262.

⁸ Mon. Vesp. II. 66., 75.

⁹ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

¹⁰ AE. 1896., 254.

¹¹ MRT. 3., 17/5.

× 82. MÁNDHIDA. Keszthelyi járás.

Az elpusztult középkori Mánd vagy Mánhida Zala-menti település a mai Szentgyörgyvárhoz tartozó Felsőmánd pusztá helyén.¹

A falu a XIII. század második felétől a középkori Zala megye egyik központja volt, megyegyűlések és nádori közgyűlések állandó székhelye.² A környező Zala-völgyi falvakhoz hasonlóan a Péc nemzetség birtoka lehetett és így került a XV. század elején a nemzetségből származó Marcaliak szentgyörgyvári uradalmába.³ 1474-ben már mezőváros,⁴ amelyet egy évszázaddal később pusztított el egy török támadás.

Templomáról közelebbit nem tudunk, de plébánosait a XIV. század elejétől említik az oklevelek.⁵ A mándi plébánia 1550-ben már üres volt.⁶

¹ MRT. 1., 44/9.

² Holub III. 492.

³ Uo.

⁴ Csánki III. 22.

⁵ MRT. 1., 44/9.

⁶ 1333—34.: Mon. Vesp. II. 66., 74.

⁷ 1418—19.: Mon. Vesp. III. 13—22.; ZO. II. 418.

⁸ 1421.: Mon. Vesp. IV. 410., 413.

⁹ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

× 83. MIHÁLYFA. Tapolcai járás.

A középkorban Mihályfalva néven kisnemesi település volt. Okleveles emlékeinkben a XIV. század végétől szerepel: 1382-ben a szomszédos Bedföldre határjárásában említik először a mihályfalvai nemeseiket.¹ A XV—XVI. században a Mihályfalvai család mellett sok egytelkes is élt a faluban,² amely a török időkben nem pusztult el.³

Mihályfalva Boldogságos Szűz kápolnájáról 1433-ban értesülünk,⁴ több adatot nem ismerünk róla.

¹ ZO. II. 185.

² Holub III. 505.; Csánki III. 150., 163.

³ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁴ Mon. Vesp. II. 88.; Békefi 152.

× 84. MINDSZENTKÁLLA. Tapolcai járás.

A Káli-medence Árpád-kori falvai közül egyik korai település,¹ amely nevének jelzőjét templomának titulusról kapta. Királyi és királynéi birtokként kapta a veszprémi egyház és a kapornaki apátság a XIII—XIV. században.² Az 1548-as, a Balaton északi vidékét végigdúló török had-

járat Mindszentkállát is elpusztította, bár később újjátelepült.³

Mindenszentek temploma 1277-ben már állt.⁴ Papját 1333—35-ben a pápai tizedjegyzékek írták össze.⁵ Az 1357-ben említett Balázs káli esperes valószínűleg itteni plébános volt.⁶ 1495-ből ismerjük az utolsó adatot plébánosáról.⁷ 1550-ben már elhagyott plébániaként írták össze.⁸

A középkori templom a jelenlegi helyén lehetett és annak építése (1829) előtt bonthatták le.⁹ A mai r.k. templomban őrzik a középkorból származó román keresztelődencét és szenteltvíztartót.¹⁰ A falu feletti Garanya-hegyen álló, Árpád-kori és a XV. században bővített templom romja feltehetően azonosítható Mindszentkálla egyházával, de a faluval egyesített középkori Kisfalud temploma is lehetett.¹¹

¹ MRT. 1., 29/4 említi a falutól északra levő X—XI. századi temetőt.

² Holub III. 338—343.; Csánki III. 66.

³ MRT. 1., 29/3.

⁴ Holub I. h.

⁵ Mon. Vesp. II. 66., 74., 80.

⁶ Mon. Vesp. IV. 346.

⁷ Dl. 46.296. MDK-A-1-10. Oszvald.

⁸ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁹ MRT. 1., 29/3.

¹⁰ Entz—Gerő 104.

¹¹ MRT. 1., 29/3.

● 85. MONOSZLÓ. Tapolcai járás.

A középkorban nemesi falu, birtokosai a Monoszlóiak. A XV. század második felében egy részét a Gyulaffyak kapták meg.

Szt. Mihály egyháza a Balaton környékének korai templomai közé tartozott. Papja 1252-ben a veszprémi káptalan kiküldöttje volt,¹ 1333—34-ben a pápai tizedjegyzékekben szerepel.² Az 1476-ban említett templom³ plébániája az 1548-as török dúlás után két évvel már üresen állt.⁴

A középkori templom a mai reformátussal azonos,⁵ amelyet 1821-ben építettek mai formájára.

¹ Holub III. 525—526.; Csánki III. 84.

² TT. 1908., 162.

³ Mon. Vesp. II. 65., 74.

⁴ Csánki I. h.; Békefi 153.

⁵ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁶ Entz—Gerő 106.

○ 86. NAGYGÖRBBŐ. Keszthelyi járás.

Az Árpád-kori Körbbő föld a zalai vár tartozéka volt. A belőle kivált Kisgörrbőt 1255-től,¹ Nagygörrbőt 1274-től² ismerjük. Az utóbbi Himfi Benedek és a Csabiak XIV. századi, évtizedekig tartó pere szerint ősidők óta a Csabiaké volt.³ Az ő jobbágyfalujuk volt a XV—XVI. században is.⁴

Korai egyházas hely volt, okleveles említését azonban csak a XV. századtól ismerjük.⁵ A nagygörrbői Szt. Margit parochiális egyház 1429-ben kapott pápai búcsúengedélyt.⁶ A XVI—XVII. században is továbbélő falu plébániája 1550-ben még működött.⁷

A mai r.k. templom azonos a középkori Szt. Margit egyházzal. 1963-ban tatarozták, vakolatát leverték, s ekkor látszott déli homlokzatán a befalazott kapu és két ablak helye. A szentélyben talált észak—déli fal az egyenes záródású keleti fal volt.⁸

¹ L. Kisgörrbő címszó alatt!

² HO. I. 63.

³ Holub I. 82., 186., III. 384.

⁴ Holub III. 385.; Csánki III. 69.; OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁵ 1410—15.: Holub I. 396.;

⁶ 1417.: Mon. Vesp. IV. 381.;

⁷ 1419.: Uo. és ZO. II. 418.; Békefi 153.

⁸ 1419—21.: Mon. Vesp. IV. 387., 389., 396., 400.

⁹ Lukács P.: XV. századi pápák oklevelei. I. Bp. 1931., 1262. reg.

¹⁰ 1522.: Mon. Vesp. IV. 290.

¹¹ 1550.: Egyháztört. Eml. V. 454—462.

¹² A hajó és szentély részleteit 1963-ban a helyszínen láttam. Ugyanezeket rögzíti a MRT. 3., 39/6.

× 87. NEMESBOLDOGASSZONYFA. Keszthelyi járás.

A közigazgatásilag Alsópáhokhoz tartozó falu az Árpád-kori Páh-földön kialakult négy település egyike volt.¹

Boldogasszonyfalva, korábban Boldogasszony-Páh nevét

az először 1354-ben említett Boldogságos Szűz egyházáról kapta.² A templomot 1369-ből,³ plébánosát 1472-ből⁵ ismerjük. Az épület 1763-ban még állt.⁵ Helyét a mai Temető úttól nyugatra határozta meg a megye régészeti topográfiaja.⁶

¹ L. Alsópáhoknál.

² ZO. I. 558.; Csánki III. 91.; Békefi 171.

³ Holub III. 597.; Békefi 171.

⁴ ZO. II. 596.; Békefi 126.

⁵ Szántó Imre: Egy dunántúli falu. Alsópáhok története. Bp. 1960., 57.

⁶ MRT. I., 1/18.

× 88. NEMESBÜK. Keszthelyi járás.

A középkorban Bik néven részben helyi nemesek, egytelkesek, részben a Gersei Pethők birtoka.¹ A XVI. században említett Felsőbik név alapján kettős településre következtethetünk, amely a török háborúk idejét túlélt.²

Középkori templomának helyét a megye régészeti topográfiaja a mai templom helyére jelöli.³ Feltehetően ez az a Bik, amelynek Szt. Miklós temploma — kegyurának, Biki Basó Istvánnak kérésére — 1433-ban búcsúengedélyt kapott.⁴

¹ Holub III. 98.

² MRT. I., 32/5.

³ Uo.

⁴ Mon. Vespri. III. 89. Adatunk azért feltételes, mert a középkori Zala megyében négy hasonló falu volt, ahogy ezt Csánki III. 36. oldalán található.

× 89. NEMESGULÁCS. Tapolcai járás.

Nemesi falu, amely már a XIII. század végén kettős település volt.¹ Az északi a mai falu területén levő Gulács, a déli már a XIV. században Kőbölktulács, később Kőbölktút néven önálló hely, bár mindkettő a Gulácsi család és rokonságának birtoka.²

A két falu közül Gulács ismeretlen titulusú plébániás temploma tűnik korábbinak. Papja a XIV. század eleji pápai tizedjegyzékekben szerepel először,³ parochiális egyháza pedig 1424-ben.⁴ 1550-ben még működő plébánia volt.⁵

¹ 1293.: Veszpr. reg. 29.

² 1394.: ZO. II. 272.

³ Holub III. 255—256., I. még Kőbölktút címszónál.

⁴ 1333—34.: Mon. Vespri. II. 65., 73.

⁵ DI. 92.654. OMF

⁶ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

× 90. NEMESHANY. Devecseri járás.

A középkori Hany a Sárosd folyó mocsaras völgyének, a hanyanak szélén települt, Zala vármegye északi határán. A XII—XIII. században zalai várszolgák, várjobbágyok és királynéi népek voltak a lakói.¹ A várjobbágyok utódai az 1230-tól említett hanyi nemesek.²

A XV. századtól Felső-, Közép- és Alsóhany, mindhárom nemesi falu, egytelkesek birtoka.³ A három falunév a XVI. századra Nagy- és Kishanyá olvad össze. A XVI. század végén mindkét falurészt elpusztították a törökök.⁴

Feltételezzük, hogy Felső- vagy Nagyhany egyházas település lehetett. Erre nevének felső- jelzőjéből és a mai r. k. templom elhelyezése, alaprajza és tömege alapján (amely románkori jellegű!) következtetünk, bár rá vonatkozó okleveles adatot eddig nem ismerünk.

¹ 1144—46.: Holub I. 49.;

² 1268.: AUO. VIII. 208.

³ AUO. VI. 493.

⁴ Holub III. 277—278.; Csánki III. 134., 194.; Lukács P.: A vásárhelyi apácák története. Veszprém, 1923., 89.

⁵ OL. Dicalisok, Cott. Zsálad.

○ 91. NEMESVITA. Tapolcai járás.

A falu nevében ma is őrzi középkori birtokviszonyait: Vita egytelkes nemesek települése volt.¹ A Keszthelyi-hegység erdősegeiben levő Vitát elkerülték a török portyák, a falu különösebb pusztulás nélkül érte meg a török alóli felszabadulást.²

Egyházas hely volt. Ismeretlen titulusú templomának papját először a XIV. század eleji pápai tizedjegyzékek említik,³ ettől kezdve 1550-ig, amikor még élő, működő plébánia,⁴ több adatot ismerünk róla.⁵

A mai, a XIX. század elején épített templom a középkor átalakításával készült. 1816-ban még állt a régi egyház amelyet ekkor 600 évesnek írtak le.⁶

¹ Holub III. 949—950.; Csánki III. 123.

² MRT. I., 34/4.

³ 1333—34.: Mon. Vespri. II. 66., 74.

⁴ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁵ 1357.: Mon. Vespri. IV. 346.

⁶ 1421.: Uo. IV. 410., 413.

⁷ 1442.: Uo. III. 121.

⁸ 1474.: Uo. III. 121.

⁹ MRT. I., 34/4. Téves tehát Genthon (I., 225.) adata, amely szerint 1778 táján épült.

× 92. NYIRÁD. Devecseri járás.

Az Árpád-kori Nyirád a Kaplony nemzetség dunántúli ágáé volt, tőlük 1266-ban vette el IV. Béla király és a veszprémi püspökségnek adományozta.¹ A XIV. század elején a Gyulaffyak ősei foglalták el és csak 1329-ben kapta vissza hosszú pereskedés után a püspökség.² Ekkor pusztá volt, újraterelítése és benépesítése érdekében 1330-ban hetivásár engedélyt kapott.³ 1341-ben már nagy falu, ahol a püspöknek köből épített kúriája volt.⁴ Ettől kezdve Nyirád a sümegi vár tartozékaként az egész középkoron át a püspökség birtoka volt.⁵

A nyirádi Mindszentek kápolna 1247-ben már állt.⁶ 1332-ben Mindszentek egyházát említik, amelyet a püspök leégett állapotából újjáépíttetett.⁷ Papját 1334-ben és 1335-ben írták össze a pápai tizedszedők.⁸ 1341-ben újból említik Mindszentek egyházát,⁹ amelynek történetéről későbbi adatokat egyelőre nem ismerünk.

¹ CD. IV/3., 322.; Holub III. 551—552.

² ZO. I. 233.; Veszpr. reg. 194., 205., 209., 210., 213., 214.

³ Veszpr. reg. 217.

⁴ Veszpr. reg. 335., 339.

⁵ Holub III. 552.; a középkori falu helye a mai községtől északra: MRT. 3., 43/2.

⁶ HO. VI. 47.; Sz. 1870., 626.; Békefi 156.

⁷ Veszpr. reg. 237.

⁸ Mon. Vespri. II. 66.; Békefi 156.

⁹ Veszpr. reg. 339.; benne csak a templom és a veszprémi püspök kőpalotája szerepel, a régészeti topográfia által említett kápolna azonban nem (MRT. 3., 43/2.).

L 93. ÖRVÉNYES. Veszprémi járás.

Eredetileg királyi udvarnokföld, 1211-ben már főként a ti-hanyi apátságé. 1337-ben a veszprémi káptalan II. András-tól kapott itteni birtokait elcserélte az apátsággal. Az udvarnokok utódjai a XIV. századtól helyi nemesekként, később egytelkesként éltek¹ Örvényesen.

A Balaton-Felvidék többi településéhez hasonlóan a XVI—XVII. század fordulóján török háborúiban pusztult el.

Egyházas hely volt, XIII. századi templomának helyreállított romjai ma is állnak a falu feletti dombon levő temetőben. A török időkben elpusztult — a középkorból ismeretlen — templomot 1743-ban újjáépítették, majd 1890-ben elbontották.²

1861-ben Rómer Flóris,⁴ 1890-ben pedig Récsey Viktor leírása⁵ örököltette meg egykori alakját.

1958-ban részleges kiegészítéssel állíttatta helyre az OMF, Sedlmayr János tervei alapján az egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom romjait.⁶

¹ Holub III. 570.; PRT. X. 272—273.; Csánki III. 88.

² OL. Dicalisok, Cott. Zsálad.

³ Mende Ferenc: Örvényes község építőanyag és építészeti vizsgálata.

⁴ 1960. Kézirat.

⁵ Rómer jkv. III. 31.

⁶ MOB. 1890/108.

⁷ Koppány 101., alaprajzzal.

× 94. ÖTVÖS. Tapolcai járás.

A falu nevéből arra következtethetünk, hogy korai település volt, s lakói eredetileg királyi ötvösök voltak.¹

Okleveles adatokból a XV. századtól ismerjük, akkor már a Kanizsaiak jobbágyfalva volt.² Az utaktól távol eső falu a Kanizsai örökös Nádasdyak birtokaként kétféle adózva vészelt át a XVI—XVII. századot.³

A régészeti topográfia a mai, XVIII. század végi templom mögötti temetőnyomok alapján valószínűsíti, hogy a ma álló templom középkori helyére települt.⁴

¹ Településtörténeti Közlemények. 18., 1966., 64.

² ZO. II. 481., Holub III. 895.

³ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁴ MRT. 3., 12/11.

○ 95. PALOZNAK. Veszprémi járás.

Zalai, mosoni, szolgálgyőri várföld és királyi udvarnokföld, amelyet II. András és IV. Béla királyok adományoztak el a veszprémi káptalannak és világiaknak,¹ bár a veszprémvölgyi apácák² és a bakonybéli apátság³ is ősi birtokosnak vallotta magát. A XIII. század végén nemesi birtokosai is voltak.⁴

A XIV. század második felében a káptalan és a béli apátság évtizedekig tartó perében a falu az apácáké volt, mellettük részirtokosként szerepelt a káptalan, a béli apát, a helybeli plébános és a hantai prépost.⁵ A XVI. század közepéig így is maradtak Paloznak birtokviszonyai.⁶

A környező falvakkal együtt a XVI–XVII. században a veszprémi vár fenntartására rendelték.⁷

Szt. András apostol tiszteletére épített parochiális egyháza valószínűleg a Balatonfelvidék egyik legősibb temploma volt, bár okleveles adatokból csak 1333-tól ismerjük.⁸ Kőből épült a veszprémvölgyi apácák falurészében, a falu keleti utcájában.⁹ A XVI. századtól a XVI. század közepéig sok adatot ismerünk róla,¹⁰ és papjairól egyaránt.¹¹ 1550-ben még működő plébánia volt a vászolyi alesperesség kerületében.¹² A mai r. k. templom az 1970–71-ben folytatott falkutatás idején előkerült román és gótikus részek tanúsága szerint, XVIII–XIX. századi átépítésekkel, a középkori épület.¹³

¹ 1079.: Veszprémi káptalan magánlt. Paloznak 2. BMHA — Oszvald. 1217.: Szentpétery Krit. jegyz. I. 320., 340.

² 1237.: Uo. 620.

³ 1239.: Uo. 667.

⁴ Veszprémi káptalan magánlt. Paloznak 52. BMHA — Oszvald.

⁵ PRT. VIII. 341.

⁶ Veszprémi káptalan magánlt. Paloznak 18. BMHA — Oszvald.

⁷ 1352.: Veszpr. reg. 443.; PRT. VIII. 88.

⁸ 1358.: PRT. VIII. 336.

⁹ 1359.: Veszpr. reg. 517.

¹⁰ 1360.: Veszpr. reg. 540.; PRT. VIII. 88., 341.

¹¹ 1383.: OL. DI. 41.524.; 42.262. MDK-A-I-10. — Oszvald.

¹² A hantai prépost már 1239-ben birtokos: Szentpétery Krit. jegyz. I. 667.

¹³ PRT. VIII. 88.

¹⁴ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

¹⁵ 1333–1335.: Mon. Vesp. II. 66., 74., 80.

¹⁶ 1352.: Veszpr. reg. 443.

¹⁷ 1352.: I. 9. jegyzet.

¹⁸ 1359.: Veszpr. reg. 517.

¹⁹ 1360.: PRT. VIII. 341.; Veszpr. reg. 540.

²⁰ 1363.: CD. IX/7. 520.

²¹ 1369.: Veszpr. reg. 637.

²² 1383.: OL. DI. 41.524.; 42.262. MDK-A-I-10. — Oszvald.

²³ 1388.: Veszprémi káptalan magánlt. Paloznak 42. BMHA — Oszvald.

²⁴ 1407.: Mon. Vesp. II. 353.; Zs.O. II/2. 5812.; Békefi 170.

²⁵ 1450.: Veszprémi káptalan magánlt. Paloznak 56. BMHA — Oszvald.

²⁶ 1544.: Békefi 170.

²⁷ 1333–35.: L. 8. jegyzet.

²⁸ 1358.: ZO. I. 584.

²⁹ 1383.: OL. DI. 41. 524. MDK-A-I-10. — Oszvald.

³⁰ 1388.: Veszprémi káptalan magánlt. Paloznak 42. BMHA — Oszvald.

³¹ 1407.: Zs. O. II/2. 5812.

³² 1429–1437.: TT. 1887., 177.

³³ 1477.: TT. 1907., 381.

³⁴ 1480.: Veszprémi káptalan magánlt. Paloznak 60. BMHA — Oszvald.

³⁵ 1532.: Békefi 170.

³⁶ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

³⁷ Anda Judit és Mende Ferenc építésznek szíves közlése.

× 96. PÉCSELY. Veszprémi járás.

Ősi birtokosa az Atyusz nemzetség és valószínűleg a veszprémi káptalan.¹ A XIII. századtól az Atyuszok almádi monostorának, a veszprémi és a budai káptalannak, a veszprémvölgyi apácáknak és helyi nemeseknek volt a jobbágyfaluja.² A XIV. század végétől már kettős település: Nagy- és Kispécseley, az előbbi a veszprémi és a budai káptalané és a nemeseké, az utóbbi az almádi apátságé és a veszprémi káptalané.³

Szt. Péter apostol tiszteletére emelt plébániatemploma már a XIII. század első felében állt. Billege és Vázsony 1233-ból fennmaradt határjáró oklevelében említik először a Szt. Péter egyházhöz vezető utat. 1244-ben a templom malmáról olvasunk.⁴ XIV. és XV. századi oklevelek szerint Nagypécseleyben volt a templom⁵ a plébáncs kúriájával.⁶ Papjai 1333-tól–1550-ig szerepelnek okleveleinkben.⁸

1861-ben lebontották, csak Rómer Flóris leírásából és az általa végzetett felmérésből ismerjük a több középkori periódusból álló és Árpád-kori eredetű templomot.⁹

¹ Holub III. 845.; Szentpétery Krit. jegyz. I. 2519.

² Holub III. i. h.; Csánki III. 92.; PRT. X. 291.; Szentpétery Krit. jegyz. 3101., 3120.

³ Holub III. i. h. és Csánki i. h.

⁴ HO. IV. 17.

⁵ HO. V. 20.

⁶ 1371–1550.: ZO. II. 86.; Egyháztört. Eml. V. 454–462.

⁷ 1425.: Veszprémi káptalan magánlt. Nagy Pécsely 30. BMHA — Oszvald

⁸ 1333–34.: Mon. Vesp. II. 65., 74.

⁹ 1357.: Mon. Vesp. IV. 346., ZO. I. 580.

¹⁰ 1370.: PRT. X. 121.; 290–293.

¹¹ 1371.: ZO. II. 86.

¹² 1373.: PRT. X. 75.

¹³ 1394.: ZO. II. 266.

¹⁴ 1425.: HO. IV. 283.; Veszprémi káptalan magánlt. Nagy Pécsely 31.

¹⁵ BMHA — Oszvald.

¹⁶ 1431.: CD. X/7., 374.; Veszprémi káptalan magánlt. Nagy Pécsely 34.

¹⁷ BMHA — Oszvald.

¹⁸ 1550.: Egyháztört. Eml. i. h.

¹⁹ Rómer jkv. VI. 92.; Koppány 102;

²⁰ Prokopp Gyula: Adatok az elpusztult nemespécseleyi templomról. Műemlékvédelem VII. 1963. 4., 203–212.

× 97. PULA. Veszprémi járás.

A középkorban a Rátót nemzetségből származó Gyulaffy család jobbágyfaluja volt. Okleveles adatokból a XIV. század közepétől ismerjük.¹ Határában ősei által alapított pálos kolostor állt.²

Ismeretlen titulusú templomáról semmit nem tudunk. Papját a pápai tizedjegyzékek 1333 és 1335 között³ és egy oklevél 1357-ben említi.⁴

A régészeti topográfia szerint a mai temetőben a bejáratától délre üresen hagyott terület a középkori templom helye.⁵

¹ Csánki III. 248.; Veszpr. reg. 734.

² 1324.: ZO. I. 171–174.; Békefi 248–49.

³ Mon. Vesp. II. 65., 73., 80.

⁴ Mon. Vesp. IV. 346.; Békefi 79.

⁵ MRT. 2., 41/1.

× 98. RAPOSKA. Tapolcai járás.

A középkori Repesoka a XIV. század elejétől a veszprémi káptalan szőlőművelő jobbágyfaluja volt,¹ 1450 körül egyházi nemes lakói is voltak.²

A XVI–XVII. századi rovásadó összeírások szerint a Gyulaffyak csobánci uradalmához tartozott és a török dúlásai ellenére sem néptelenedett el.³

Középkori templomáról eddig semmiféle okleveles adatot nem ismerünk. A régészeti topográfia szerint romjainak helye a temetőben még látszik.⁴

¹ 1317.: Veszpr. reg. 86.;

² 1420.: Csánki III. 98.

³ 1422.: Holub III. 956.

⁴ 1450 k.: Csánki i. h.

⁵ MRT., I., 36/1.

⁶ Uo.

L 99. RÉVFÜLÖP. Tapolcai járás.

A Balaton középvonalaiban, a Bogláról induló révvél szemben már az Árpád-korban az Atyusz nemzetség és valószínűleg az ő adományuk alapján a tihanyi monostor faluja volt,¹ bár még a XIV. században is tudunk nemesi birtokosairól.² A mögötte emelkedő Császa hegyről már a középkorban császtai révnek nevezték az itteni balatoni átkelőhelyet.³ A falut 1548-ban véglegesen elpusztították a törökök.

Egyházas hely volt, román kori templomának romja ma is áll.⁴ Okleveles adatot nem ismerünk róla, feltételezzük azonban, hogy a tihanyi apátság építtette kegyúrként faluja számára.

¹ Holub III. 235.

² Uo. III. 236.

³ Csánki III. 53.

⁴ PRT. X. 282.

⁵ 1953-ban az OMF állította helyre dr. Gerő László terve alapján.; Koppány 102., alaprajzzal.

● 100. REZI. Keszthelyi járás.

Eredetileg a zalai várhoz tartozó falu, amelyet 1282-ben kapott a Tomaj nemzetség, a XIV. században már a közelben felépített Rezi vár tartozéka volt.¹ A hegyek között levő falu

a XVI–XVII. századi török rajtaütések ellenére sem pusztult el.²

Temploma a faluval együtt élte át az elmúlt századokat és XVIII–XX. századi átalakításai ellenére ma is középkori formájában áll. Középkori titulását nem ismerjük, az okleveles adatok csak papjait említik 1333-tól 1550-ig.³ Egy XVIII. század végi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint 1688-ban állítják helyre először, 1756-ban Festetics Kristóf újáépíttette,⁴ 1908-ban átalakították.⁵

¹ Holub III. 674–676.; Csánki III. 98.

² MRT. I., 37/6.

³ 1333.: Mon. Vespri. II. 67., 74.

1357.: Mon. Vespri. IV. 346.; ZO. I. 580.; Békefi 173.

1421.: Mon. Vespri. IV. 410., 413.

1550.: Egyháztört. Eml. V. 454–462.

⁴ OL. Festetics-cs lt. C/X. 1284. cs. 269–270.

⁵ Genthon I., 280.

L 101. SÁG. Veszprémi járás.

Elpusztult falu Balatonakalitól nyugatra, a balatoni műút mellett. Az Árpád-kori Dörgicse területén kialakult öt falu egyike volt Sárdörgicse néven és a fehérvári káptalan itteni birtoktestéhez tartozott.¹ A XVI. század végén teljesen elnéptelenedett.²

A XIV. század elejétől ismert egyházas hely volt, a fehérvári káptalan plébániája.³ Récsey Viktor 1890-ből származó⁴ feljegyzései alapján egyhajós, íves szentélyű, keletelt román templom volt, amelynek falai a múlt században még felismerhetők voltak. A megye régészeti topográfiája a falu helyét. XI–XVI. századi cserepekkel meghatározta a ságpusztai régi temetőtől délre, de a templom helyét nem sikerült azonosítani.⁵ Az Országos Műemléki Felügyelőség és a Bakonyi Múzeum közös munkával 1967–68-ban feltárta a templomromot, amelynek műemléki védelme 1970-ben készült.⁶

¹ Sz. 1916., 584.

² OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

³ 1334.: Mon. Vespri. II. 78.

1495.: Uo. IV. 50.

⁴ OMF irattár: 1890/108.

⁵ MRT. I., 3/1.

⁶ Régésze Palágyi Sylvia, építész Koppány Tibor.

L 102. SARVALY. Tapolcai járás.

Elpusztult falu helye Sümegtől délnyugatra, a sarvalyi erdőben. Területe ismert középkori településsel alig egyeztethető; esetleg az 1389-től 1548-ig említett Püspökuszával azonos.¹

Az 1334-es pápai tizedjegyzék Sarnad nevű, egyébként helyhez nem köthető falunévvel azonosítják.²

A templom egyhajós, egyenes záródású szentéllyel épült, körítőfal övezi. A körülötte levő faluval együtt 1969-től kezdődően tárták fel Parádi Nándor és Holl Imre³ régészek.

¹ L. Uzsa címszónál!

² Mon. Vespri. II. 74.

³ MRT. 3., 54/32.

● 103. SÁSKA. Tapolcai járás.

A Tapolcai-medence északi szélén levő falu Árpád-kori település, bár történeti adatokat csak a XIV. század vége óta ismerünk róla.¹ A csobánci váruradalom falujaként a Gyulaffyak birtoka volt.² 1548-ban felégették a törökök.³

Kevés barokk átépítéssel ma is álló XIII. századi templomáról okleveles említést nem ismerünk.⁴ 1550-ben betöltetlen volt a sáskai plébánia,⁵ amely temploma alapján legalább három évszázaddal korábbi eredetű volt.

¹ 1385.: Holub III. 708.; Csánki III. 101.

² Uo.; Zs. O. II/1. 1669.

³ MRT. I., 41/1.

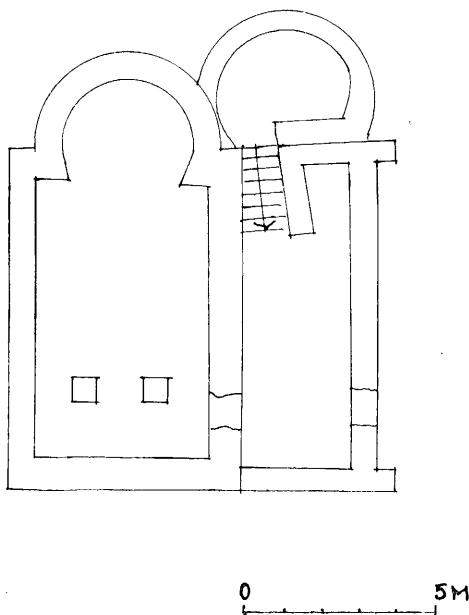
⁴ Römer AK. X. 47.; Békefi 175.; Koppány 103., alaprajzzal.

⁵ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

L 104. SISKE. Veszprémi járás.

A mai Balatonfüred feletti dombokon, a Balatonszőlőstre vezető országút mellett levő falurészt ma is Siskének, Siske utcának nevezik. Az itt levő középkori falu már a XIV. század végétől Füredbe olvadt be, annak része volt.¹

Siske falut okleveleink 1373-tól említik, mint a tihanyi apátság és helyi nemesek birtokát. Az apátság azonban sokkal korábban birtokos volt ezen a területen.² Siske a történeti adatok és a helyszíni terepbejárás nyomán egyaránt azo-

11. (Balatonakali) Ság, templomrom.

11. (Balatonakali) Ság, Kirchenruine.

11. (Balatonakali) Ság, ruines d'église.

11. (Балатонакали) Шаг, руины церкви.

nosítható a XIII. századi Papsokával, amely a tihanyi apát faluja volt.³

A két település azonosságát bizonyítja templomának azonos titulusa, illetve a közelmúltban a templom romjaiban végzett régészeti kutatás. Papsoka Szt. Mihály egyháza a tihanyi apátság 1211-es összeírásában már szerepel⁴ és az apátság kegyúri templomai között említi az 1267-ből származó pápai oklevél.⁵ 1381 és 1476 között siskei,⁶ illetve füredi Szt. Mihály egyházként említik az oklevelek. A Veszprémi püspökség plébánosainak 1550-ből fennmaradt összeírásában Felsőfüredként említik,⁷ plébániája ekkor még működött. A XVI. századi törökidőszakok elől a falu lakossága Füredre költözött le, a templomot elhagyták. A XIX. században falai még magasan állottak, azóta bontották el majdnem egészen.⁸

A templom romjait 1964–1965-ben tárta fel az Országos Műemléki Felügyelőség. A feltárás nyomán 1966-ban kisebb kiegészítésekkel rögzítették a romokat.⁹

¹ 1385.: A tihanyi apátság Siske nevű füredi birtoka.

² ZO. II. 86.

³ Holub III. 613–614., 721.; PRT. X. 309–310.

⁴ PRT. X. 119., 309., 505.; Békefi 171.

⁵ PRT. X. 526.; Békefi 171.; Mon. Vespri. I. 152.

⁶ 1381.: HO. III. 216.; PRT. X. 310.

1455.: DL. 44.765. BMHA.

1471.: Békefi 139.

1476.: Békefi 139.; Veszpr. kpt. mlt. Szöllös 24. BMHA.

⁷ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

⁸ Römer jkv. I. 42.; III. 75.

Récsey V. jelentése: MOB 1890/108.

⁹ A feltárást Valtér Ilona régész vezette, a helyreállítás Koppány Tibor munkája volt.

L 105. SÓSTÓKÁL. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Köveskál határában, a mai községtől délre. A XIII–XIV. században Sásdi, Sásdikál, a XV. századtól Sóstókál néven említik az oklevelek. Királyi udvarnokföld volt, amelyet részben az Atyusz nemzetség, részben a veszprémi káptalan kapott meg. 1296-ban pedig mindkettő részeit a Monoszlóiak kapják.¹ 1341-től kezdve a Gyulaffyak job-

bágyfaluja, ahol azonban egytelkes nemesek is éltek.² 1542 után pusztult el.³

Egyházas hely volt, bár templomáról okleveles adatot nem ismerünk. A Káli-medence közepén, a Sóstó nevű határ részben ma is áll a templomrom, amely alaprajzi formája és részletei alapján XIII. századi.⁴

¹ 1283.: Szentpétery Krit. jegyz. II. 3244. 1296.: HO. V. 79.

Itt jegyezzük meg, hogy a MRT. I. 25/4. alatt jelzett Sásdi, Sásdikál nem lehet külön hely, Sóstókállal azonosnak kell lennie. Az 1341-ben említett Alsókál sem lehet azonos vele. Az idézett 1832-es térkép romjelölése alapján a falu feltételezhető helye inkább a Sásdi domb, a sóstói romterületet más középkori településsel kellene azonosítani.

² Holub III. 337., 340–342.; Csánki III. 66.; Zs. O. I. 1006., II/1. 496., 1590.; HO. IV. 393.

³ MRT. I., 25/1.

⁴ Römer: AK. X. 48.; Békefi 147.; Koppány 97., alaprajzzal.

× 106. SÜMEG. Tapolcai járás.

Az 1301-től ismert Sümeg¹ a veszprémi egyház ősi birtokai közé tartozott. Azon a területen települt, amelyet I. István király a XI. század elején Marcalfő néven adományozott a püspökségnek.² Települési ideje ismeretlen, nem tudjuk, vajon a már élő falu fölé építették-e a veszprémi püspökök a XIII. század második felében a sümegi várat, vagy a vár építésének köszönhető-e az alatta lévő falu kialakulása.

A XIV. század elején még a püspökség és a káptalan közös birtoka volt.³ A XV. századtól azonban a püspökség sümegi vártartományának mezővárosa⁴, egyházi nemes lakosokkal.⁵ A vár védelmében a török pusztításait többszöri kisebb dúlás ellenére átélté, bár 1555-től a fehérvári bégnek is adózott.⁶

Templomáról okleveles adatot nem ismerünk, papjait azonban a XIV. század eleji pápai tizedjegyzékekből a XVI. század közepéig említik okleveleink.⁷ A középkor végén eszerei kerület középpontja volt.⁸

Az ismeretlen titulusú középkori templom a mai r. k. plébániatemplom helyén állott, 1756-ban lebontották.⁹ Ezt a templomot Bíró Márton püspök 1746-os visitációs jegyzőkönyve háromhajósna, félköríves apszisúna írja le. Ezért megalapozatlannak tartjuk a régészeti topográfia megállapítását a mai ferences templom helyére feltételezett középkori Szt. Péter egyházzal, amelyre Holub adatából következtet.¹⁰

¹ Veszpr. reg. 1.

² Szt. István Emlékkönyv I. 344.; Holub I. 26.

³ 1301.: Veszpr. reg. 1.

⁴ 1436.: Békefi 290.; Holub III. 924.

1498. Békefi 175.

⁵ Holub: Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén. Pécs, 1943.

⁶ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁷ 1333–1335.: Mon. Vespri. II. 66., 74.

1421.: Uo. IV. 389., 410., 413.

1428.: Holub III. 117.

1487–1488.: Festetics-cs. lt. jelzetlen. Néhai dr. Iványi Béla szíves közlése.

1550.: Egyháztört. Eml. V. 454–462.

⁸ 1550.: l. 7. jegyzet.

⁹ Pehm: Padányi Bíró Márton. Zalaegerszeg, 1934., 126., 384.

¹⁰ MRT. 3., 54/3–4.; Holub III. 725.

× 107. SÜMEGCSEHI. Keszthelyi járás.

A veszprémi püspökség sümegi vártartományának faluja, okleveles adatokból a XIV. század közepétől ismerjük.¹ A főleg egyházi nemesek által lakott középkori Csehit 1548-ban elpusztították a törökök. Később újraterülpült és 1555-től kétfelé adózva vészelte át a török idöket.²

Egyházas hely volt, valószínűleg azonos a pápai tizedjegyzékekben 1333 és 1335 között Ykchech néven feltüntetett faluval.³ Plébánosáról 1450-ből,⁴ 1487-ből⁵ és 1550-ből ismerünk említést.⁶

¹ 1357.: ZO. I. 576.

1370.: Veszpr. reg. 662.

1433.: OL. Batthyány-cs. lt. Heiniana 429. Néhai dr. Iványi Béla szíves közlése.

1524.: Holub III. 145.

² OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

³ Mon. Vespri. II. 74.

⁴ OL. Dl. 93, 176. BMHA — Oszvald.

⁵ OL. Festetics-cs. lt. Jelzetlen. Néhai dr. Iványi Béla szíves közlése.

A Békefi által említett 1360-as adat a Galambok melletti Csehire vonatkozik. ZO. I. 618.

⁶ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

× 108. SZENTANTALFA. Tapolcai járás.

A középkori Nivegy-völgy hét XIII. századi falujának egyike.¹ Okleveles adataink szerint 1336-tól ismerjük, mint helyi nemesek és a veszprémi egyház birtokát.² Az 1548-as török hadjárat pusztította el.³

A falu neve patrocinium név, Szt. Antal tiszteletére emelt egyházzal nevezték el. Ez a templom — véleményünk szerint — XIII. századi volt és a mai r. k. templom helyén állt.⁴ Plébánosát 1471-ben⁵ és 1523-ban említik, 1550-ben pedig betöltetlen plébániaként írták össze.⁷

¹ 1268-ban név nélkül említik a hét települést: ZO. I. 53.

² Holub III. 742–743.; Csánki III. 104.

³ Erre enged következtetni 1550-ben betöltetlen plébániája.

⁴ MRT. I., 42/3.

⁵ Békefi 178.

⁶ Uo.

⁷ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

L 109. SZENTBALÁZS. Tapolcai járás.

Elpusztult középkori település Szentjakabfa határában. Helyét a régészeti topográfia terepbejárásai alkalmával sem sikerült megállapítani, okleveles adatokat nem ismerünk róla.¹

A szentbalázsi templomrom Tagyontól keletre, a szőlőhegy oldalában áll. Papját 1333 és 1335 között írták össze a pápai tizedszedők,² parochiális egyházzal 1408-ból³ és 1512-ből tudunk.⁴ 1550-ben Zenth Balasagya néven még működő plébána volt.⁵

A ma álló rom szentélye kisméretű román templom volt, feltehetően XII. századi eredetű.⁶ A nyugat felől eléje épített, kegýúri karzatos és e felett tornyos templom XIII. századi, amelybe a XV. században helyezték el a gazdag, pálcátagos bélletű, csücsíves kaput. XV. század végi, későgótikus szentélytartó fülkéje a tihanyi múzeum kőtarában van.⁷ A romot a Bakonyi Múzeum 1970–1971-ben feltárta, s tőle keletre a falu helyét is megtalálták.⁸

¹ Sem Holub, sem Csánki nem említ.

² Mon. Vespri. II. 65., 74., 80.

³ ZO. II. 354.; Békefi 178.

⁴ Veszprémi káptalan mlt. Felső Örs 14. a. — BMHA, Oszvald.

⁵ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

⁶ MRT. I., 45/6. szerint is!

⁷ A szerző helyszíni kutatásai nyomán. A pastofóriumot 1965-ben vittük Tihanyba.

⁸ Éri István szíves szóbeli közlése. A feltárást Dax Margit vezette.

× 110. SZENTBÉKÁLLA. Tapolcai járás.

A Káli-medence északi részén lakó királynéi vincellérek települése volt, amelyet a XIII. század vége felé kapott meg a veszprémi püspök és káptalanja.¹ Lakóinak egy része egytelkes nemessé lett.² A XVI. században háromszor is felegették a törökök, de újraterülpült.³

Nevét templomáról nyerte, amelyet Szt. Benedek tiszteletére emeltek. A falut először 1273-ban említik, temploma tehát ekkor már állt.⁴ Magáról az épületről külön adatot nem ismerünk, papjait azonban a XIV–XVI. században sokszor feljegyezték a ránkmaradt oklevelek.⁵ Az 1548-as török pusztítás után két évre plébániája is betöltetlen volt.⁶

A középkori templom a XVIII. század végén emelt mai r. k. templom helyén állt.⁷

¹ Szentpétery Krit. jegyz. II. 2723.

² Holub III. 337., 339., 341–343.

³ MRT. I., 43/3.

⁴ Holub III. 337.

⁵ 1333–35.: Mon. Vespri. II. 66., 74., 83.

1357.: Mon. Vespri. IV. 346.

1382.: Békefi 147.

1523.: Uo.

⁶ Egyháztört. Eml. V. 454–462.

⁷ MRT. I., 43/3.

⁸ MRT. I. 43/3

L 111. SZENTBERECK. Tapolcai járás.

Elpusztult falu a csicsói medence északnyugati szélén. Okleveleinkben a közvetlenül szomszédos Árokfövel együtt a XIV. század közepétől említik.¹ Mindkét település a veszprémi püspökség faluja volt. A megye régészeti topográfiája a kettőt azonos helységnek tartja, amelyet időnként kétféleképpen neveznek.² Lehetéges, hogy eredetileg két falu volt amely később összeépült. Mindkettőt az 1548-as török hadjárat pusztította el.³

A kettős település Sz. Bereckről elnevezett temploma a falu névadója lett. A középkorban Szentbereck vagy Szentbereckfalva néven említett faluról az első adatot 1354-ből ismerjük.⁴ Az egyhajós, egyenes szentélyzáródású, keletelt templom ma is álló romjainak méretei, arányai és részletei alapján XIII. századi.⁵ Plébánosáról 1523-ból még maradt ránk adat,⁶ 1550-ben azonban már betöltetlen, üres plébániaként írták össze.⁷

⁴ Ároktő: 1352. Veszprémi püspöki lt. Ároktő 1. BMHA — Oszvald. Szentbereck: 1354. Holub III. 746.

⁵ MRT. 1., 4/1., 4/2.

⁶ Uo.; Ároktő a XVI. század végén időlegesen újraépült.

⁷ L. 1. jegyzet.

⁸ 1861-ben ezt is Rómer Flóris fedezte fel és írta le.

⁹ Holub i. h.; Békefi 178.

¹⁰ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

X 112. SZENTERZSÉBET. Tapolcai járás

Elpusztult falu Mihályfa határában, a Kisvásárhelyre vezető bekötőút torkolatából nyugatra, a Fenyősi-patak mentén.¹

A templomának védőszentjéről elnevezett falu történetét a XIV. századtól ismerjük.² Birtokosai az e század közepén élt Bors nemes³ utódai, a Senterzsébeti Borsok voltak.⁴ A kismemesi falut 1548-ban pusztították el a törökök.⁵

Szt. Erzsébetről elnevezett és valószínűleg XII. századi templomának papjait a pápai tizedjegyzékből ismerjük 1333-ból és 1334-ből.⁶ Plébánosát 1421-ben is említik.⁷ 1550-ben már üres volt az elpusztult falu plébániája.⁸

¹ MRT. 3., 37/4.

² 1333.: Mon. Vesp. II. 66., 74.

³ 1364.: Jakubovich—Pais.; Ó-magyar olvasókönyv. Pécs, 1929., 204.

⁴ Holub I. 463.; III. 747—748.

⁵ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁶ L. 1. jegyzet.

⁷ Holub III. 748.; Mon. Vesp. IV. 410., 413.

⁸ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

× 113. SZENTGYÖRGY. Devecseri járás.

Elpusztult falu Káptalanfa határában, a községtől délre.¹

A templomának védőszentjéről elnevezett, tehát valószínűleg a XIII. században keletkezett települést okleveles adatokból csak 1384-től ismerjük.² Birtokosai a faluról elnevezett Hanyszentgyörgyi, Szentgyörgyi, és Szentgyörgyi Török családok voltak.³ Többszöri időleges elnéptelenedés után 1564-ben pusztult el végleg.⁴

Szt. György tiszteletére emelt templomáról a falu nevéből kiolvasható XIV—XVI. századi adatokon kívül semmit sem tudunk. 1550-ben betöltetlen plébániaként írták össze.⁵

¹ MRT. 3., 41/2.

² Holub III. 762.

³ Uo. és HO. III. 289.

⁴ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁵ Egyháztört. Eml. 454—462.; az 1503-ban említett szentgyörgyi plébános nem a hanyszentgyörgyi.

× 114. SZENTGYÖRGYVÁR

A templomáról elnevezett középkori település a XIV. századtól város hely volt. Valószínűleg a Péc nemzetségnek a XIII. században adományozott területen alakult ki, hiszen később — várával együtt — a nemzetségből származó Marcaliak birtoka.¹

A középkori falu a mai temető helyén volt.² A templomra vonatkozó adatokat nehéz különválasztani a Felső-zalavölgyi Zalaszentgyörgyre vonatkozóktól, de valószínűleg erre a Szt. György templomra vonatkoznak az 1335—1479 közötti adatok.³ 1550-ben még működő plébániája volt.⁴

¹ Holub III. 755—757.; Csánki III. 15—16.

² MRT. 1., 44/8.

³ 1335.: ZÓ. I. 301.; Csánki III. 105.

1403.: Dl. 42.788. MDK-A-I-10. Oszvald.

1418—19.: Mon. Vesp. III. 13—22., IV. 410., 413.

1433.: Mon. Vesp. III. 91.

1437.: Dl. 44.188. MDK-A-I-10. Oszvald.

1448—1479.: Csánki III. 105.

⁴ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

× 115. SZENTIMREFALVA. Devecseri járás.

A Veszprém és Zala vármegyék határát alkotó középkori Sárosd folyó menti területet a folyóról elnevezve, a rajta kialakult településekkel együtt Sárosdnak nevezték. Eredeti-

leg zalai várföld lehetett, várszolgák és jobbágyak lakóhelye, amelyet a XII—XIII. században királyaink eladományoztak.¹ A fehérvári káptalan Sárosd birtokát (a későbbi Káptalanfát) 1252-ben határolták el a csatári apátság Sárosdjától (a későbbi és elpusztult Barátfalva).² 1270-ben a Pok nemzetség kap sárosdi birtokot,³ a XIII. század végén pedig Sárosdi Vörös Dénes halála után Szöröcsöki Magh fia Péter kapta meg Sárosdot a királytól.⁴ Utódai a velük talán közös nemzetségből származó Dörögdiakkal 1333-ban osztottak meg a falu birtokában.⁵ A XIV—XVI. században is a Szöröcsökiek és a velük rokon Sárosdiak jobbágyfaluja volt,⁶ 1572 után elpusztásodott.⁷

Névadó temploma 1322-ben Szt. Imre tiszteletére emelve állt, kőből épült és harangtornya volt.⁸ Buder fia Bálint nevű papját 1334-ben írták össze a pápai tizedszedők. 1493-ban már Szentimre-Sárosdnak nevezték¹⁰ és így hívták a XVI. században is.¹¹ 1550-ben a sümegi alesperességhez tartozó plébániája üres volt.¹²

A régészeti topográfia feltételelesen a mai r. k. templommal azonosítja a középkori Szt. Imre egyházat.¹³

¹ Holub I. 49.; III. 707.

² Holub III. 704.

³ Szentpétery Krit. jegyz. I. 1934.

⁴ Holub III. 704.

⁵ ZÓ. II. 128.

⁶ Holub III. 704—706.; Csánki III. 185.; TT. 1893., 713.; Zs. O. II. 4103.

⁷ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁸ Holub III. 707.

⁹ Mon. Vesp. II. 74.; Békefi 174.

¹⁰ Csánki III. 185.

¹¹ L. 7. jegyzet.

¹² Egyháztört. Eml. V. 454—462.

¹³ MRT. 3., 58/1.

× 116. SZENTISTVÁN. Devecseri járás.

Elpusztult falu Csabrendek határában, az egykori és elpusztult Csab falu helyétől északra.

A XIV. század elején még Csab része Alcsab néven,¹ tehát abból települt. Későbbi nevét templomának titulásától kapta. A XV. században Szentistváncsabinak is nevezték.² A Csabiak birtoka volt.³ 1536-ig írták össze az adójegyzékben, később csak lakatlan birtokként szerepelt.⁴

Templomáról okleveles adatot nem ismerünk. Papját 1334-ben⁵ és 1421-ben említik.⁶ A falu helyének közepén emelkedő erdős, enyhe magaslaton ma is felismerhető a templom egykori helye.⁷

¹ 1334.: Mon. Vesp. II. 74.

² 1423.: ZÓ. II. 435.; Csánki III. 40.

³ Holub III. 766.

⁴ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁵ L. 1. jegyzet.

⁶ György plébános: Mon. Vesp. IV. 410., 413.

⁷ MRT. 3., 10/6.

○ 117. SZENTJAKABFA. Tapolcai járás.

A csicsói medence, vagy középkori nevén Nivegyvölgy 1268-ban név nélkül említett hét faluja között a királyi udvarnokok Szt. Jakab temploma körül telepedett faluja is létezett már. Név szerint először 1306-ból ismerjük Nevegszentjakabfalvát, amelyet ekkor kapott meg a veszprémi káptalan.² A középkorban a káptalan és a püspökség jobbágyfaluja volt.³

Szt. Jakab egyházának középkori képét nem ismerjük. A falu XIII. századi létéből arra következtethetünk, hogy névadó temploma Árpád-kori volt. Papjait a XIV-XV. században többször említik.⁴ 1550-ben már nem működött.⁵ Feltevésünk szerint a falu közepén emelkedő templom a középkori helyére épült.⁶

¹ 1268.: ZÓ. I. 53.; MRT. 1., 45/1. szerint az Almakút feletti településnek XI. századi régészeti nyomai is vannak.

² Holub III. 769—770.; Csánki III. 86.

³ Uo.

⁴ 1333—34.: Mon. Vesp. II. 65., 73.

1357.: Uo. IV. 346.; ZÓ. I. 580.

1362.: Holub III. 547., 769—770.

1476.: Mon. Vesp. III. 241.

⁵ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁶ Megfigyelésünket alátámasztja a MRT. 1., 45/2., amely a középkori falut a mai helyére lokalizálja.

× 118. **SZENTVIDKÁL.** Tapolcai járás.

Elpusztult település talán Szentbékállya határában. Helyét a régészeti topográfia terepbejárásai alkalmával sem sikerült azonosítani.¹

Az Árpád-kori Kál földön épített Szt. Vid és Modest temploma körül kialakult falu az Atyusz nem ősi birtoka volt, de királynéi népek is éltek rajta. Később a veszprémi káptalané és a szomszédos Monoszlóiaké volt;² valószínűleg már a középkorban elnéptelenedett.

Az ismeretlen templom — és vele együtt a falu — első említése 1277-ből származik.³ 1296-os említéséről tudunk.⁴ Papjairól 1327-ből,⁵ 1333—35-ből⁶ és 1337-ből⁷ értesülünk.

¹ MRT. I., 43/5.

² Holub III. 338., 340.

³ OL. Dl. 40.135. OMF Baranyainé, MDK-A-I-10. — Oszvald.

⁴ HO. V. 79.; Békefi 146.

⁵ Holub III. 344.

⁶ Mon. Vesp. II. 65., 74., 80.

⁷ Holub I. h.

✱ 119. **SZIGLIGET.** Tapolcai járás.

A távoli környékkel együtt a Lád-nemzetség szállásbirtokához tartozott; a nemzetségi birtokok kisajátítása után a királyé, majd tőle az Atyusz nemzetségé. 1121-ben az utóbbiaktól kapott itteni mészégetőket az almádi monostor. Királyi birtokként kapta 1260-ban a pannonthalmi monostor is, amely felépítette a falu feletti hegyen a várat. Ettől kezdve a vár uradalmának tartozéka volt.¹

A XIII. századtól két falu már; az Avas nevű részen Új-falu néven új település alakul, a Várhegy oldalában pedig Szigliget.²

A török hódítás a XVI. század közepén éri el. Újfalut 1544-ig írták össze, tehát ebben az időben elpusztult,³ Szigliget azonban a vár védelmében tovább élt.

Szigliget Mindenszentek temploma Árpád-kori volt. Okleveles említését csak 1420-ból ismerjük,⁴ papjait azonban már 1333—34-ben összeírták a pápai tizedszedők.⁵ 1493-ból ismerjük plébánosát.⁶ 1550-ben betöltetlen plébánia volt.⁸ 1877 előtt bontották le, alaprajzilag egyhajós, íves szentélyű, keletelt épület volt a mai r. k. templom helyén.⁹

Újfalu is egyházas hely volt, bár templomáról egyetlen okleveles adatot ismerünk csak; eszerint 1550-ben a faluval együtt elpusztult állapotban volt.¹⁰ Ezt, a ma Avasi romnak nevezett templomot tárta fel 1958—59-ben az OMF, romjait konzerválta.¹¹

¹ Holub III. 832—834.; Csánki III. 103.

² A rendelkezésünkre álló okleveles adatokból úgy tűnik, hogy Újfalut a mai Avassal azonos, a fordított azonosítás téves. Az utóbbira Kozák Károly: Szigliget. Bp. 1961. 12—13. és nyomában MRT. I. 46/4. — Kozák Károly a templomot feldolgozásában (Magyar Műemlékvédelem 1961—1962. Bp. 1966., 128.) Szigliget vagy Újfalut középkori templomának tartja.

³ MRT. I., 46/4.

⁴ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁵ Holub III. i. h.

⁶ Mon. Vesp. II. 66., 74.

⁷ Békefi 177.

⁸ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁹ Kozák K.: Szigliget. Bp. 1961., 12—13.; Koppány 105.

¹⁰ L. 8. jegyzet.

¹¹ A végzett munka ismertetése Kozák Károlytól: A románkori egyenes szentélyezárodás hazai kialakulásáról. Magyar Műemlékvédelem 1961—1962. Bp. 1966., 111—134., alaprajzzal. Az avasi torony helyreállításának tervezője Sedlmayr János építész-mérnök volt, a templom romjait Koppány Tibor tervei alapján mutatták be.

● 120. **SZŐC.** Devecseri járás.

A falu a XIII. században a Kaplony nemzetség dunántúli ágáé volt, s tőlük kapta meg — a nemzetségből származó Zlaudus püspök útján — a veszprémi püspökség Tátika várához. A XIV—XVI. században már két falu: a Nyirád felőli a püspökségé, a másik, a Halimba és Dabas közötti a Rátóti Gyulaffyaké volt.¹

Feltehetően ezzel a Szőccel azonosítható az az 1432-ben említett hasonló nevű falu, amelynek parochiális egyházában Szt. Ferenc oltára állott.²

Templomáról egyelőre közelebbi adatot nem ismerünk. A mai r. k. templomot alaprajzi formája és felépítménye alapján Árpád-korinak tartjuk,³ és a középkori templommal azonosítjuk.

¹ Holub III. 841—843.; Csánki III. 112—113.

² Lukács P.: XV. századi pápák oklevelei. II. Bp. 1938., 104., 107.

³ MRT. 3., 59/3.

× 121. **SZÖLLŐSÖRS.** Tapolcai járás.

Elpusztult falu a mai Badacsonyörs helyén.

1211-ben a tihanyi apátság birtokai között szereplő három Szöllös egyike, a mai Ábrahám-hegy nyugati szomszédja.¹ Ez lehetett az apátság 1263-ban említett Örskál birtokrésze.²

Többszöri török dúlások után a XVI. század végére tehetjük teljes elnéptelenedését.³

Egyházaról középkori adatot nem ismerünk, de a régészeti topográfia alapján feltételezzük, hogy a helyileg azonosított középkori temető felett templom is volt,⁴ talán éppen a ma Badacsonytomaj és Ábrahám-hegy határán húzódó gerincen ülő kápolna helyén.

¹ PRT. X. 507.

² Mon. Vesp. I. 152.

³ MRT. I., 2/5.

⁴ Uo.

× 122. **TAGYON.** Tapolcai járás.

Veszprémi várnépek és királyi udvarnokok települése volt, amelyet az Atyusz nemzetség, a bakonybéli apátság és a veszprémi püspökség kapott meg a XII—XIII. században. Egytelkes nemes lakói is voltak.¹ A XVI. században több török dúlás pusztította el, de mindig újratelepült.

A tagyoni Szűz Mária egyház 1323-ban már állt.² A XIV. század eleji pápai tizedjegyzékekben is összeírták papját.⁴ 1550-ben még működő plébánia volt.

A mai r. k. templom körül középkori temető van, tehát a mai templom a középkori helyére épült.⁶

¹ Holub III. 856—858.; Csánki III. 114.

² MRT. I., 47/1.

³ Holub I. h.; Veszpr. reg. 138.

⁴ Mon. Vesp. II. 65., 74., 80.

⁵ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁶ MRT. I., 47/1.

✱ 123. **TALIÁNDÖRÖGD.** Tapolcai járás.

Az Árpád-kori Dörögd föld keleti részén települt falu már a XIV. században kettős település: Alsó- és Felsődörögd. Mindkettőben nemesek laktak, a faluról elnevezett Dörögdi-ek.¹ Az 1548-as török hadjárat pusztította el a két falut, s közülük csak Alsódörögd települt újjá.²

Felsődörögdön állt Szt. András plébániatemploma, amelyről a XIV. századi pápai tizedjegyzékek emlékeznek meg először,³ bár legalább egy évszázaddal korábban épült. Az 1330-as években építette át Dörögdi Miklós egri püspök. Alsódörögdön ekkor Boldogságos Szűz kápolnája állott, amelyet nemrég építettek az ottani nemesek és amely 1339-től a felsődörögdi Szt. András templom filiája lett.⁴

A felsődörögdi Szt. András templom romjait az 1840-es években robbantották fel szentélye kivételével, köveit építőanyagként használták.⁵

Az alsódörögdi kápolnát 1792-ben újjáépítették és bővítették, ez a község ma is álló r. k. temploma.⁶

¹ Holub III. 194—195.; Csánki III. 47.

² MRT. I., 48/1.

³ Mon. Vesp. II. 66., 73., 83.

⁴ ZO. I. 350—351.; Mon. Vesp. II. 123., 124.; Zs O. II/1. 1082.; Békefi 131—134.; Ádám Iván: A felsődörögdi templom rom. Egyházművészeti Lap, 1882., 130—215.; Zsiray Lajos: Egy pusztuló Veszprém megyei műemlék. Műemlékvédelem 1960., 14—15.; Koppány 106., alaprajzzal.

⁵ Ádám i. h. 130.

⁶ Uo.

× 124. **TAPOLCA.**

Az Árpád-kori Tapolca falu királyi jobbágyság, hospesek és helyi nemesek birtoka volt. Első ismert említése a XII. század végéről származik: III. Béla király 1182—84 körül Tapolca és Keszi közötti területen adományozott birtokot.¹ A XIII. század végén már vásáros hely volt.² Az e időben kialakult nemesi vármegye Kapornak melletti másik törvényes helye.³ A következő században részben a király, részben a lövöldi karthauziak birtokaként a középkori Zala megye egyik legnépesebb települése.⁵ A XV. század elején mezőváros, királyi sokamara székhelye.⁶

1554-ig a karthauziaké volt, akkor a török előrenyomulás miatt kiűrték és elpusztított lövöldi kolostor valamennyi birtokát átadta a veszprémi püspökségnek.⁷ Mint püspöki mezőváros a töröknek is adózva viszonylag sértetlenül vészelte át a hódoltság másfél évszázadát.⁸

Tapolca nemcsak világi, hanem egyházi központ is volt a középkorban. Már a XIV. század elején esperesi székhely,⁹ az egyik püspöki tizedkerület központja is.¹⁰ A tapolcai Boldogságos Szűz parochiális egyház 1272-ben állt,¹¹ 1280-ban Péter veszprémi püspök az egyházmegye legszebb templomának mondta.¹² Kegyura Tapolcai Lőrinc comes volt.¹³ A XIV. században a karthauziak kegyurasága alá kerülhetett, mert 1440 és 1450 között, amikor erősséget építettek köréje és abból zsoldosaikkal a környéket dúlalták, majd királyi parancsra a Gersei Pethők ostrommal elfoglalták, az övék volt.¹⁴ 1448 és 1450 között a lövöldi konvent és a Pethők kiegyeztek és közös erővel állították helyre a templomot.¹⁵

A r. k. plébániatemplom a szakirodalom szerint az Árpád-kori Boldogságos Szűz egyház helyén állt. Hajója 1757-ben épült barokk épület, szentélye a nyolcszög három oldalával záródó, támpilléres, belsejét két szakaszban gótikus keresztboltozat fedi.¹⁶ Boltozatai és mérműves ablakai alapján feltételezzük, hogy 1400 körül épült, a lövöldi karthauziak kegyuraságának idején.

Tapolca nyugati részén még egy templom állott, ezt Szt. Miklós tiszteletére emelték. 1851 körül bontották le, alapfalait és a körülötte levő középkori temetőt 1958-ban megtalálták. Középkori említését egyelőre nem ismerjük.¹⁷

¹ Holub III. 860.

² 1272.: Veszprémi káptalan magánlt. Billege 2. BMHA — Oszvald. 1290.: ZO. I. 100.

³ 1331.: Holub I. 213., III. 863.; ZO. I. 256.

⁴ 1347 óta karthauzi birtok: Veszprémi regeszták 399., 402., 403.

⁵ Holub III. 862.

⁶ Uo.

⁷ Erdélyi: Veszprém város története. Veszprém, 1913., 57.

⁸ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.: MRT. I., 49/1.

⁹ 1333—1334.: Mon. Vespri. II. 65., 73.

¹⁰ 1472.: Békéfi 182.

¹¹ 1502.: Uo.; Veszprémi káptalan magánlt. Somogy megyei tizedek 33. BMHA — Oszvald.

¹² 1550.: Egyháztört. Eml. V. 454—462.

¹³ Holub III. 863.

¹⁴ 1272.: Veszprémi káptalan magánlt. Billege 2. BMHA — Oszvald. ZO. I. 69.

¹⁵ 1290.: ZO. I. 99.; Veszpr. reg. 669.

¹⁶ 1448.; OL. De. 93.089.—90. BMHA — Oszvald.

¹⁷ 1448—1450.: OL. Di. 93.095, 93.176. BMHA — Oszvald.

Holub III. 862.

¹⁸ MRT. I., 49/1.

¹⁹ MRT. I., 49/3.

× 125. TÁRKÁNY. Devecseri járás.

Elpusztult falu Csabrendek határában, a mai Nagy- és Kistárkány puszták környékén.

A neve után ítélve nagyon korai eredetű falu, első okleveles említése 1270 körüli időből származik.¹ Lakói még a XIV. században is zalai várszolgák voltak.² Később a Csabiak és Kesziek birtoka volt, nemesi részén egytelkesek laktak.³ A XVI. század első felében elpusztult, 1536-ban írták össze utoljára.⁴

1335-ből származó határjárásban olvashatunk Szt. Mihály egyházáról.⁵ Nagytárkány-pusztá déli szélén álló romjait századunk közepén hordták szét.⁶

¹ HO. VI. 165.

² Holub I. 86.

³ Holub III. 863.

⁴ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁵ Holub III. 863.

⁶ MRT. 3., 10/7.; lehetségesnek tartja, hogy az 1335-ben említett Szt.

Mihály egyház Deáki temploma volt. — 1970-ben Müller Róbert, a

Balatoni Múzeum régésze helyszíni szemlén rögzítette a templom helyét.

× 126. TÓTDÖRÖGD. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Zalahaláp határában. A mai Ódörögdpusztán, a Viszlói patak feletti dombon terült el, ezt ma is Egyházasdülőnek nevezik.¹ Nemesi település volt a XIII—XV. században.²

Üdvöztőről elnevezett temploma 1238-ban már létezett, későbbi adatot nem ismerünk róla.³

¹ MRT. I., 56/3—4.

² Holub III. 194—195.

³ CD. VII/1. 262—263., IX/7. 654.; Békéfi 134.

× 127. TÖREK. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Nemesvita határában, attól északkeletre, a mai Török-pusztai alsó major helyén.¹ Az 1262-től ismert² település a Rajkiak ősi birtoka volt; mellettük részbirtokosok voltak az Uzsaik, Vátiak, Hosszútótiak és Vitaik is.³ A XVI. század elején Alsó- és Felsőtörök, 1553-ban mindkettő pusztá.⁴

Középkori templomáról adatot nem ismerünk, arra csak a falu 1514-ből fennmaradt Egyházastörök elnevezéséről következtethetünk.⁵ A templom helyét a megye régészeti topográfiája meghatározza.⁶

¹ MRT. I., 34/5.

² Csánki III. 118.

³ Holub III. 897—899.

⁴ MRT. I., 34/5.

⁵ Holub I. h.

⁶ L. I. és 4. jegyzet.

× 128. TÖTTÖSKÁL. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Szentbékálá határában.¹ A XIII. század végén az Atyusz nemzetsége, majd tőle a Monoszlói családé volt.² 1341-ben, amikor a Káli medence falvait a király elcserélte a veszprémi püspökkel Tátika váráért, királyi jobbágyok lakták. Ettől kezdve a püspök faluja volt.³

A XVI. század közepén a törökök felegették.⁴

Templomáról okleveles adatot nem ismerünk, bár romja ma is áll.⁵

¹ MRT. I., 43/4.

² HO. V. 79.

³ Holub III. 339—341.

⁴ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁵ Römer: AK. X. 48.; Békéfi 148.; Koppány 98. alaprajzzal, tévesen Köveskál címmel alatt.

× 129. UJLAK. Veszprémi járás.

Elpusztult település Tihany határában, a rév feletti dombtetőn.

A tihanyi apátság Ujlak birtokát először a monostor 1267-ből származó pápai bullájá említi.¹ A régészeti topográfia szerint hosszúéletű középkori falu volt a rév feletti dombon, amely csak a XVI. században pusztult el.²

Az újlaki Szt. Margit kápolnáról az említett 1267-es pápai bullában olvashatunk.³ A régészeti topográfia az eddigi felfogástól eltérően ezt a Szt. Margit templomot a füredével azonosítja. Feltételezi, hogy a Tihanyi név a félsziget összes falvait összefoglalja, s esetleg két Apáti létezett, amelyből az egyik volt a rév felett.⁴

A templom ma is álló romjait 1962-ben állította helyre az OMF.⁵

¹ PRT. X. 136—137., 526.

² MRT. 2., 6/2.

³ L. I. jegyzet és Mon. Vespri. I. 152.

⁴ MRT. 2., 45/17.

⁵ A helyreállítás régésze Pámer Nóra, tervező építész Ferenczy Károly volt. — Pámer—Ferenczy: A Tihanyi-újlaki templomromról. Műemlékvédelem 1964., 77—80.

○ 130. UKK. Tapolcai járás.

A középkori Ukk már a XIII. század második felében ketős település volt.¹ Első említése 1268-ból származik, akkor a Tátika- vagy Gatal-nemzetsége volt.² A következő évszázadtól ismert birtokosai: az Ukkiak valószínűleg az ő leszármazottai voltak.³

A falut több XVI. századi török támadás ellenére végleg nem hagyta el lakossága, amely az 1550-es évektől kétfelé adózott.⁴

Egyházas hely volt, bár az ukki adatokat aligha lehet szétválasztani az Ukkmindszentre vonatkozóktól.⁵

A kisméretű, egyhajós, egyenes szentélyzáródású, nyugati tornyos r. k. templom barokk és eklektikus átépítése ellenére megőrizte középkori alapformáját. Körülötte középkori temető van.⁶ Az 1674-ből származó korabarokk oltár év-száma tehát nem építési dátum, csak újjáépítésé.

¹ 1279.: „duas possessiones Vg” ZO. I. 90.

² AUO. VIII. 210—211.

³ Holub III. 914—915.

⁴ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁵ L. ott.

⁶ MRT. 3., 61/4.

× 131. UKKMINDSZENT. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Ukktól délre, a Mindszent dűlőben.¹

Az 1279-ben említett „duas possessiones Vg” egyike lehetett ez az 1283-ban már templomáról elnevezett település,² amely a középkorban a tőle délre fekvő Nyírlakkal együtt a Szentgrótiaké volt.³ 1545-ben egy török portya elpusztította, többé nem is népesedett be.⁴

Mindszentek egyháza 1288-ban már állt.⁵ Az 1421-ben említett László plébánosról nem tudjuk, ukki vagy ukkmindszenti volt-e.⁶ 1550-ben az öt évvel azelőtt elpusztult Mindszent plébániája is pusztta volt.⁷

¹ Helyét a templomromjával együtt rögzíti a MRT. 3., 61/3.

² Holub III. 914—915.

³ Uo.

⁴ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁵ Holub III. 915.

⁶ Mon. Vespri. IV. 410., 413.

⁷ Egyháztört. Eml. V. 54—462.

L 132. URBÉL. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Sümeg határában, a községtől délkeletre levő urbéli erdőben.

Az okleveles adatokból 1315-től ismert Urbél korai telepítésű falu, amely már a XIII. század közepén a veszprémi püspökség birtoka volt.¹ Utolsó említése 1385-ből származik,² a sümegi váruradalom falvainak 1436-os felsorolásában már nem szerepel, addigra elnéptelenedett.

Szt. Miklós urbéli egyházáról 1385-ből tudunk.⁴ A falu helye és a templom romjai ma is láthatók.⁵

¹ 1315.: Veszpr. reg. 76.

² 1319.: AO. I. 503.

³ 1339.: Veszpr. reg. 315.

Mindhárom oklevél említi néhai Zlaudus püspök (1245—1262.) idejében élt Absolon ispánt, a püspök urbéli nemes jobbágját.

⁴ Veszpr. reg. 826.

⁵ Holub III. 216.

⁶ L. 3. jegyzet.

⁷ MRT. 3., 54/29.

× × 133. UZSA. Tapolcai járás.

Elpusztult falu Lesenceistvánd határában, a Lesence patak völgyében. A XIII. század közepétől ismert adatok szerint nemesi település volt részben az Őrsi Cibrián, részben az Uzsei család birtokában. A XIII. század végén válik két faluvá: a déli résztulajdonosától Csejkat-, Lőrinc-, templomáról Szentgyörgyuzsa, az északi Cibrián-, Ceberjénuzsa vagy Ceberjánfalva. A XV. században tovább osztódó falu Felső-, Közép- és Alsóuzsa, egyes részei pálos kolostoráról Szentlélekuzsa, a völgy északi végén levő, a veszprémi püspök sümegi uradalmához tartozó falu pedig Püspökuzsa.¹

Az 5—6 településrészből álló Uzsán a középkorban két plébánia volt: északon Püspökuzsa,² délen pedig Csejketuzsa, Szt. György templomával.³ Az utóbbi 1550-ben még működött,⁴ csak 1572-ben égették fel a törökök; Püspökuzsa azonban már 1548-ban elpusztult.⁶

¹ Holub III. 920—925.; Csánki III. 121.

² Holub III. 216., 920—24.

³ 1304.: AO. I. 82—84.

⁴ 1333—34.: Mon. Vespri. II. 66., 74.; TT. 1908., 168—169.

⁵ 1421.: Mon. Vespri. IV. 410., 413.

⁶ 1428.: Holub III. 925.

⁷ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁸ MRT. 1., 27/6.

⁹ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

× 134. VÁLLUS. Keszthelyi járás.

Az Árpád-kori Vállus már a XII. század elején részben az Atyusz nemzetség birtoka volt, amelyet nemzetségi monostoruk, Almád kapott meg.¹ Egy évszázad múlva is az almádi monostoré és a zalai várhoz tartozó zsidó várjobbág yoké,² a XIV. századtól azonban Hegyesd várának tartozéka volt.³ 1557 után elpusztult, később újratelepült, de a század végén teljesen elnéptelenedett.⁴

Ismeretlen titulusú temploma plébánias egyház volt, amely 1550-ben még működött.⁵ A mai falutól északra levő, Pusztatemető nevű dombon helye még kirajzolódik.⁶

¹ Szentpétery Krit. jegyz. 364.; Holub III. 928.

² HO. VII. 59.; Csánki III. 121.; Békefi 211.

³ Csánki i. h.

⁴ MRT. 1., 50/2.

⁵ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁶ MRT. 1., 50/2.

L 135. VÁSZOLY. Veszprémi járás.

Az Árpád-kori Vászoly királyi birtokként került a XII—XIII. században részben az Atyusz-nemzetség, s tőle a tihanyi apátság, majd a veszprémi káptalan, a bakonybéli apátság és az esztergomi káptalan tulajdonába. Világi rész-birtokosa volt a Lörinte nembeli Essegvári család.¹

A középkori falut a törökök többször felégették, de mindig újratelepült.

Vászoly Szt. Kereszt tiszteletére emelt plébániatemplomáról 1395-ből³ és 1433-ból⁴ tudunk, papját azonban már 1333—34-ben összeírták a pápai tizedszedők.⁵ Péter vászolyi plébánosról 1370 és 1373 közötti⁶ időből, Gálról pedig 1395 és 1423 közötti⁷ ismerünk adatokat. 1433-ban a templomot a béli apátság sajátjának vallotta, tehát ő volt a kegyura⁸ 1550-ben a balatonfői alesperesség székhelye volt.⁹

A falu melletti pusztaszentegyházi dűlőben, a helybeli TSz. pincéje mögött van a középkori templom helye, 1962-ben részben feltárták.¹⁰

¹ Holub III. 934—937.; Csánki III. 122.

² OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

³ PRT. X. 288—290.

⁴ Holub III. 937.; PRT. VIII. 154., 480.

⁵ Mon. Vespri. II. 65., 74.

⁶ 1370.: PRT. X. 121.

⁷ 1371.: ZO. II. 86.

⁸ 1373.: PRT. X. 75.

⁹ 1395.: PRT. X. 288—290.

¹⁰ 1397.: CD. X/2., 503.

¹¹ 1419—23.: Mon. Vespri. III. 34.

¹² PRT. VIII. 154., 480.

¹³ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

¹⁴ MRT. 2., 50/5.; Römer jkv. III. 32.

L 136. VÁTKA. Keszthelyi járás.

A Tátika délkeleti lábánál levő, elpusztult középkori falut 1248-ban királyi ítélettel Zlandus veszprémi püspök kapta meg, addig a Tátika nemzetsége volt.¹ A püspök a hegyen levő várral együtt a falut is egyházmegyéjére hagyta. A XIV—XV. században egy része változatlanul Tátika várának tartozéka, részben pedig a faluról elnevezett Vátikai család birtoka volt.² A XV. század elejétől a Gersei Pethők kezén levő falut 1555-ben égették fel a törökök.³

Vátka temploma már 1334-ben szerepel a pápai tizedjegyzékekben.⁴ 1438-ban kegyúri jogát a Gersei Pethők kapták meg.⁵ Nem lehetett önálló plébánia, mert az 1550-es összeírás még a pusztult és betöltetlen plébániák között sem említi meg.

A megye régészeti topográfiája az 1341-ben, a tátikai uradalom összeírásában szereplő Szt. Kereszt templommal⁶ azonosítja Vátka egyházát. Az azonosítás már csak azért is elfogadható, mert a hegy lábánál több középkori település nincs és a templom romjai ma is láthatók.⁷

¹ CD. IX/7. 663—664.

² Holub III. 937—939.

³ MRT. 1., 58/12.

⁴ Mon. Vespri. II. 75.

⁵ ZO. II. 493—496.

⁶ Veszpr. reg. 339., 502.

⁷ MRT. 1., 58/12.; Römer jkv. I. 92—93.

× 137. VIGÁNTPETEND. Tapolcai járás.

A középkorban két falu: Vigánt és Petend. Az előbbi helyi nemeseké és a veszprémi káptalané, az utóbbi a Gyulaffyaké volt.¹ A XVI. század közepén mindkettőt felégették a törökök, bár mindkettő újratelepült.²

A XIV. század eleji pápai tizedjegyzékekben Petend szerepel,³ Vigánt nem. A későbbi adatok azonban csak Vigántot említik egyházas helyként. Az itt álló Keresztelő Szt. János templomról, amelynek kegyura a káptalan és a Vigánti család, 1338 és 1519 között ismerünk okleveles adatokat. 1550-ben még működő plébánia volt.⁵

A mai r. k. templom előtt 1963-ban kerültek elő a középkori templom alapfalai.⁶

¹ Holub III. 947—949.; Csánki III. 123.

² MRT. I., 52/2.

³ Mon. Vesp. II. 73.

⁴ 1338.: Holub i. h.

1341.: CD. VIII/4. 550.

1349.: ZO. I. 485.

1381. Holub i. h.

1519.: Uo.

⁵ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁶ MRT. I., 52/1.

× 138. VINDORNYALAK. Keszthelyi járás.

A középkori Vindornya tó keleti oldalán települt Lak falut okleveleink a XIV. század közepe óta említik.¹ Helyi nemesek, később a valószínűleg közülük származó Hertelendy család és a Túrje nembeli Bériek birtoka volt a XIV—XVI. században.²

Egyházas hely volt: plébániájáról azonban csak annyit tudunk, hogy 1550-ben már üres, betöltetlen volt.³ A múlt század végén a Hertelendy kúria udvarán állítólag még álltak a templom romjai.⁴

¹ 1358.: Csánki III. 77.; Holub III. 457.

² Holub és Csánki i. h.

³ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁴ MRT. I., 54/3.

● 139. VINDORNYASZÖLLŐS. Keszthelyi járás.

A Vindornya melletti Szöllős zalai várföld volt, amelyet 1274-ben több szomszédos faluval együtt a Péc nemzetség kapott meg. A nemzetségből származó és a falu után elnevezett Szöllősiek birtoka a XIV—XV. században.¹ Az 1495-ben kihalt család után a rokon Kustániak, majd a Sejtéri, Foki és Sárkány családok kapták meg.² A török időkben több időszakos pusztulás ellenére túléli a falu, mint a keszthelyi vár birtokosainak települése.³

A szöllősi Szt. György egyházzal 1336-tól tudunk. A XV—XVI. században több oklevélben említik plébánosait.⁴

A mai katolikus templom XVIII. század végi átalakítása ellenére középkori. Egyhajós, támpilléres hajójához ugyancsak támpilléres, sokszögzáródású, keletelt szentély csatlakozik.⁵ Az okleveles adatok nyomán feltehető, hogy ez a gótikus templom korábbi, még románkori épület helyén állt.

¹ Holub III. 848—850.

² Holub I. 391.

³ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁴ 1336.: ZO. I. 321.; Békefi 181.

⁵ 1410—1415.: Holub I. 396.

1418.: Mon. Vesp. III. 13—22.

1421.: Uo. IV. 410., 413.

1550.: OL. Kamarati lt. Acta eccl. 19/41.

Entz—Gerő 151.

○ 140. VONYARCVASHEGY. Keszthelyi járás.

A középkori Vonyarc, Vanyarc, vagy Babucs, környező nemesek jobbágyfaluja.¹ 1335-ben a Balaton menti falu részeit Karmacs Mihálytól, 1337-ben pedig Vanyarci Lászlótól vette meg Barnagi Pető mester.²

A XVI. század közepére elnéptelenedő falut 1566 után már össze sem írták.³

Szt. Mihály tiszteletére emelt egyházát a Barnagi Pető mester birtokvásárlásait megörökítő 1335, 1336 és 1337-ből származó három oklevél említi.⁴

Rómer Flóris 1861-ben az országúttól az állomásra vezető út keleti oldalán említ pusztatemplomot.⁵ A Szt. Mihály titulus és az 1968-ban végzett falkutatás alapján azonban sokkal inkább gondolhatunk a Balatonba benyúló dombon álló mai Szt. Mihály kápolnára.⁶

¹ Csánki III. 124.; Holub III. 952.

² Uo.

³ MRT. I., 55/4.

⁴ 1335.: ZO. I. 313.

1336.: OL. DI. 40.728. MDK-A-I-10. Oszvald.

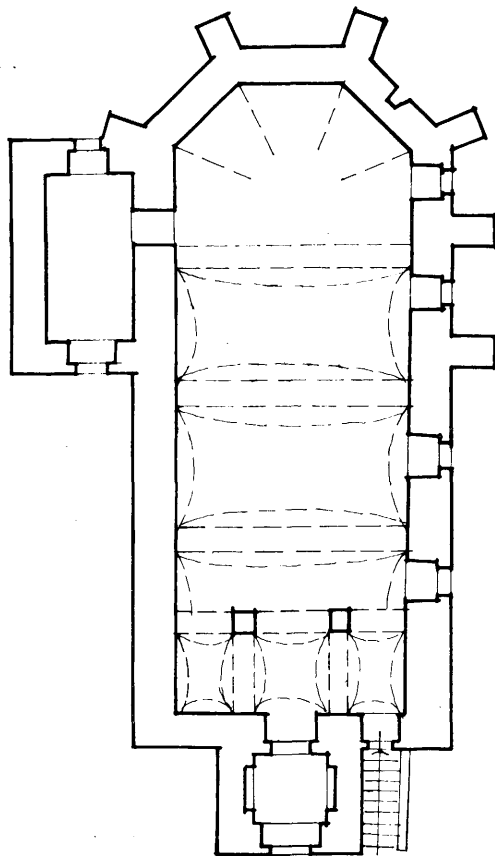
1337.: OL. DI. 40.740. MD-A-I-10. Oszvald.

⁵ Rómer jkv. I. 86.; MRT. I., 55/4.

⁶ A falkutatást végző Dragonits Tamás építész-mérnök szíves közlése.

× 141. ZALAGYÖMÖRŐ. Tapolcai járás.

A középkori Gyömörő történetét a XIV. század végétől ismerjük.¹ Nemesi falu volt. A XV. század elején már kettős település: Gyömörő és Ukk- vagy Kápolnásgyömörő.² Az

12. Vindornyasöllös, r.k. templom.

12. Vindornyasöllös, römisch-katholische Kirche.

12. Vindornyasöllös, église catholique.

12. Виндорнясёллеш, римско-католическая церковь.

első a faluról elnevezett Gyömöreiek jobbágyfalva,³ a másodikban egytelkesek éltek.⁴ A XVI. század első felében Kis-, Alsó- és Felsőgyömörő. A XVI—XVII. században kettős adózással sikerült átélnie a török idők.⁵

A falu egyik részében előtűnik ismeretlen titulusú kápolna állott, ahogy ezt az 1498-ból ismert Kápolnásgyömörő falunév mutatja.⁶

¹ 1390.: PRT. X. 587.; Holub III. 263.

² Holub i. h.: Csánki III. 57.

³ Holub I. 463., 465.; III. 263.; Csánki III. 150.

⁴ ZO. II. 434.; Zalaegerszegi Áll. lt. Gyömöre-cs. lt. II. 30.

⁵ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁶ L. 4. jegyzet.

× 142. ZALAHALÁP. Tapolcai járás.

A középkori Haláp nemesi település volt. A XII. században még a Balaton északi oldalán nagybirtokos Atyusz nemzetségé, a következő század elején azonban már a Bogátradvány nemzetség dunántúli ágáé. A XIII—XVI. században az utóbbi nemzetségből származó Halápi Fekecs család, a Dobiak és Monakiak birtoka volt.¹ A XVI. század közepén elpusztult, de a század végére újratelepült.²

Mária tiszteletére emelt plébániatemploma valószínűleg Árpád-kori volt, bár első okleveles említése 1333-ból való.³ 1433-ban Halápi László pápai búcsúengedélyt szerzett a templom és az általa melléje építtetett Szt. László kápolna részére.⁴ A XVI. század közepén Haláp plébániája is betöltetlen volt,⁵ valószínűleg az 1548-as törökdlás miatt.

¹ Holub III. 275—276.; Csánki III. 58.

² MRT. I., 56.

³ Mon. Veszpr. II. 66.

⁴ Lukács Pál: XV. századi pápák oklevelei. II. Bp. 1938., 252. reg.; Mon. Veszpr. III. 93.

⁵ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

● 143. ZALASZÁNTÓ. Keszthelyi járás.

A középkori Szántó, amely eredetileg a királyi szolgáltató falvak közé tartozott, a XIII. században a Kaplony nemzetség dunántúli ágának birtoka volt.¹ A nemzetségből származó Zlaudus veszprémi püspök 1257-ben egyházmegyéjére hagyta,² s attól 1341-ben cserélte el a király, mint akkor már Tátika várának tartozékát.³ A XIV—XV. században a váruradalommal együtt zálogbirtokosok kezén volt;⁴ 1438-ban kapta meg véglegesen a Gersei Pethő család.⁵ 1547-ben a környékkel együtt felégeti a török.⁶ Teljesen soha nem pusztult el, bár többször esett áldozatul a török portyáknak.⁷

A központi fekvésű falu már a XIV. században városos hely,⁸ később mezőváros, a XV. század végétől járási székhely.⁹ A XIII. század első felében Szt. Kozma és Domján tiszteletére emelt kápolna állott a faluban,¹⁰ amely egy évszázad múlva plébániás egyház.¹¹ A XIV. század közepén pedig már esperesi székhely.¹² Templomáról,¹³ papjáról,¹⁴ plébániájáról¹⁵ számos középkori oklevél megemlékezik.

Az ismeretlen időben, talán a XVI. század végén elpusztult, beszakadt boltozatú templomot a XVIII. század elején újjáépítették.¹⁶ 1957-ben Détsy Mihály és Sedlmayr János, majd 1958—tól Koppány Tibor falkutatásai és Kozák Károly régészeti kutatása nyomán az OMF állította helyre Koppány Tibor tervei alapján.¹⁷

Az egyhajós, sokszögzáródású szentéllyel felépített templom nyugati végén kétemeletes torony áll, szentélyének északi oldalához sekrestye csatlakozik. Teljes alaprajza és építéstörténete Kozák Károly összefoglalása alapján a régészeti topográfia első kötetében található.¹⁸

¹ HO. VI. 30.; Holub III. 865—966.; Karácsonyi II. 291.

² HO. VI. 47.; Karácsonyi II. 291., III. 78—79.

³ Holub i. h.; Csánki III. 24—25.; Veszpr. reg. 335., 336., 339.

⁴ Holub III. 865—869.; Csánki III. 17.

⁵ ZO. II. 493—496.

⁶ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁷ Uo.

⁸ 1378.: Holub i. h.

⁹ Holub I. 217—219.

¹⁰ 1236.: HO. VI. 21.; Békefi 175—176.

¹¹ 1247.: HO. VI. 47.

¹² 1333—35.: Mon. Veszpr. II. 66., 74., 80.

¹³ 1357.: Mon. Veszpr. IV. 346.; ZO. I. 580.

¹⁴ 1236.; 1247.: L. 10. jegyzet.

¹⁵ 1438.: ZO. II. 493—496.

¹⁶ 1441.: Lukács P.: XV. századi pápák oklevelei. II. Bp. 1938., 714. reg.

¹⁷ 1443.: DI. 94.032.

¹⁸ 1333—35.: L. 11. jegyzet.

¹⁹ 1357.: L. 112. jegyzet.

²⁰ 1418—19.: Mon. Veszpr. III. 13—22.; ZO. II. 418.; CD. X/6. 157.

²¹ 1421.: Mon. Veszpr. IV. 410., 413.

²² 1472.: Holub I. 353.

²³ 1528 előtt: Uo.

²⁴ 1550.: Egyháztört. Eml. V. 454—462.

²⁵ 1521.: OL. DI. 93.830.

²⁶ Genthon I., 436.

²⁷ Détsy—Sedlmayr: A zalaszentőti plébániatemplom restaurálása. Műemlékvédelem. 1958., 84.; Kozák Károly: A zalaszentőti templom feltárása és környékének középkori története. AÉ. 1962., 222.

²⁸ MRT. I., 58/2.

× 144. ZALAVÁR. Keszthelyi járás.

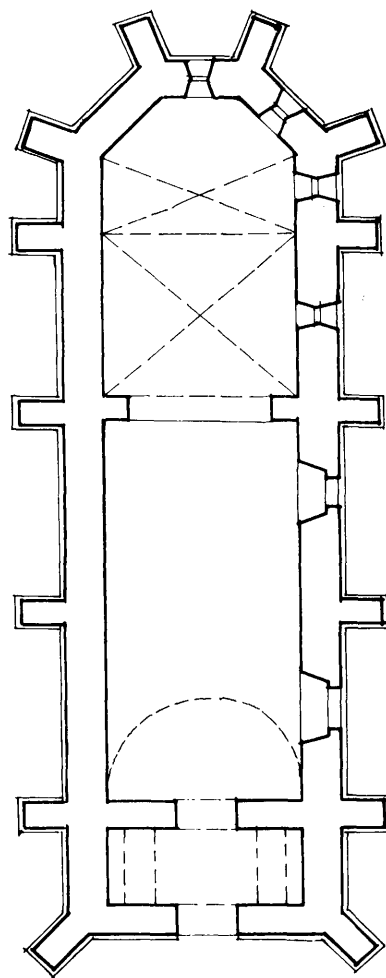
A Zala keleti oldalán húzódó dombháton a megye régészeti topográfiája a mai község területére több Árpád-kori településnyomot rögzít.¹ A XIII. század óta okleveles adatokkal is ismert falu az itteni bencés apátságé volt.²

A XVI. századi adóösszeírások szerint 1575 körül pusztult el a középkori falu.³

Középkori templomáról alig tudunk valamit, csak plébánosait ismerjük a XVI. századból.⁴ A török pusztítások után újjáépült egyhajós, boltozott szentélyű templomát 1875-ben bontották le.⁵ A mai, 1931-ben épített templom helyén állott.⁶

¹ MRT. I., 59/3., 4., 9., 15.

² Holub III. 960.; Csánki III. 26.

0 5m

13. Zsid, r.k. templom átépítés előtt.

13. Zsid, römisch-katholische Kirche vor dem Umbau.

13. Zsid, église catholique, avant la reconstruction.

13. Жид, римско-католическая церковь до перестройки.

³ OL. Dicalisok, Cott. Zalad.

⁴ 1524.: Békefi 185.

⁵ 1548.: PRT. VII. 596.

⁶ PRT. VII. 392—393.; 1748-as és 1768-as vizitációs jegyzőkönyvét idézi a MRT. I., 59/2.

⁷ MRT. I., 59/2.

● 145. ZÁNKA. Tapolcai járás.

A XII. század végén még az Atyusz nemzetségé,¹ egy évszázaddal később azonban már a Rátót nembeli Gyulaffyak vallották ősi birtokuknak.² 1548-ban történt pusztulásáig az övék is volt.³

Zánka Szt. István tiszteletére emelt temploma⁴ románkori.⁵ Először 1333—34-ben említik a pápai tizedjegyzékekben.⁶ A falu pusztulása után két évvel, 1550-ben plébániája is üresen állt.⁷

A mai ref. templom a középkori romjaiból 1786-ban épült, íves szentélyére 1879-ben építettek tornyot.⁸

¹ Holub III. 960—961.; Csánki III. 125.

² Uo.

³ MRT. I., 60/3.

⁴ 1519.: Holub i. h.

⁵ Rómer: AK. X. 59—60.; Békefi 185.; Koppány 111—112., alaprajzzal.

⁶ Mon. Veszpr. II. 65., 74., 80.

⁷ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁸ Thury Etele: A zánkai ev-ref. egyház rövid története. Bp. 1886., 9., 20., 32.

● 146. ZSID. (VÁRVÖLGY) Keszthelyi járás.

A ma Várvolgynek nevezett község középkori elődje zalai várföld volt a XII—XIII. században. 1282-ben a Tomaj nemzetség kapta meg, de a XIV. század elején már Rezi vár birtoka.¹ A XV. század végétől a győri káptalan is rész-birtokosa a falunak,² amely a török időket kisebb pusztulásokkal átélte.³

Zsid papját a XIV. századi pápai tizedjegyzékek említik először.⁴ Plébániatemploma mellett 1428-ban Corpus Christi

kápolna állt.⁵ 1550-ben még működő plébánia.⁶ A XVII. században akkori kegypura, a győri káptalan kétszer is javíttatta.⁷ Az egyhajós, sokszögzáródású, támpilléres és XIV. századi gótikus templomot 1899-ben átépítették és eklektikus stílusban bővítették. Az átépítés ellenére több gótikus részlete maradt meg.⁸

¹ Holub III. 964—965.; Szentpétery Krit. jegyz. II. 3185.

² Bedy Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938., 204.

³ Uo. és PRT. VII. 650.

⁴ Mon. Veszpr. II. 66., 74.

⁵ 1428.: Lukácsics P.: XV. századi pápák oklevelei. I. Bp. 1931., 1034. reg.

⁶ 1441.: ZO. I. 512.; Holub i. h.

⁷ Egyháztört. Eml. V. 454—462.

⁸ Bedy i. m. 206.

⁹ Ádám István: A zsidai falusi templomról. AÉ. 1886., 155—159.; MRT. I., 51/3.; Entz—Gerő 151.

Koppány Tibor

Mittelalterliche Kirchen und Kirhdörfer im Komitat Veszprém II.

Nach dem ähnlich zusammengestellten Repertorium über das historische Gebiet des Komitats Veszprém, das im 6. Band des vorliegenden Jahrbuches erschienen ist, veröffentlichten wir jetzt in dieser Studie das Material der Forschungen, die sich auf die zwischen 1946 und 1952 den benachbarten Komitaten entnommen und dem Komitat Veszprém angegliederten Gebiete beziehen. Das neue Repertorium beschreibt nach einigen, aus den Komitaten Fejér, Győr und Vas hinübergekommenen Siedlungen vor allem das auch im Landesmaßstab außerordentlich reiche Denkmal- und Angabematerial des nördlichen Balaton-Ufers, des ehemaligen östlichen Teils des Komitats Zala.

Die Methoden der Bearbeitung und der Veröffentlichung sind dieselben, wie in der vorigen Mitteilung, so daß die beiden Repertorien einander organisch ergänzen. Eine zukünftige Aufgabe besteht eben darin, aus den beiden Mitteilungen und den Angaben der inzwischen erschienenen und das ganze Gebiet des Komitats Veszprém umfassenden Archäologischen Topographie die Lehren zu ziehen und diese vom siedlungs-, bau-, kunst- und kulturgeschichtlichen Gesichtspunkt aus zu werten.

Tibor Koppány

Églises médiévales dans le département de Veszprém — II

Après le répertoire de même genre du comitat historique de Veszprém — paru dans le 6e volume de nos bulletins — cette fois nous publions les résultats des recherches concernant les territoires détachés des départements voisins et annexés entre 1946 et 1952 au département de Veszprém. Ce nouveau répertoire fait connaître — après quelques agglomérations annexées des départements de Fejér, Győr et Vas — des données et des monuments de la côte septentrionale de Balaton, région qui constituait la partie orientale du département de Zala. La grande richesse de ce matériau est remarquable même à l'échelle nationale.

La méthode du dépouillement et de la publication est la même que celle de la publication précédente, ainsi ces deux répertoires se complètent organiquement. Dans les années qui viennent, notre tâche sera d'évaluer du point de vue de l'histoire du peuplement, de l'architecture et de l'histoire des arts, les conclusions que nous pourrions tirer à la base de ces deux communications et partant des données de la topographie archéologique qui a paru entretemps et qui comprend le territoire tout entier du département de Veszprém.

Tibor Koppány

Средневековые церкви и другие церковные места в комитате Веспрем. II

Первая часть реферата, содержащая подобный материал, опубликована в № 6 Вестника музеев комитата Веспрем. Публикуемая теперь вторая часть реферата содержит материал исследований, произведенных между 1946 и 1952 гг. на территориях, присоединенных к комитату. Здесь публикуется имеющий значение и в масштабах всей страны богатый материал, касающийся архитектурных памятников и других исторических данных некоторых населенных пунктов комитатов Фейер, Дьёр и Ваш, отошедших к комитату Веспрем, а также и в основном северного берега Балатона — восточной части бывшего комитата Зала.

Обработка данных и метод публикации тот же, что и в предыдущем номере, таким образом обе опубликованные части органически дополняют друг друга.

На основании данных этих двух публикаций, а также опубликованных между тем материалов археологической топографии, полностью охватывающей территорию комитата Веспрем, необходимо сделать соответствующие выводы и оценку — и это будет ближайшей задачей — истории поселений, архитектуры и культуры в комитате Веспрем.

Тибор Коппаны

Bátorkő és Palota

A várpalotai vár építési korszakai II.

Első közleményünkben beszámoltunk a Kont család 1350 és 1397 közötti időben épült palotaegyüttesének részleges feltárásáról az Újlakiak 1440 és 1445 között épített palotai várában.¹ A Palota helynév, amely nyilvánvalóan az elmúlt évtized során föltárt gótikus palotától ered, csak 1397-től fordul elő írott forrásainkban, tehát várunk helytörténeti előzményeit más név alatt kell keresnünk.² Minthogy a XV. század közepén korszerű, szabályos, belsőtornyos formában kiépített palotai vár mind a birtokviszonyok, mind pedig a hadtörténeti topográfia szempontjából Bátorkő várának örökébe lép, Várpalota helytörténeti előzményét az a terület kell, hogy képezze, amelyen Bátorkő vára áll.³

Bátorkő helyét Károly Róbert 1326. évi oklevele nevezi meg, mégpedig Tykolfeldeu birtok gyanánt. Ennek a birtoknak az a fele kerül ekkor csereképpen királyi kézre, melyen maga a vár is áll. Az is kiderül az oklevélből, hogy Csák István fiai, Péter és István ezt a birtokot vásárlás útján szerezték, s most több más örökölt és vásárolt várukkal, birtokukkal, rész-birtokukkal, falujukkal és földjükkel együtt adják cserébe a királynak.⁴ Tikolföldének nevezik tehát azt a területet, ahol Bátorkő vára áll. 1326-ban ez már csak félbirtok, s nem sokkal korábban került a Csákok kezére, hiszen maguk a vásárlók adják tovább. Ezt a nevet követjük most nyomon, hogy a vár és a birtok helyét, illetve utóbbi kiterjedését meghatározhassuk.

Tikolfölde első említésével 1271-ben találkozunk, mégpedig a Szalók nemzetség osztozkodó iratában. Ekkor tudniillik Szalók nembeli Heym comes fiai, Heym mester, Péter és Pál fölosztják Veszprém megye különböző részein fekvő birtokaikat. Itt szerepel a fősorolásban medietas terre eorum de terra Tjkoul cum medietate silue Varad dicte existentis supra Scenel, tehát magyarul a Szénhely fölötti Tikolfölde birtok fele a Várad erdő felével. Ezt a részt Heym mester kapja.⁵ Az itt említett helynevek közül a terra Tjkoul egyszerű latin fordítása a Tikolföldének. A silva Várad, mint alább látni fogjuk, a Tikolföldét borító erdő neve, topográfiailag tehát azzal azonosnak vehető. Végül Scenel, amely Tikolfölde alatt fekszik, nem más, mint a középkori Széhely (Szénhely) község, melyet 1240-től — 1579-ig emlegetnek írott forrásaink.⁶ A község egyenesen záródó szentélyben végződő templomának és kőből épült csontházának maradványait 1935-ben, a 8-as számú veszprémi műút építése kapcsán Faller Jenő és Rhé Gyula a 23,675 méternél figyelte meg.⁷ Ezt a területet, mely a település

délnyugati határán fekszik, ma Loncsosnak hívják, de él még a Széhel elnevezés is.⁸

Veszprém megye régészeti topográfiájában legújában teljesen indokolatlanul osztják ketté a területet, s azonosítják a templomot is magába foglaló északi részét Tikollal, hiszen egyetlen adatunk sincs arra, hogy Tikol nevű község létezett volna s annak temploma lett volna. Ezzel szemben már az eddigiekből is látjuk, hogy Tikolfölde erdőbirtok volt, a Szalók nemzetség osztozkodásáról fennmaradt másik oklevél pedig azt is lehetővé teszi, hogy elhelyezzük és körülhatároljuk ezt az erdőbirtokot.

Heym comes fiai imént ismertetett oklevelükben már csak félbirtok fölött osztozkodnak. Az egységes birtokot előzetesen, de ugyanebben az évben egyrészt Heym comes fiai, másrészt Ont mester között osztják föl. Ebben a másik oklevélben a Tikolfölde a Várad erdővel kifejezést egyszerűen a Várad erdő megnevezés helyettesíti. Minthogy egyébként a felosztásra kerülő Szalók-birtokok részletekbe bocsátkozó leírásával van dolgunk, a Tikol név elhagyása azt jelenti, hogy a Várad erdő elnevezés azt fölöslegessé tette, tehát a két megjelölés ennek a meggondolásnak az alapján is ugyanarra a területre vonatkozik. Lássuk azonban, hogyan osztották ketté az eddig egységes birtoktestet. Így szól az okmány szövege:

Siluam eorum Warad uocatam existentem supra Zenel taliter diuiserunt, quod medietas eiusdem silue a parte orientis cesset in porcione Onth supradicti, alia medietate eiusdem silue magistro Heym et suis fratribus remanente, cuius silue prima meta est a parte ville Chuz in latere montis Monorovkerek nominati, a qua meta in medio eiusdem silue per multas metas peruenitur ad vallem Warad in qua est meta, et in eadem valle parumper curritur ad partem orientis ubi sunt due mete, a quibus postmodum reflectitur ad metas finales existentes a parte meridionali iuxta terminos terra Scenel.⁹

A Várad erdő tehát itt is Szénhely fölött van (és nem Tikol fölött, hiszen mint láttuk, ez utóbbi hasonlóképpen Szénhely fölött terül el, sőt, már az eddigiek alapján is nyilvánvaló, hogy magával a Várad erdővel azonos). A kettéosztásnál Heym mesternek és fivéreinek a nyugati rész jut, tehát főntebb ismertetett másik oklevelünkben erről a feléről volt szó. Nagyszerűen kiviláglik a kettéosztásnál leírt határvonal vezetéséből az erdőbirtok észak-déli kiterjedése. A határ értelemszerűen a Várad erdő észak—déli tengelye, mely északon